

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ
ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ (15^{ος} – 19^{ος} αι.)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΑΛΕΥΡΑΣ

**ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΟΖΑΝΙΤΗ
ΕΜΠΟΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΤΑΚΙΑΤΖΗ (1840-1855),
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ
ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΑΚΙΑΤΖΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2015

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΑΛΕΥΡΑΣ

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΟΖΑΝΙΤΗ
ΕΜΠΟΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΤΑΚΙΑΤΖΗ (1840-1855),
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ
ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΑΚΙΑΤΖΗ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Επίκουρος καθηγητής)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ (Επίκουρος καθηγητής)

ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ (Διευθυντής ερευνών στο ΚΕΜΝΕ
της Ακαδημίας Αθηνών)

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2015

*Η παρούσα εργασία
αφιερώνεται
στην οικογένειά μου,
καθώς και στην Κωνσταντίνα,
για την πολύτιμη βοήθεια τους
τις στιγμές που πραγματικά
την είχα ανάγκη*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	σελ. 6
---------------	--------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Οι πηγές (Αρχεία της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης) και οι προγενέστερες εργασίες.....	σελ. 7
II. Οικονομία και εμπόριο στη Δυτική Μακεδονία κατά την οθωμανική περίοδο και Δυτικομακεδόνες έμποροι σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού.....	σελ. 10
1. Η Δυτική Μακεδονία κάτω από την οθωμανική κυριαρχία.....	σελ. 10
2. Οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Μακεδονίας από τον 18ο αιώνα ως τα μέσα περίπου του 19 ^{ου} αιώνα.....	σελ. 14
3. Η δραστηριότητα των Δυτικομακεδόνων εμπόρων στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού.....	σελ. 17
III. Η δομή της εργασίας.....	σελ. 22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΑΙ ΣΤΗ ΓΥΡΩ ΠΕΡΙΟΧΗ

I. Η Κοζάνη κατά την οθωμανική περίοδο.....	σελ. 24
1. Η δημιουργία της πόλης – Πληθυσμός.....	σελ. 24
2. Κοινοτική οργάνωση και κοινωνική συγκρότηση.....	σελ. 28
II. Η Κοζάνη ως εμπορικό και πνευματικό κέντρο τον 18 ^ο - 19 ^ο αι.	σελ. 33
1. Οι Κοζανίτες έμποροι - Η Κοζάνη ως κέντρο του στεριανού εμπορίου.....	σελ. 33
2. Ο ρόλος της Εκκλησίας και των συντεχνιών στην ιστορία της πόλης - Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης.....	σελ. 38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΚΙΑΤΖΗΔΩΝ

I. Οι Τακιατζήδες.....	σελ. 49
II. Γενεαλογικά της οικογένειας Τακιατζή.....	σελ. 55
III. Δημήτριος Ιωάννη Τακιατζής (1779- 1819).....	σελ. 58
IV. Κωνσταντίνος Δημητρίου Τακιατζής (1812-1896).....	σελ. 61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΑΚΙΑΤΖΗΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

I. Οι εμπορικές δραστηριότητες.....	σελ. 72
II. Δανεισμός χρημάτων και τοκογλυφικές δραστηριότητες.....	σελ. 85
III. Κοινοτικής φύσεως οικονομικές δραστηριότητες.....	σελ. 95

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	σελ. 102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σελ. 105
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ	σελ. 115

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική αυτή εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «*Νεότερη και σύγχρονη ελληνική κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός πολιτισμός*», που παρακολούθησα κατά τα ακαδημαϊκά έτη 2013-2015 στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, στην κατεύθυνση Ιστορίας, ειδίκευση «*Οικονομικοί μηχανισμοί και Νοοτροπίες στον ελληνικό χώρο (15ος - 19ος αι.)*», με επιβλέποντα τον Επίκουρο καθηγητή Νεότερης Ελληνικής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας κ. Γεώργιο Β. Νικολάου. Το ζήτημα που διαπραγματεύεται, «*Οι οικονομικές δραστηριότητες του Κοζανίτη εμπόρου Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή (1840-1855), σύμφωνα με ανέκδοτα έγγραφα από τα αρχεία της οικογένειας Τακιατζή*», εντάσσεται στο ευρύτερο ζήτημα του εμπορίου και των ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων στη Δυτική Μακεδονία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος οφείλεται σε λόγους εντοπιότητας και στην πρόταση του κ. Γ. Νικολάου. Στην παρούσα μελέτη αποδελτιώνονται και αναλύονται οι αρχειακές πληροφορίες για τον εμπορικό οίκο που ίδρυσε η οικογένεια των Τακιατζήδων της Κοζάνης και δημοσιεύονται άγνωστα μέχρι τώρα στοιχεία (από το αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή) για τη ζωή και το έργο του τελευταίου απογόνου της εμπορική αυτής οικογένειας, του Κωνσταντίνου Δημητρίου Τακιατζή.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή την τριμελή εξεταστική επιτροπή της διπλωματικής μου εργασίας: τους καθηγητές μου στα μεταπτυχιακά σεμινάρια κ. Γεώργιο Νικολάου και κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο, Επίκουρο καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, για την πολλαπλή υποστήριξη που παρείχαν, τόσο σε εμένα όσο και στους συμφοιτητές μου, κατά τη διάρκεια των μαθημάτων τους, καθώς και τον κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, Διευθυντή Έρευνας στο Κέντρο Ερευνών του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών. Ιδιαίτερος ευχαριστώ τον κ. Νικολάου, επιβλέποντα της εργασίας μου, για την άριστη συνεργασία μας και για τις συμβουλές που μου έδωσε, με προθυμία, πάνω στα διάφορα ζητήματα που με απασχόλησαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω, ολόθερμα, την καθηγήτρια Λαογραφίας κ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου και τον καθηγητή της Νεότερης Ελληνικής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας κ. Γεώργιο Παπαγεωργίου για την υποστήριξή τους για και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Ιωάννινα,
Δεκέμβριος 2015

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Οι πηγές (Αρχεία της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης) και οι προγενέστερες εργασίες

Όλες οι πηγές που χρησιμοποιούμε στην παρούσα εργασία βρίσκονται στην Κοβεντάρειο Δημοτική βιβλιοθήκη Κοζάνης, η οποία ιδρύθηκε το 1813 αλλά η αρχή της ανάγεται στη σχολική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης (τέλη 17^{ου} αι.) και αποτέλεσε διαχρονικά το κέντρο τόσο της πνευματικής κίνησης, που αναπτύχθηκε σταδιακά στην πόλη κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας όσο και του νεοελληνικού Διαφωτισμού σ' αυτή την περιοχή. Η βιβλιοθήκη της πόλεως αποτελεί μια από τις σημαντικότερες παλαιές και ιστορικές βιβλιοθήκες στον ελλαδικό χώρο, λόγω του πλήθους των –κυρίως μεταβυζαντινών – χειρογράφων καθώς και του σπουδαίου σε όγκο και αξία αρχειακού υλικού που φυλάσσεται σ' αυτήν. Επίσης, στη Βιβλιοθήκη σώζονται μερικές χιλιάδες εκδόσεις από το 1494 ως και τον 19^ο αιώνα, αρχέτυπα, παλαιότυπα και εκδόσεις του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ένα από τα σπουδαιότερα αποκτήματά της είναι η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα Βελεστινλή, η οποία τυπώθηκε στη Βιέννη το 1797. Σήμερα το έντυπο υλικό της υπερβαίνει τους 100.000 τόμους.¹

Το 1813 φιλοπρόοδοι και φιλόμουσοι Κοζανίτες, με πρωτεργάτες τον ιερομνήμονα Χαρίσιο Μεγδάνη και τον Γεώργιο Παπαδημητρίου, έκτισαν πλάι στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου ένα οικοδόμημα, στο οποίο εγκατέστησαν την πρώτη οργανωμένη βιβλιοθήκη της πόλης. Έπειτα κατασκεύασαν δίπλα στη βιβλιοθήκη έναν μικρό οίκο, που έφερε επιγραφή «*Οἶκος Βελτιώσεως*», προκειμένου να συνέρχονται εκεί για να μελετούν και να συζητούν οι «*πεπαιδευμένοι*» πολίτες της Κοζάνης. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Κοζανίτης Παναγιώτης Μουράτης, που διέμενε τότε στην Πέστη της Ουγγαρίας ασχολούμενος με το εμπόριο, δώρισε, το 1839, την προσωπική του βιβλιοθήκη, που ανέρχεται σε 173 τόμους, στην βιβλιοθήκη της Κοζάνης. Το 1852 ο Ευφρόνιος Ραφαήλ Πόποβιτς, ο οποίος πέθανε στο Ιάσιο, κληροδότησε τη συλλογή βιβλίων και χειρογράφων του στη βιβλιοθήκη της ιδιαίτερης πατρίδας του.

Το αρχειακό υλικό των οικογενειών Τακιατζή και Κοεμτζή, που μελετήσαμε για την εκπόνηση της διπλωματικής μεταπτυχιακής εργασίας μας, βρίσκεται στο αρχείο της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Περιέχει τις εξής κατηγορίες ανέκδοτων σχεδόν στο σύνολό τους εγγράφων: κατάστιχα λογαριασμών των οικογενειών Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή και Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, αποδείξεις παραλαβής και εξόφλησης διαφόρων προϊόντων κατά τη χρονική περίοδο 1845-1875, δικαιοπρακτικά έγγραφα, συμβόλαια με τίτλους κυριότητας ακινήτων, εντός και εκτός πόλεως, πληρεξούσια, ομολογίες που αποδεικνύουν εκτεταμένη οικονομική δραστηριότητα τόσο του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή όσο και του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή από το 1840 μέχρι το 1880, τακτική και πλούσια αλληλογραφία (320 επιστολές) του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή με συγγενείς του, διδάσκαλους της Σχολής της Κοζάνης, ανώτερους κληρικούς, προύχοντες, μεγαλοαστούς, μεγαλοκτηματίες

¹ Βλ. Χαρίτων Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, (επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 263-265, 267-269.

και εμπόρους. Για παράδειγμα, με τους: Δημήτριο Κ. Κοεμτζή, Δημήτριο Λακοβά, Ζάχο Δούκα, Αρμενούλη, Γεώργιο Νεράτζη, Δημήτριο Γ. Νεράτζη, Αικατερίνη Γ. Νεράτζη, Αλέξανδρο Ιω. Παναγιωδώρου, Ιωάννη Ν. Μεμέζια, Ναούμ Δ. Νάσση, Isach M. Siano, S. Loar κ. ά. Περιέχει, επίσης, λυτά έγγραφα του Κ. Δ. Τακιατζή της περιόδου 1840-1876, βιβλία με πληρωμές (δούναι και λαβείν) των εμπόρων Κ. Δ. Τακιατζή και Δ. Κ. Κοεμτζή, φωτογραφίες, διάφορα οικογενειακά κειμήλια και χειρόγραφα.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι το Αρχείο των Κ. Δ Τακιατζή και Δ. Κ. Κοεμτζή δεν έχει δημοσιευθεί, εκτός από ορισμένα έγγραφα από τον Νικόλαο Π. Δελιαλή, όπως η διαθήκη του Κωνσταντίνου Τακιατζή και άλλα έγγραφα που σχετίζονται με τη Σχολή της Κοζάνης, τα οποία αποδίδονται αποσπασματικά και αναφέρονται σε μεταγενέστερη περίοδο και όχι στα χρόνια με τα οποία ασχολείται η εργασία μας (1840-1855). Κάποια βιογραφικά στοιχεία για τον Κων/νο Δ. Τακιατζή αναφέρονται σε εργασίες από αρκετούς μελετητές, αλλά πολύ σύντομα.

Επομένως, τα έγγραφα εμπορικής και οικονομικής φύσεως δεν έχουν δημοσιευθεί μέχρι τώρα, αλλά έρχονται στο φως με την παρούσα έρευνα. Μας παρέχουν δε σημαντικές πληροφορίες για τις εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες τόσο όλης της οικογένειας Τακιατζή όσο και του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή. Δυστυχώς όμως με την πάροδο του χρόνου ορισμένα έγγραφα έχουν φθαρεί, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται ο μελετητής στην ανάγνωση και στη μεταγραφή τους.

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι ορισμένοι αξιόλογοι διδάσκαλοι της Κοζάνης, έφοροι της Βιβλιοθήκης και ιστοριοδίφες, μελέτησαν, σχολίασαν και δημοσίευσαν μερικά έγγραφα από το αρχαικό υλικό της Κοβενταρείου Δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης, καθώς τα ενέταξαν τόσο σε μονογραφίες όσο και συλλογικές μελέτες. Έτσι λοιπόν υπάρχουν στην τοπική βιβλιογραφία αξιοσημείωτες προγενέστερες εργασίες για τους Δυτικομακεδόνες εμπόρους, από τους εξής μελετητές: Ο Νικόλαος Π. Δελιαλής συνέβαλε στην τοπική ιστοριογραφία με τρία έργα του: α) *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1970, στην οποία δημοσιεύει προικοσύμφωνα και διαθήκες των ισχυρών εμπόρων καθώς και προεστών της πόλης· β) *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, με ιστορικές σημειώσεις περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία Ελληνικών Κοινοτήτων*, Κοζάνη 1935, στην οποία μελετά τους εμπορικούς οίκους των Κοζανιτών στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης και την ανάπτυξη των παροικιών, και γ) *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, (1494-1832), 2^ο τόμοι, Θεσσαλονίκη 1948.

Εν συνεχεία, πρέπει να αναφέρουμε τρεις μελέτες του καθηγητή Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρη: α) *Τα λυτά έγγραφα της δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1951, στην οποία περιλαμβάνει αρκετά έγγραφα για την ιστορία, την διοίκηση, την Εκκλησία και την παιδεία της πόλης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας· β) *Ο κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης 1686*, Θεσσαλονίκη 1974, με πολλές πληροφορίες για την εκκλησιαστική ιστορία της γύρω περιοχής και γ) *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1958, με αναλυτική περιγραφή της δημιουργίας και οργάνωσης των εσναφιών της πόλης κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Ακόμη, αξιοσημείωτη μελέτη για τον θεσμό των συντεχνιών στις πόλεις των Σερρών, της Φιλιππούπολης, της Κοζάνης και της Λάρισας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας πραγματοποίησε η ιστορικός Μαρία Τσικαλουδάκη, με τίτλο: *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe - XIXe siècles): Serrés, Philippoupoli, Kozani, Larissa*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Université de Paris I - Panthéon-Sorbonne, Παρίσι 2002.

Επίσης, για τους απόδημους Δυτικομακεδόνες εμπόρους, την ανάπτυξη των παροικιών και των εμπορικών οίκων στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης έχουν γράψει εκτενείς μελέτες ο Στράτος Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοί στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη 2005, με πολλές αναφορές στους Δυτικομακεδόνες απόδημους εμπόρους και στην εμπορική τους δράση, και ο Αθανάσιος Καραθανάσης, *Κοζανίτες απόδημοι συνδρομητές εκδόσεων της περιόδου 1806-1820*, στο περιοδικό *Ελιμειακά*, τεύχος 59 (2007). Την εμπορική οικογένεια των Τακιατζήδων, με βάση το ανέκδοτο αρχειακό υλικό από την Ουγγαρία, σε συνδυασμό με την τοπική βιβλιογραφία της Κοζάνης, τη μελέτησε ο Θεοφάνης Πάμπας σε εργασία του με τίτλο: *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. Uj Mandatum, Ουγγαρία 2012, χωρίς όμως εκτενή αναφορά στον Κ. Δ. Τακιατζή. Ο μελετητής παραθέτει μόνο τα βιογραφικά στοιχεία του Κ. Δ. Τακιατζή και κάποιο ταξίδι του στην Πέστη στα 1824, με βάση υλικό από αρχεία της Ουγγαρίας.

Σημαντικές μελέτες για την κοινωνία και την εκπαίδευση στην περιοχή Κοζάνης την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού έχει συγγράψει ο Χαρίτων Καρανάσιος, από τις οποίες σημειώνουμε τις εξής: α) «Η Σχολή Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Πρακτικά Συνεδρίου "Νεοελληνικός Διαφωτισμός" του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης*, (Κοζάνη 1996), Κοζάνη 1999, σ. 143-179, β) «Πηγές και βιβλιογραφία για την Ιστορία της Κοζάνης», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 10 (1999), σ. 45-74, γ) «Οι απόδημοι Κοζανίτες του 18ου και 19ου αιώνα ως παράγοντες προόδου και προοδευτικότητας της πρώιμης νεοελληνικής αστικής κοινωνίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 14 (2003), σ. 63-68, δ) «Διοίκηση και κοινωνία επί Τουρκοκρατίας», στο τεύχος: *Κοζάνη από την Αρχαιότητα έως σήμερα, Ιστορικά Ελευθεροτυπίας*, 16.1.2003, αρ. 168, σ. 12-15, ε) «Εκπαίδευση, λόγιοι και εκδόσεις κατά την περίοδο 1453-1813», στον τόμο *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο χώρος και οι άνθρωποι* (επιμ. Ν. Καλογερόπουλος), Θεσσαλονίκη 2004, σ. 447-456.

Ο καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Γεώργιος Παπαγεωργίου έχει συγγράψει εκτενή μελέτη για τον παππού του Κ. Δ. Τακιατζή, με τον τίτλο «*Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης*», ανακοίνωση σε τοπικό συνέδριο που έγινε στην Κοζάνη με θέμα: *Η Κοζάνη και η περιοχή της, Πρακτικά Α' Συνεδρίου*, Σεπτέμβριος 1993, που εκδόθηκε στην Κοζάνη το 1997. Σημαντική είναι και η διδακτορική διατριβή που υποστήριξε στο Τμήμα μας η Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*, Ιωάννινα 2011.

Για την ιστορία της Κοζάνης υπάρχουν δύο μονογραφίες: του Παναγιώτη Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924 και αυτή του Μιχάλη Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Αθήνα 1992, με αναφορά στην ίδρυση της πόλεως, στην κοινοτική οργάνωση, στην οικονομική ανάπτυξη, στην εμπορική κίνηση κλπ. Σημαντικές εργασίες περιλαμβάνουν και τα Πρακτικά του Α΄ και Β΄ Συνεδρίου για την ιστορία της Κοζάνης: α) *Η Κοζάνη και η περιοχή της, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, και β) *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012*, (επιμ. Χαρ.Καρανάσιος. Κ. Ντίνας, Δ. Μυλωνάς, Δ. Σκρέκας), [Δήμος Κοζάνης], Κοζάνη 2014. Πρέπει, επίσης, να αναφέρουμε και τη βασική μελέτη του Απόστολου Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας 1353-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, η οποία μας παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας, καθώς και τη μελέτη του Κωνσταντίνου Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1996, που μας δίνει αρκετά στοιχεία για την περιοχή της Κοζάνης. Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε τη σημαντική μελέτη της Αγγελικής Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο Σταύρος Ιωάννου*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004, η οποία συνιστά ένα πολύ καλό παράδειγμα για την πολύπλευρη οικονομική δραστηριότητα ενός εμπόρου στον βορειοελλαδικό χώρο.

II. Οικονομία και εμπόριο στη Δυτική Μακεδονία κατά την οθωμανική περίοδο και Δυτικομακεδόνες έμποροι σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού

1. Η Δυτική Μακεδονία κάτω από την οθωμανική κυριαρχία

Η ακριβής χρονολογία κατάκτησης της Δυτικής Μακεδονίας από τα οθωμανικά στρατεύματα δεν είναι, ακόμη, απόλυτα εξακριβωμένη. Από τους ιστορικούς που ασχολήθηκαν με αυτό το θέμα, γίνεται αποδεκτό, ότι αυτό συνέβη στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, στα χρόνια της βασιλείας των σουλτάνων Μουράτ Α΄ (1360-1389) και Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402).² Στα 1385-1386 ο Εβρέν πασάς, με ισχυρά στρατεύματα κινήθηκε προς τη Δυτική Μακεδονία, στοχεύοντας αρχικά στον έλεγχο των συγκοινωνιακών κόμβων και των στρατηγικών σημείων. Έτσι, οι περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, αποκομμένες από τον κεντρικό οδικό άξονα, αντιμετώπισαν προβλήματα εφοδιασμού και έπεσαν γρήγορα στα χέρια του Οθωμανού στρατηλάτη. Ο συνοικισμός Εβρενεσλή (Ανατολικό) στην επαρχία Κοζάνης και το τέμενος του Εβρέν στην Καστοριά³ μαρτυρούν την κατάκτηση της Δυτικής Μακεδονίας απ΄

² Βλ. Βασιλική Θ. Διάφα - Καμπουρίδου, *Ο κώδικς της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1849-1868, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης*, Κοζάνη 2006, σ. 21-22.

³ Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 44, 55· Γεώργιος Π. Τσότσος, «Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων σε κατάστιχο του 1528», *Ελιμειακά*, τχ 64 (2010), σ. 60-97 και του ίδιου *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας, Το οικιστικό δίκτυο 14^{ου}-17^{ου} αιώνας*, εκδοτικός οίκος Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 98-99.

αυτόν τον στρατηγό. Το κάστρο των Σερβίων άντεξε επί δώδεκα χρόνια (ως το 1395) στις τουρκικές επιθέσεις.⁴

Ο κύριος στόχος των κατακτητών ήταν η μόνιμη εγκατάσταση στα πλούσια εδάφη του δυτικομακεδονικού χώρου, όπου έκτισαν ισχυρά φρούρια στη θέση των παλαιών βυζαντινών κάστρων, για τη θωράκιση των νέων πόλεων που σχηματίστηκαν.⁵ Ταυτόχρονα, άρχισαν παρατηρούνται εξισλαμισμοί χριστιανών, των οποίων δεν γνωρίζουμε την έκταση. Από το τέλος του 14^{ου} αιώνα εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Κοζάνης, ιδιαιτέρως στην Πτολεμαίδα, Σάρη Γκιόλ, Καραγιάννια, και ανατολικά, Κονιάροι, μακρινοί απόγονοι των οποίων ήταν και οι Κονιάροι οι οποίοι έφυγαν με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 και οι οποίοι αυτοαποκαλούνταν «παιδιά των κατακτητών» και του Εβρενός, και Γιουρούκοι βοσκοί.⁶ Όπως ήταν φυσικό, αυτοί οι επήλυδες εγκαταστάθηκαν στις ευφορότερες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας.⁷

Αμέσως μετά την κατάκτηση η οθωμανική εξουσία εγκατέστησε νομάδες Κονιάρων και Γιουρούκων στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της περιοχής, για να ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο στην επαρχία των Σερβίων. Οι πληθυσμοί αυτοί ασχολούνταν αρχικά με την κτηνοτροφία και πρόσφεραν στρατιωτικές υπηρεσίες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ με τον καιρό άρχισαν να ασχολούνται και με την καλλιέργεια της γης, με αποτέλεσμα να μετατραπούν γρήγορα σε μόνιμα εγκατεστημένους αγρότες.⁸ Οι απόγονοί τους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν ειρηνικοί γεωργοί και ταπητουργοί. Ίσως οι πληθυσμοί αυτοί σε περιόδους πολεμικών συρράξεων στα πρώιμα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με γειτονικούς εχθρούς να προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση και λεηλασίες στους ελληνικούς πληθυσμούς, διότι παρείχαν στρατιωτικές υπηρεσίες στην οθωμανική εξουσία. Αυτό είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την εγκατάλειψη πολλών οικισμών από τον χριστιανικό πληθυσμό τους, που αναζήτησε καταφύγιο στις ορεινές περιοχές.⁹

Γύρω από το χωρίον *Κόζιανη*, ιδιαίτερη πατρίδα του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, το χριστιανικό στοιχείο ήταν πολύ λίγο, έως μηδαμινό, διότι τα περισσότερα χωριά της περιοχής Τσιαρτσιαμπά, νότια της Κοζάνης, αποτελούσαν τιμάρια και κατοικούνταν από φανατισμένους μουσουλμάνους, που ονόμαζαν τους εαυτούς τους «γιους του Τουραχάν μπέη», ο οποίος είχε κατακτήσει προηγουμένως τη Θεσσαλία.¹⁰

⁴ Βασιλική Θ. Διάφα - Καμπουρίδου, *Ο κώδιξ της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης*, ό. π., σ. 21-22.

⁵ Peter Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Copyright © Canada 2001, σ. 15-16.

⁶ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 49 και Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 105.

⁷ Mehmed Fuad Korplüü, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 208.

⁸ Κώστας Καμπουρίδης-Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αιώνα μέσα από Οθωμανικές πηγές*, εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 17.

⁹ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 43· Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 100 και του ίδιου *Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων*, ό. π., σ. 60-97. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 21. Βλ. για την εγκατάσταση Γιουρούκων στη Μακεδονία, Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 49-51, 65, 97 κ

¹⁰ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 54· Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 24.

Όπως επισημαίνει εύστοχα ο Σπύρος Ασδραχάς, μετά την κατάκτηση υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο -όπως και σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία- δύο κοινωνίες: η κατακτητική και η κατακτημένη. Για να «περάσει» δε ένας κατακτημένος μη μουσουλμάνος υπήκοος από την κατακτημένη κοινωνία στην κατακτητική / κυρίαρχη κοινωνία απαραίτητη προϋπόθεση ήταν ο εξισλαμισμός, αν και δεν υπήρχαν απόλυτα στεγανά· δηλαδή υπήρχε όχι μόνο οριζόντια, αλλά και κάθετη κινητικότητα, όχι όμως απεριόριστη.¹¹

Αν λάβουμε υπόψη μας την εξόντωση, κατά την περίοδο των κατακτητικών πολέμων και αργότερα, πολλών γηγενών, τους εξανδραποδισμούς, τις πληθυσμιακές μετακινήσεις στο εσωτερικό του ελλαδικού χώρου ή προς το εξωτερικό, τις ακούσιες ή εκούσιες εξωμοσίες, που ακολούθησαν, τις δυσκολίες προσαρμογής των κατοίκων στις νέες, διόλου εύκολες, συνθήκες ζωής και άλλα συναφή γεγονότα, πρέπει να παραδεχτούμε ότι ή ερήμωση και ή μείωση του πληθυσμού της Δυτικής Μακεδονίας έφτασε στο αποκορύφωμά της τον 15ο αι. Μία επιπλέον, καθόλου αμελητέα, αιτία μείωσης του χριστιανικού πληθυσμού ήταν η βίαιη στρατολόγηση παιδιών των χριστιανών (παιδομάζωμα),¹² ενώ οι επιδρομές τουρκικών ληστρικών ομάδων δημιουργούσαν ένα κλίμα ανασφάλειας στους κατοίκους.¹³

Ο πληθυσμός της περιοχής συγκροτείται από χριστιανούς και μουσουλμάνους. Υπήρχαν οικισμοί αμιγώς χριστιανικοί ή μουσουλμανικοί, αλλά και μεικτοί, στους οποίους οι κάτοικοι ζούσαν σε ξεχωριστούς μαχαλάδες.¹⁴ Οι χριστιανοί ήταν περισσότεροι στις μικρές πόλεις και κωμοπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους, που κατοικούσαν, κυρίως, σε πόλεις-κάστρα διοικητικού χαρακτήρα. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν μεγάλα και μικρά αστικά κέντρα με έντονο οικονομικό χαρακτήρα.¹⁵

Το χάσμα ανάμεσα στους κατακτητές και τους κατακτημένους το διεύρυναν όχι μόνο οι διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι οικονομικές ανισότητες, αλλά και η σκληρή συμπεριφορά των πρώτων προς τους δεύτερους, οι διαφορές ως προς την εξωτερική εμφάνιση και οι ποικίλες ταπεινωτικές διατάξεις για τους χριστιανούς *ραγιάδες*.¹⁶ Η ανισότητα αυτή είναι εμφανής την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας και στη Δυτική Μακεδονία.

Η ιδιοκτησία της γης αποτέλεσε προνόμιο του κράτους.¹⁷ Η οθωμανική εξουσία ιδιοποιήθηκε ένα μέρος των πιο εύφορων γαιών, τις οποίες διέθεσε σε μέλη της βασιλικής οικογένειας και σε ανώτατους αξιωματούχους του κράτους (πρόκειται για τα *χάσια*), ώστε να απολαμβάνουν τις φορολογικές προσόδους τους, ή στους

¹¹ Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 22.

¹² Βλ. Νεοκλής Σαρρής, *Οσμανική Πραγματικότητα*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα χ. χ., τ. Α', σ. 45.

¹³ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, τ. Β', ό. π., σ. 55-56.

¹⁴ Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 118-119.

¹⁵ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 77-78.

¹⁶ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, τ. Β', ό. π., σ. 15. Τη μειονεκτική θέση του μη μουσουλμάνου (*zimmi / τζίμμη*) στον μουσουλμανικό κόσμο την περιγράφει γλαφυρά ο Antoine Fattal στο έργο του *Le statut legal des non-musulmans aux pays d'Islam*, Βηρυτός 1958, σ. 369-370: «Ο τζίμμη ήταν ένας πολίτης δεύτερης κατηγορίας. [...] Του θυμίζουν διαρκώς την κατωτερότητά του και δεν του δίνουν τη δυνατότητα να εισέρθει στην κυρίαρχη οθωμανική εξουσία και να λάβει ανώτατα αξιώματα».

¹⁷ Victor Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, επιμ. και μτφρ. Μ. Λυκούδης, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987, σ. 197.

σπαχήδες, δηλαδή σε στρατιωτικούς αξιωματούχους (τα *τιμάρια*), με αντάλλαγμα την προσφορά των υπηρεσιών τους στις πολεμικές επιχειρήσεις του κράτους.¹⁸ Εκεί όπου οι χριστιανοί υπάχθησαν σε ένα χαλαρό γαιοκτητικό και δημοσιονομικό, στα *χάσια*, ή *βακούφια* (γαιές αφιερωμένες σε ιερά μουσουλμανικά ιδρύματα), το αποκεντρωτικό διοικητικό σύστημα λειτούργησε στη βάση της κοινοτικής αυτοδιοίκησης.¹⁹

Όπως και αλλού έτσι και εδώ, επιβλήθηκε στους μη μουσουλμάνους βαρύτερη φορολογία σε σχέση με τους μουσουλμάνους, κυριότερη έκφραση της οποίας ήταν ο φόρος της *cizye* (τζιζιέ),²⁰ το *χαράτσι*, ο γνωστός στις πηγές *κεφαλικός φόρος*.²¹ Άλλοι φόροι που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι της περιοχής ήταν οι *έγγειοι*, η *δεκάτη* για τα γεωργικά προϊόντα (βαμβάκι, καπνό, σιτάρι, κριθάρι, κρασί κ. ά.) που παράγονταν στην κοιλάδα του Αλιάκμονα,²² φόροι για τα βοσκοτόπια, οι τελωνειακοί δασμοί που πλήρωναν οι έμποροι, καθώς μετακινούνταν από το ένα πασαλίκι στο άλλο κλπ. Τέλος, υπήρχε η *σπέντζα* που την κατέβαλλαν μόνο οι μη μουσουλμάνοι και την εισέπρατταν οι σπαχήδες του Τσιαρτσιαμπά.²³

Στην πόλη των Σερβίων παραχωρήθηκε ένα προνομιακό καθεστώς, διότι η κατάκτησή της έγινε χωρίς αντίσταση των κατοίκων της, όπως και όλης της περιοχής του Αλιάκμονα, όπως μαρτυρά το ότι καμιά εκκλησία των Σερβίων δεν μετατράπηκε σε τζαμί.²⁴ Αμέσως μετά την κατάκτηση οι Οθωμανοί εγκατέστησαν στο κάστρο των Σερβίων στρατιωτική φρουρά. Κύρια φορολογική μονάδα αποτέλεσε το νοικοκυριό (*hane*), διότι η οθωμανική διοίκηση δεν στηριζόταν στη φορολόγηση κάθε ατόμου ξεχωριστά, αλλά εστίαζε στη φορολόγηση μιας συγκεκριμένης κοινότητας.²⁵

Οι κοινότητες είχαν καθήκον να κατανέμουν, σε συνεργασία με τους αρμόδιους Τούρκους υπαλλήλους, τους φόρους και να ασχολούνται με το διακανονισμό των τοπικών υποθέσεων. Αυτό συνέβαινε στην Κοζάνη και την ευρύτερη περιοχή με έντονο και ισχυρό τον θεσμό της κοινότητας σε συνεργασία με τη μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης.²⁶ Βέβαια, αυτοδιοίκηση δεν υπήρχε στα χωριά που υπάγονταν στα *τσιφλίκια*. Με την ανάπτυξη του θεσμού των κοινοτήτων²⁷ σχηματίστηκε, με τον

¹⁸ Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, από το 1400c έως το 1820*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2014, σ. 47-48.

¹⁹ Βλ. Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδόσεις Νέα σύνορα, Λιβάνης, Αθήνα 1982, σ. 50-51.

²⁰ Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 130-131.

²¹ Κ. Καμπουρίδης - Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων, ό. π.*, σ. 17· Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 249-251· Γιώργης Κατσούλης, Μάριος Νικολινάκης, Βασίλης Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (1453-1830)*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 89.

²² Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 24.

²³ Κ. Καμπουρίδης-Γ. Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων, ό. π.*, σ. 17.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 16-17.

²⁵ Ν. Σαρρής, *Οσμανική Πραγματικότητα, ό. π.*, τ. Α', σ. 324-325.

²⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 60.

²⁷ Ευτυχία Λιάτα, «Οι Κοινότητες: ένας θεσμός με πολλές όψεις», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 2^{ος}, *Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821*, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 316-317.

χρόνο, ένα νέο κοινωνικό στρώμα, οι *πρόκριτοι, προεστοί ή κοτζαμπάσηδες και μπασιάδες*²⁸, που διοικούσαν τις κοινότητες.²⁹

2. Οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Μακεδονίας από τον 18^ο αιώνα ως τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα

Η οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας (όπως και η οικονομία των περισσότερων επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) στηριζόταν, πρωτίστως, στην αγροτική και στην κτηνοτροφική παραγωγή, στο εμπόριο και στις βιοτεχνίες. Το συνολικό της πλεόνασμα γίνεται αντικείμενο μιας διπλής ιδιοποίησης, ιδιωτικής και δημόσιας, όπου η τελευταία πραγματοποιείται μέσω της φορολογίας, τα συστατικά στοιχεία της οποίας είναι συγχρόνως φυσικά και χρηματικά.³⁰

Η μεγαλύτερη πόλη και πρωτεύουσα της Δυτικής Μακεδονίας κατά την πρώιμη Οθωμανική περίοδο ήταν το Μοναστήρι, με 21 συνοικίες με 3.000 περίπου μεγάλα, διώροφα σπίτια. Στην πόλη υπήρχε θολωτή κλειστή αγορά (*μπεζεστένι*) με 900 καταστήματα.³¹ Μεγάλη πόλη της περιοχής ήταν και η Καστοριά, με πληθυσμό 7.000-8.000 ψυχές. *χάσι* της Φατμά σουλτάνας. Περιλάμβανε 20 συνοικίες, από τις οποίες οι 16 ήταν ελληνικές, μία εβραϊκή και 3 μουσουλμανικές. Η αγορά της είχε περισσότερα από 100 καταστήματα. Εδώ υπήρχαν βιοτεχνίες που επεξεργάζονταν τις γούνες και τα δέρματα. Οι κάτοικοί της ασχολούνταν με την καλλιέργεια αμπελιών, την παραγωγή κρασιού και την αλιεία.³²

Ακολουθούν τα Σέρβια, με πληθυσμό πάνω από 10.000 άτομα κατά προσέγγιση, αφού οι περιηγητές κάνουν λόγο στα έργα τους για 1.800 οικογένειες.³³ Αποτελούσαν *χάσι* των Νισατζή πασάδων. Οι κάτοικοι των Σερβίων ασχολούνταν με τη γεωργία, (την καλλιέργεια αμπελιών, κήπων και μουριών), την κτηνοτροφία, τη σηροτροφία καθώς και τη μεταξουργία. Τα Σέρβια φημίζονταν για τα ωραία προσόψια τους και για το μετάξι που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή μπουρνουζιών, πουκαμίσων και κάτασπρων, μαλακών σεντονιών.³⁴ Οι δύο αυτές πόλεις (Καστοριά και Σέρβια) έλεγχαν τους εμπορικούς δρόμους της περιοχής και γι' αυτόν τον λόγο είχαν μεγάλη στρατηγική σημασία για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οικονομικής άνθησης και, συνάμα, συντεχνιακής οργάνωσης των δύο αυτών μεγάλων πόλεων είναι το εβραϊκό στοιχείο που άκμαζε στην περιοχή.³⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την πρώιμη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας η Κοζάνη είχε μόνο 2.000 άτομα, ήταν δηλαδή ένα μεγάλο χωριό, που αργότερα (17^ο αιώνα) αναπτύχθηκε σε κώμη και μετά σε πόλη. Κατά την ύστερη οθωμανική

²⁸ Βλ. Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων*, ό. π., σ. 126-127 και Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924, σ. 43-44.

²⁹ Β. Κρεμμυδάς, *Νεότερη Ιστορία*, ό. π., σ. 85.

³⁰ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 249-251.

³¹ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 243.

³² Στο ίδιο, σ. 244.

³³ Αθανάσιος Γ. Τσαρμανίδης, *Συμβολή στην ιστορία της επαρχίας Σερβίων, κατά την περίοδο 1350-1912*, τόμος Α', εκδόσεις Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων, Σέρβια 1995, σ. 25-26.

³⁴ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 247.

³⁵ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 77.

περίοδο (19^ο - αρχές 20ού αι.) η πόλη της Κοζάνης κατείχε εξέχουσα θέση στην οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας με έντονη εμπορική δραστηριότητα τόσο γεωργικών προϊόντων (κρόκου/σαφράν) όσο και βιοτεχνικών προϊόντων (νημάτων) και με έναν πληθυσμό που ξεπερνούσε τα 8.000 άτομα. Απ' αυτά μόνο οι 500 ήταν Οθωμανοί, κυρίως, στελέχη και προσωπικό των διοικητικών υπηρεσιών. Οι πηγές δεν αναφέρουν πουθενά την ύπαρξη εβραϊκού στοιχείου.³⁶

Επιπλέον, η Δυτική Μακεδονία είχε πόλεις με έντονη βιοτεχνική δραστηριότητα, όπως η Βέροια με 8.000 άτομα (εδώ κατασκευάζονταν μπουρνούζια για τα *χαμάμ*), η Φλώρινα με 3.000 άτομα στην πρώιμη οθωμανική περίοδο και 8.000 άτομα κατά την ύστερη. Στην αγορά της πόλης λειτουργούσαν 100 περίπου καταστήματα, χωρίς όμως την ύπαρξη *μπεζεστενιού*. Οι κάτοικοί της ασχολούνταν και με αγροτικές εργασίες, όπως ήταν η καλλιέργεια αμπελιών και κήπων. Κατά τη μέση οθωμανική περίοδο είχε μεγάλη παραγωγή οπωροκηπευτικών στα εκτεταμένα περιβόλια, που αρδεύονταν από τον ποταμό Εριγώνα.³⁷ Ακολουθούν τα Γρεβενά με πληθυσμό 2.500 ατόμων στην πρώιμη οθωμανική περίοδο (από τα οποία 2.000 ήταν χριστιανοί και 500 μουσουλμάνοι) και 5.000 άτομα κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Εδώ υπήρχε ανεπτυγμένη κτηνοτροφία, στην οποία επιδίδονταν οι βλάχικοι πληθυσμοί της περιοχής.³⁸

Στις καλλιέργειες κυριαρχούν τα δημητριακά, στα οποία την πρώτη θέση κατέχει το σιτάρι, που καλλιεργείται τόσο σε πεδινές όσο και σε ορεινές εκτάσεις της Δυτικής Μακεδονίας. Οι σιτοκαλλιέργειες πραγματοποιείται σε μεγάλους ή μικρούς κλήρους, η έκταση των οποίων μετριέται άλλοτε με αναγωγή στο κύριο εργαλείο της σποράς, το αλέτρι, που το σέρνει ένα ζεύγος βοδιών (*ζεργάρι*) και άλλοτε με αναγωγή στον σπόρο που δέχεται κάθε επιφάνεια. Ανεπτυγμένη ήταν και η καλλιέργεια σαφρανού/κρόκου, σε συγκεκριμένα σημεία της περιοχής (κυρίως στην κοιλάδα του Αλιάκμονα και στα χωριά της περιοχής Τσιαρτσιαμπά). Πρόκειται για καρύκευμα, φαρμακευτική και χρωστική ύλη, που πουλιέται στο παζάρι με το δράμι και με τιμή 2-2,5 άσπρα.³⁹

Σημαντικό μέρος των αγροτικών καλλιεργειών καταλάμβανε και η αμπελοργία. Η καλλιέργεια αυτή γινόταν στις περιοχές, της Κοζάνης, Βελβεντού και Σιάτιστας, όπου παραγόταν ονομαστό κρασί, καθώς και σε ορισμένα χωριά του Τσιαρτσιαμπά και της κοιλάδας του Αλιάκμονα.⁴⁰

³⁶ Βλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ.201 της Μονής Μεταμορφώσεως Ζάβορδας*, έκδ. ΕΙΕ, Αθήνα 2000, σ. 37-38.

³⁷ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 243.

³⁸ Απ. Βακαλόπουλος, «Οικονομία και εμπορικά κέντρα: Μακεδονία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι', Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669), Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974, σ. 16, όπου και περισσότερα στοιχεία για τη βιοτεχνία των μακεδονικών πόλεων αυτή την περίοδο.

³⁹ Στο ίδιο, τ. Α', σ. 300-301.

⁴⁰ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 300. Αρκετά σημαντική ήταν και η παραγωγή καπνού στην περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας, που ελεγχόταν από μουσουλμάνους παραγωγούς, κυρίως στην τοποθεσία από τον Αξιό ποταμό μέχρι τον Νέστο, απασχολώντας κάλυπτε το 1/8 της καλλιεργήσιμης γης. Οι πηγές αναφέρουν ότι γύρω στα 1765 η παραγωγή ανέρχεται σε 55.000-60.000 φορτώματα των 100 οκάδων.

Οι βιομηχανικές καλλιέργειες, όπως το βαμβάκι, το λινάρι, το μετάξι, οι βαφικές ύλες βρίσκονταν σε πρώιμο στάδιο στην Ελλάδα. Οι παραγωγοί στόχευαν στην εξαγωγή αυτών των ανεπεξέργαστων προϊόντων στον ευρωπαϊκό χώρο είτε μέσω των караβανιών (κατά τους καλοκαιρινούς μήνες), είτε μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης. Αυτό επιτυγχανόταν με τη δημιουργία σωματείων, ο χαρακτήρας των οποίων είναι περισσότερο προστατευτικός και λιγότερο οικονομικός.⁴¹

Η κτηνοτροφία⁴² λειτουργούσε –όπως και σ' όλον σχεδόν τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο- μία οικονομική δραστηριότητα συμπληρωματική της γεωργίας, με εξαίρεση τους μεγάλους τσελιγκάδες της περιοχής, που είχαν κοπάδια με μεγάλο αριθμό αιγοπροβάτων. Η παραδοσιακή κτηνοτροφία χαρακτηριζόταν από την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής, την αυστηρή κατανομή της εργασίας (κατά άτομο, φύλο, ηλικία), τον σεβασμό προς την τοπική και οικογενειακή ιεραρχία, την πειθαρχία, τη συνεργασία, την αλληλοβοήθεια και την αμοιβαιότητα μεταξύ ατόμων και κυρίως μεταξύ ευρύτερων οικογενειακών ομάδων, αλλά και από τη χρήση εκτεταμένων κοινωνικών δικτύων (κουμπαριές, πελατειακές σχέσεις κλπ.), σχέσεις οι οποίες χαρακτηρίζονταν από το χαμηλό επίπεδο εκχρηματισμού των συναλλαγών μεταξύ των εμπλεκομένων. Στο οθωμανικό πλαίσιο, ζωέμποροι και εισπράκτορες του κτηνοτροφικού φόρου (συχνά επρόκειτο για τα ίδια πρόσωπα) επιμελούνταν την αποστολή σφαγίων ζώων και γαλακτοκομικών προϊόντων στην Κωνσταντινούπολη, για να καλύψουν τις ανάγκες του αστικού πληθυσμού.⁴³

Η κτηνοτροφία της Δυτικής Μακεδονίας περιλάμβανε κοπάδια αποτελούμενα από μικρά ζώα, δηλαδή γιδοπρόβατα, καθώς και από χοντρά (βοοειδή και ιπποειδή). Τα πρώτα χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων και τα δεύτερα στις μεταφορές και στις αγροτικές καλλιέργειες. Στη Δ. Μακεδονία επικρατούσαν δυο μορφές κτηνοτροφίας: η κτηνοτροφία του χωριού (μικρών αποστάσεων), που συμπλήρωνε το εισόδημα των χωρικών και η κτηνοτροφία του βουνού, με μεγάλα μεγέθη κοπαδιών και εποχική μετακίνηση από τις ορεινές στις πεδινές εκτάσεις.⁴⁴

Φυσικό ήταν, λοιπόν, να αναπτυχθεί στη Δυτική Μακεδονία το εμπόριο. Ένας από τους βασικότερους παράγοντες που καθόριζαν την ανάπτυξή του ήταν η ασφάλεια και το κόστος διακίνησης των εμπορευμάτων. Η οθωμανική εξουσία τοποθετούσε

⁴¹ Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Οικονομία και Νοοτροπίες, Νεοελληνικά Μελετήματα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ.46-47, γενικά για τον εκχρηματισμό της αγροτικής οικονομίας στον ελλαδικό χώρο σ. 43-55.

⁴² Η κτηνοτροφική δραστηριότητα, εδραία ή μετακινούμενη, μπορούσε να συνυπάρχει με τη γεωργική καλλιέργεια της γης, ακόμη και σε οικισμούς που ήταν χτισμένοι σε υψηλό υψόμετρο. Νεότερες έρευνες έχουν δείξει ότι ακόμη και γνωστές για τη μεγάλη μετακινούμενη κτηνοτροφία τους βλάχικες κοινότητες της Πίνδου διέθεταν κατά το σχετικά πρόσφατο ιστορικό παρελθόν γεωργικές καλλιέργειες. Βλ. Ευάγγελος Καραμανές, «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης - Γρεβενών: μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι οικονομικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου*, ό. π., σ. 189-190.

⁴³ Σε κάθε περίπτωση, η κτηνοτροφική δραστηριότητα (ιδιαίτερα η μεγάλη κτηνοτροφία) αποτελούσε πηγή πλούτου και δυναμικό εφελτήριο και για άλλες επικερδείς δραστηριότητες. Αντιθέτως, οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις της περιοχής στόχο είχαν κυρίως την αυτοκατανάλωση· βλ. Ε. Καραμανές, «Η κτηνοτροφία», ό. π., σ. 190.

⁴⁴ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 309.

δερβέναγες στα στενά περάσματα για τον έλεγχο των μεταφερόμενων εμπορευμάτων και για την καταπολέμηση της ληστείας. Γύρω από τα *καραβάν-σαράγια* και τα φρούρια των δερβενιών σχηματίζονταν οικισμοί, η οικονομική δραστηριότητα των οποίων κάλυπτε τις ανάγκες των οδικών αυτών σταθμών. Πολλοί από αυτούς τους οικισμούς μετατράπηκαν σε χώρους διεξαγωγής εμπορικών πανηγυριών, που λειτουργούσαν τους φθινοπωρινούς ή ανοιξιάτικους μήνες ως τόποι ανταλλαγής αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων.⁴⁵

Η διακίνηση των παραγόμενων προϊόντων αγαθών προς τα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη γινόταν από τον Απρίλη μέχρι τον Οκτώβρη. Τα εμπορεύματα συσκευαζόταν σε δέματα και φορτωνόταν σε άλογα που σχημάτιζαν *καραβάνια*. Οι οδηγοί των *καραβανιών* (*κηρατζήδες*) στάθηκαν μεταφορείς όχι μόνο εμπορευμάτων, αλλά και στοιχείων του ευρωπαϊκού πολιτισμού, συντελώντας στην αφύπνιση του ελληνικού έθνους. Σε ολόκληρη την Βαλκανική χερσόνησο τα *καραβάνια* ήταν στα χέρια Ελλήνων εμπόρων (Ηπειρωτών και Δυτικομακεδόνων). Ας σημειωθεί ότι οι έμποροι κατά την διέλευση τους από τις διάφορες οθωμανοκρατούμενες περιφέρειες πλήρωναν φόρο, σε γρόσια ή σε παράδες. Ο μέσος φόρος εισαγωγής εμπορικών προϊόντων ανά περιφέρεια δεν ξεπερνούσε τις 5 παράδες ανά δέμα.⁴⁶

3. Η δραστηριότητα των Δυτικομακεδόνων εμπόρων στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού

Ορισμένοι Δυτικομακεδόνες στράφηκαν στο εμπόριο και ταξίδεψαν στις χώρες της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης ή σε άλλες βαλκανικές χώρες, όπου πολλοί πλούτισαν, γεγονός που είχε ως συνέπεια την αργή αλλά σταθερή ανάπτυξη της Δυτικής Μακεδονίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η γνωστή οικογένεια των Τακιατζήδων της Κοζάνης. Οι πρόγονοι του Κων/νου Δ. Τακιατζή πλούτισαν με τις εμπορικές και χρηματιστηριακές τους επιχειρήσεις που δημιούργησαν τόσο στην Πέστη όσο και στην Βιέννη. Μεγάλο μέρος από τα κέρδη των εμπορικών αυτών επιχειρήσεων τα επένδυσαν στην Κοζάνη, συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική ανάπτυξη της ιδιαίτερης πατρίδας τους.⁴⁷

Κύριες αιτίες της μεταναστευτικής κίνησης των Δυτικομακεδόνων, κυρίως προς τη Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη, ήταν οι καταπιέσεις από τους Οθωμανούς κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αι., καθώς και η αναζήτηση εργασίας. Μετά την αποτυχημένη

⁴⁵ Βλ. Arno Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (επιμ), *Η οικονομική δομή των Βαλκάνιων χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (15^{ος} -19^{ος} αι)*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 373-374. Βλ., επίσης, Δημήτρης Ανωγάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 70-77 και Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 53-54.

⁴⁶ Βλ. Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 353-354. Βλ., επίσης, Α. Mehlan «Οι εμπορικοί δρόμοι», *ό. π.* και Δ. Ανωγάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*, σ. 70-77. Για τους παράδες, υποδιαίρεση του γροσιού, και γενικά για τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στον ελλαδικό χώρο βλ. Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996.

⁴⁷ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 30.

επανάσταση του 1770 (*Ορλωφικά*) και τις ληστρικές επιδρομές των ατάκτων Τουρκαλβανών, που ακολούθησαν, παρατηρείται ένα νέο κύμα μετανάστευσης μέσα σε ένα κλίμα τρομοκρατίας, που εμπόδιζε την ανάπτυξη του εμπορίου και, γενικά, των οικονομικών δραστηριοτήτων.⁴⁸ Επίσης, η ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση μετά την υπογραφή των συνθηκών του Πασάροβιτς στα 1718 και του Βελιγραδίου στα 1739, καθώς και η μείωση του πληθυσμού στις ουγγρικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων αποτέλεσαν σημαντικές αιτίες αυτής της μετανάστευσης. Στην Τεργέστη, από το 1770, άρχισαν να εγκαθίστανται οι πρώτοι αντιπρόσωποι μεγάλων Ελλήνων εμπόρων, που ανήλθαν στις αρχές του 19^{ου} αι. στο 17% του ελληνικού πληθυσμού της πόλης. Το υπόλοιπο 83% ήταν μετανάστες μικροεπαγγελματίες κάθε είδους. Στη Βιέννη, ιδίως στα περίχωρα της πόλης, εγκαταστάθηκαν Έλληνες οι οποίοι προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τη Μακεδονία και την Ήπειρο, είχαν λίγο πολύ την ίδια κοινωνικό-επαγγελματική σύνθεση με εκείνους της Τεργέστης και κατά τη δεκαετία του 1810 ανέρχονται σε 1.500 άτομα. Το τρίτο ρεύμα μετανάστευσης Ελλήνων παρατηρείται τον 19^ο αι. με κορύφωση το 1830 και κύριες αιτίες την επιθυμία για πλουτισμό, αλλά και την αποτυχία του επαναστατικού κινήματος στη Μακεδονία, το 1821-1822, μετά την οποία ακολούθησαν νέες ληστρικές επιδρομές, λεηλασίες, τρομοκρατία σε βάρος του χριστιανικού πληθυσμού κλπ.⁴⁹

Στις χώρες της εγκατάστασης των Δυτικομακεδόνων αναπτύχθηκαν δύο βασικά δίκτυα διακίνησης εμπορών και αγαθών: το μεσογειακό (θαλάσσιο) και το ηπειρωτικό (χερσαίο), διαπλεκόμενα και αποτελούμενα από μικρότερα δίκτυα. Τον 17^ο αι. δημιουργούνται οι πρώτες ελληνικές εμπορικές παροικίες⁵⁰ του μεσογειακού δικτύου. Πρόκειται για ναυτικό-εμπορικό δίκτυο που εξυπηρετείται από τις παροικίες της Βενετίας, της Τεργέστης, της Αγκώνας, του Λιβόρνου και της Μασσαλίας. Οι κατάλληλες συγκυρίες της εποχής ευνόησαν τους Έλληνες «προστατευόμενους» πλοιοκτήτες να αναπτύξουν την εμπορική τους δραστηριότητα. Η εμφάνιση λοιπόν της αψβουργικής δύναμης ως ρυθμιστικού παράγοντα στο χερσαίο εμπόριο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αναδιαμόρφωσε τα εμπορικά δίκτυα.⁵¹

Οι χερσαίοι δρόμοι ήταν γνωστοί ήδη από τον 17^ο αι. στους μετακινούμενους με караβάνια εμπόρους της Βαλκανικής, προκειμένου να συμμετάσχουν στα εμπορικά πανηγύρια, τόσο σ' αυτά του ευρωπαϊκού χώρου, όσο και σ' αυτά της οθωμανικής επικράτειας με σημαντικότερο αυτό του Αγίου Δημητρίου (Δημητρίων) της Θεσσαλονίκης, εμποροπανήγυρη με διεθνή ακτινοβολία και με συμμετοχή εμπορών

⁴⁸ Στράτος Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό*, Έκδοση Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 20-21.

⁴⁹ Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 21-22. Βλ. και Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη (18^{ος}-19^ο αιώνα)*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011, σ. 240.

⁵⁰ Η ανάπτυξη των παροικιών οφείλεται στη ζωτική σημασία των μεταφορών μέσω των ποταμών, καθώς και στην καίρια θέση μιας περιοχής στη διασταύρωση χερσαίων δρόμων από νότο προς βορράν και το αντίστροφο, από την Ανατολή προς τη Δύση και αντίστροφα· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 468.

⁵¹ Βλ. Όλγα Κατσιαρδή - Hering, «Η Ελληνική Διασπορά», στο Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 240-242.

που έρχονταν ακόμη και από τη μακρινή Ισπανία. Οι μεγαλύτερες αγορές⁵² συγκροτούνταν πάνω σε συγκοινωνιακούς κόμβους και εκεί όπου συναντιούνταν τακτικά οι έμποροι με αφορμή τα ετήσια εμπορικά πανηγύρια.⁵³

Το τρίτο ζωτικό εμπορικό δίκτυο,⁵⁴ αυτό της Μαύρης θάλασσας, θα διανοιχθεί ως προέκταση του ανατολικομεσογειακού δικτύου με τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774), η οποία είχε, ως γνωστόν, πολύ μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου και της ελληνικής ναυτιλίας. Οι Έλληνες, με ρωσικές σημαίες στα πλοία τους, είχαν τη δυνατότητα να περνούν τα Δαρδανέλλια με κατεύθυνση τα λιμάνια της Δύσης. Τα προϊόντα που εμπορεύονταν, προέρχονταν κυρίως από τις εμπορικές παροικίες της Οδησού. Η μεταφορά μέσω θαλάσσης ήταν πιο γρήγορη και πιο ασφαλής την περίοδο αυτή, βοηθώντας έτσι τη διακίνηση των εισαγόμενων προϊόντων και τη διάθεση τους στα εμπορικά πανηγύρια και στις τοπικές αγορές.⁵⁵

Οι χώρες της Κεντρικής Βαλκανικής και οι επαρχίες της Αψβουργικής μοναρχίας, αποτέλεσαν τους τόπους χερσαίου εμπορίου στους οποίους οι Έλληνες και οι Βλάχοι ανέπτυξαν τις αστικές εμπορικές παροικίες τους. Οι Δυτικομακεδόνες διατηρούσαν σποραδικές εμπορικές επικοινωνίες με την Ουγγαρία ήδη επί τουρκικής κυριαρχίας. Πρώτοι σταθμοί των Κοζανιτών και των Σιατιστινών ήταν το Βελιγράδι, η Νίσα, το Κράγκουγιεβατς και το Σεμλίνο, διαμετακομιστικά κέντρα εμπορίου στη συμβολή του Δούναβη και Σαύου.⁵⁶ Η Μακεδονία είχε τη συχνότερη επικοινωνία με τις ουγγρικές και τρανσυλβανικές περιοχές. Τα κτηνοτροφικά προϊόντα της (δέρματα, μαλλιά) συντέλεσαν πολύ στην ανάπτυξη του εμπορίου με την Κεντρική Ευρώπη.⁵⁷

Οι Δυτικομακεδόνες έμποροι δημιούργησαν τις γνωστές *κομπανίες*, για να αποφύγουν τις καταπίεσεις, τις ληστρικές επιδρομές, την έλλειψη ασφάλειας των εμπορικών δρόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και τη βαριά φορολογία. Μετανάστευαν στην Αυστρία και την Ουγγαρία, θέλοντας να απολαύσουν τα αγαθά της ευνομίας, του πολιτισμού και τα ευεργετήματα της ελευθερίας.⁵⁸ Το όνομα

⁵² Το μέγεθος μιας αγοράς δεν βρισκόταν οπωσδήποτε σε άμεση σχέση προς την έκταση ενός τόπου, παρόλο που ο κύκλος του εμπορίου ήταν ένας παράγοντας της γρήγορης ανάπτυξης και των δύο· βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 52-54.

⁵³ Βλ. Α. Mehlan «Οι εμπορικοί δρόμοι», *ό. π.*, σ. 373-374 και Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*, σ. 70-77.

⁵⁴ Τα εμπορικά δίκτυα αναπτυχθήκαν βαθμιαία και συνίσταντο σε αλυσιδωτές εγκαταστάσεις εμπόρων, συνήθως μελών της ίδιας οικογένειας, και σε μετακινήσεις μελών της εταιρείας, εμπορικών παραγγελιοδοτών ή πρακτόρων, μεταφορών με τη βοήθεια μεσιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι αδερφοί Χατζημιγάλη, που εμπορεύονταν βιομηχανικά προϊόντα με την Ευρώπη και έκλειναν συμφωνίες στις εμποροπανηγύρεις· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 467-469.

⁵⁵ Ολγα Κατσιαρδή - Hering, «Η Ελληνική Διασπορά», *ό. π.*, σ. 241.

⁵⁶ Ίκαρος Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις της ελληνικής παρουσίας στην Κεντρική Ευρώπη: Η διασπορά των Κοζανιτών (18^{ος}-αρχές 19^{ου} αι.)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου, ό. π.*, σ. 225.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 240-242.

⁵⁸ Πρόκειται για αδελφότητεςπραματευτών, εμπόρων, επιχειρηματιών και επαγγελματιών στις παροικίες της Ουγγαρίας, στην Αυστρία καθώς και στις παραδουνάβιες χώρες. Οι κομπανίες είχαν έντονη ελληνική συνείδηση. Το εμπόριο τους ήταν οργανωμένο και συστηματικό και διατηρούσαν

«Έλληνας» στις περιοχές αυτές σήμαινε τον επιτυχημένο έμπορο και το καταξιωμένο κοινωνικά άτομο. Οι Έλληνες έμποροι που κατάγονταν από τη Μακεδονία εγκαταστάθηκαν κατά μήκος των μεγάλων χερσαίων και υδάτινων οδών που ευνοούσαν την ανάπτυξη των εμπορικών τους δραστηριοτήτων.⁵⁹

Οι νέες εγκαταστάσεις στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης δεν συγκροτήθηκαν αμέσως. Η μετακίνηση των Δυτικομακεδόνων ξεκίνησε το 1656 και επεκτάθηκε κατά τα έτη 1725-1775.⁶⁰ Οι πρώτες εγκαταστάσεις Δυτικομακεδόνων εμπόρων άρχισαν από την Τρανσυλβανία, αφού χορηγήθηκαν ειδικά προνόμια διεξαγωγής εμπορίου στους πρώτους απόδημους που έφτασαν στην περιοχή, από τον Γεώργιο Α΄ Ρακόζη (Rakozy),⁶¹ ηγεμόνα της Τρανσυλβανίας, το 1636.⁶² Ένας από τους σπουδαιότερους παράγοντες του Τοκάι⁶³ αποτέλεσε ο Γεώργιος Στάμου Πρέτζος, με καταγωγή από την Κοζάνη. Στην κομητεία Csongard, όπου ανήκε η πόλη Szentes, εμπορεύονταν αρκετοί Δυτικομακεδόνες έμποροι, όπως οι Νικόλαος Νάστος, Αλέξιος Γιάννος και Νικόλαος καθώς και Θεόδωρος Πηγαδάς από την Κοζάνη.⁶⁴

Στην Ουγγαρία ιδρύθηκαν 30 Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, από τις οποίες οι σημαντικότερες ήταν οι κοινότητες Ζέμονος ή Σέμλινου, Neusatz, Τεμεσεβάρης, Szegedin, Kecskemet, Debreczen, Βουδαπέστης,⁶⁵ Miscoletz και Πρεσβούργου.⁶⁶ Οι Έλληνες έμποροι της Βουδαπέστης διενεργούσαν μεγάλο εμπόριο και χρησίμευαν ως αποστολείς των εμπορευμάτων που στέλνονταν από εκεί στα Βαλκάνια.⁶⁷

Το διαμετακομιστικό εμπόριο είχε διοργανωθεί ως σύστημα που λειτουργούσε με πολύ ικανοποιητικούς ρυθμούς, για την αποστολή κυρίως νημάτων και βαμβακιού. Ο οργανισμός εμπορικών συνεταιρισμών διατηρούσε ικανότατους και αφοσιωμένους αμαξάδες, μεταφορείς, πλοiάρχους έμπειρους στην ποταμοπλοiα, σταθερά τιμολόγια των προμηθειών, καθώς και επιτήδειους πράκτορες. Η τιμιότητα όφειλε να είναι η βάση της εμπορικής συναλλαγής.⁶⁸ Τα είδη των εμπορευμάτων ήταν ποικίλα προϊόντα των περιοχών από τις οποίες προέρχονταν. Τα εμπορεύματα από την

φιλικές σχέσεις με τα ξένα κράτη, στα οποία είχαν εγκατασταθεί μόνιμα · βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 74.

⁵⁹ Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 49-50.

⁶⁰ Π. Θ. Πιζανιάς, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 151.

⁶¹ Οι Έλληνες έμποροι ήταν εγκατεστημένοι σε χωριά και πόλεις της Τρανσυλβανίας και της Μοραβίας, όπως στο Albocoralina, Szasz-Regen κ. α. Η σημαντικότερη από τις ελληνικές κοινότητες που συστάθηκαν υπό την προστασία του οίκου Ρακόζη ήταν αυτή της ουγγρικής πόλης Τοκάι που δημιουργήθηκε το 1769. Προεστός ήταν ο μεγάλεμπορος από την Κοζάνη Ιωάννης Κόντης · βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 76-77.

⁶² Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 49-50.

⁶³ Ι. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 221-222.

⁶⁴ Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 45-46.

⁶⁵ Η Ελληνική Κοινότητα της Βουδαπέστης ήταν εξαρτημένη από τον ορθόδοξο επίσκοπο Βουδιμίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι Έλληνες απόδημοί εκκλησιάζονταν μαζί με τους Σέρβους στη σερβική Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου μέχρι και το 1790. Έπειτα οι Έλληνες έφτιαξαν δική τους εκκλησία αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου, η οποία εγκαινιάστηκε στις 15 Αυγούστου 1790 · βλ. Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 74-75.

⁶⁶ Ι. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 222.

⁶⁷ Βλ. Π. Θ. Πιζανιάς, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 151, καθώς και Ίκαρος Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajaujhely-Βουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», περ. *Εώα και Εσπέρια*, τόμος 7 (Αθήνα 2007), σ. 344-346.

⁶⁸ Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 50.

Κοζάνη ήταν λινά νήματα, αλατζάδες, κοινό μετάξι, κρόκος/σαφράν, οίνος, όσπρια, μαλλιά, βαμβάκι, αιγόμελα, δέρματα, γούνες, μαλλωτά υφάσματα κ. ά.⁶⁹

Πολύ σημαντικό κέντρο εμπορικής και μορφωτικής δραστηριότητας των Ελλήνων στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης απέβη η Βιέννη, η οποία κατά τον 18^ο και 19^ο αι. παρουσίαζε ζωηρή εμπορική κίνηση.⁷⁰ Στην πόλη αυτή δραστηριοποιήθηκαν πολλοί γνωστοί Έλληνες έμποροι, που κατέλαβαν ανώτερες κυβερνητικές θέσεις και αξιώματα και στους οποίους η κυβέρνηση της Βιέννης, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ικανότητα τους, χορήγησε τίτλους ευγενείας και σημαντικά εμπορικά προνόμια. Οι Μακεδόνες έμποροι της Βιέννης έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την υπόδουλη πατρίδα τους, στην οποία προσέρχονταν αρωγοί με δωρεές και συνδρομές.⁷¹

Εξέχοντες έμποροι της Βιέννης, καταγόμενοι από τη Δυτική Μακεδονία, ήταν ο Παναγιώτης Μουράτης, που εντάχθηκε στους ευγενείς, ο Κοζανίτης Θεόδωρος (φον) Καραγιάννης, ο οποίος κατέλαβε μεγάλα αξιώματα, ο Χρήστος Νιάκος ή Νάκας, εξέχουσα εμπορική προσωπικότητα, οι Νικόλαος και Γεώργιος Τακιατζής, παππούδες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, που έφεραν τον τίτλο του βαρόνου και είχαν ιδρύσει εμπορική εταιρία με την ονομασία «Αυτάδελφοι Τακιατζή», με έδρα την Ουγγαρία.⁷²

Ωστόσο δεν απουσιάζει η συμμετοχή των Ελλήνων εμπόρων στα κοινά των ξένων κρατών, όπως ο Κωνσταντίνος Τερζής, που αναδεικνύεται στο αξίωμα του δημάρχου της Βουδαπέστης. Το όνομα του καταγόμενου από τη Μοσχόπολη Σίμωνος Σίνα κατέχει εξέχουσα θέση στην Ελληνική Κοινότητα της Βιέννης. Η επίδραση του ελληνικού πνεύματος και της επιχειρηματικότητας δεν περιοριζόταν μόνο στο εμπόριο και στις τραπεζικές επιχειρήσεις αλλά επεκτεινόταν σε όλη την κοινωνία των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης.⁷³

Στη Βιέννη συρρέουν μαθητές από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου (Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο κ. α.) για να αποκτήσουν ανώτερη παιδεία στο Πανεπιστήμιό της. Επομένως, η Ελληνική Κοινότητα της Βιέννης ήταν, συνάμα, κέντρο ελληνικών γραμμάτων και παιδείας.⁷⁴ Εδώ εκδίδονται η «*Έφημερίς*» των Σιατιστινών Μαρκίδων - Πούλιου, οι «*Ειδήσεις διά τά Ανατολικά μέρη*» από τον Ευφρόνιο Πόποβικ (Παπαγιαννούση) με καταγωγή από την Κοζάνη, ο «*Ελληνικός*

⁶⁹ Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 74-75.

⁷⁰ Κέντρο λατρείας των Ελλήνων της Βιέννης ήταν ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος ιδρύθηκε το 1783 με δωρεά μεγάλου ποσού (70.000 φιορίνια), που έκανε ο έμπορος Γεώργιος Καραγιάννης από την Κοζάνη· βλ. Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 99-100. Βλ. και Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη, ό. π.*, σ. 241.

⁷¹ Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 74-75.

⁷² Στο ίδιο, σ. 54.

⁷³ Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 74-75.

⁷⁴ Η εμπορική ανάπτυξη των Ελλήνων είχε ως αποτέλεσμα και την πνευματική – εκπαιδευτική ανάπτυξη. Η ακμή της ελληνικής παιδείας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και η μεγάλη κυκλοφορία ελληνικών βιβλίων οφείλεται στους Έλληνες απόδημους, κυρίως της Βιέννης. Οι εμπορικοί οίκοι του Σακελλαρίου, του Τακιατζή και του Μουράτη προσφέρουν διάφορα ποσά, για την εκτύπωση ελληνικών συγγραμμάτων. Στη Βιέννη υπήρχαν πολλά τυπογραφία, ένα από τα οποία άνηκε στους Έλληνες αδερφούς Μαρκίδη - Πούλιου από τη Σιάτιστα, οι οποίοι εκδίδουν την πρώτη ελληνική εφημερίδα. Για τον ρόλο των αποδήμων Ελλήνων στην εκτύπωση ελληνικών βιβλίων βλ. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 330.

Τηλέγραφος» του Δημητρίου Αλεξανδρίδη, η «*Καλλιόπη*» και ο «*Λόγιος Έρμής*» με χρηματοδότηση από τον εμπορικό οίκο των αδελφών Τακιατζή,⁷⁵ που είχε ως έδρα την Πέστη της Ουγγαρίας.⁷⁶ Πολλοί, μάλιστα, Δυτικομακεδόνες των παροικιών έγιναν Ούγγροι υπήκοοι, αλλάζοντας τα επίθετά τους. Πρόκειται για τους Κοζανίτες Georgius Pile, Nikolaus Boldesar Thamashovics, Lazto και Rusa Lazto (ίσως Λάτσκου), C. Stambuly, Johan Kirovics, George Leonti, Costas Gutio, Demetrius Michael Ruczani.⁷⁷

III. Η δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία, που στηρίζεται σε ανέκδοτο, κυρίως, αρχειακό υλικό, μελετά τις οικονομικές δραστηριότητες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή στον ευρύτερο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Χωρίζεται σε τρία κεφάλαια των οποίων προηγείται μία ευρεία εισαγωγή.

Στην Εισαγωγή εξετάζουμε δύο επιμέρους ζητήματα. Αρχικά μας απασχολεί το ζήτημα των αρχειακών πηγών (αρχεία της εμπορικής οικογένειας Τακιατζή), στις οποίες βασίζεται η εργασία μας, οι οποίες βρίσκονται στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη (ΚΔΒΚ), καθώς και των βασικών εργασιών που έχουν δημοσιευτεί έως τώρα γύρω από την οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας και, ιδίως, της Κοζάνης. Στο δεύτερο και πολύ ουσιαστικό, κατά τη γνώμη μας, μέρος της εισαγωγής εξετάζουμε τρία επιμέρους ζητήματα, προκειμένου να γίνουν κατανοητά όσα ακολουθούν στο κύριο μέρος της μελέτης μας: πρώτα κάνουμε μία πολύ σύντομη αναδρομή στην ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, εν συνεχεία εξετάζουμε την οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Μακεδονίας από τον 18^ο αιώνα ως τα μέσα περίπου του 19^{ου} και, τέλος, παραθέτουμε βασικά στοιχεία για τη δραστηριότητα των Δυτικομακεδόνων εμπόρων στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, δεδομένου ότι οι βάσεις της οικονομικής ανόδου και ισχύος της κοζανίτικης οικογένειας των Τακιατζήδων τέθηκαν με τη δραστηριοποίησή τους σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού.

Στο πρώτο κεφάλαιο καταγράφονται, κατ' αρχάς, τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας της Κοζάνης από τη ίδρυσή της, και ιδίως τον 18^ο-19^ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία η δυτικομακεδονική αυτή πόλη ακμάζει οικονομικά. Έπειτα, γίνεται λόγος για την κοινωνική οργάνωση και την κοινοτική της συγκρότηση, για τον οικονομικό ρόλο της πόλης ως κέντρου της εμπορικής κίνησης της περιοχής, καθώς και για τους εμπόρους που δραστηριοποιούνται σ' αυτήν κατά την εν λόγω περίοδο. Ακολουθεί

⁷⁵ Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή, ΚΔΒ.

⁷⁶ Ι. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις», *ό. π.*, σ. 227.

⁷⁷ Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 76-77 και Στρ. Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π.*, σ. 49-50. Η αλλαγή ονομάτων από τους απόδημους Έλληνες εμπόρους οφείλεται κυρίως σε οικονομικούς και εμπορικούς λόγους, όπως οι ευνοϊκότερες συνθήκες διεξαγωγής εμπορίου στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, εφόσον ο έμπορος είχε αποκτήσει την ουγγρική ιθαγένεια. Ίσως η μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων εμπόρων στο ξενικό περιβάλλον της Κεντρικής Ευρώπης, να επηρέασε την εθνική συνείδησή τους, με αποτέλεσμα οι απόγονοί τους, τέκνα της δεύτερης και τρίτης γενιάς, με το πέρασμα των αιώνων να εξουγγρισθούν.

αναλυτική περιγραφή της πνευματικής κίνησης που αναπτύσσεται στην Κοζάνη με την ύπαρξη τριών εκπαιδευτηρίων. Τέλος, εξετάζεται σύντομα ο ρόλος της τοπικής Εκκλησίας και των συντεχνιών στα κοινά της πόλης, καθώς και η εκπαιδευτική κίνηση, ακριβώς επειδή ο Δημήτριος Κ. Τακιατζής αναμείχθηκε, άμεσα ή έμμεσα, με τη δράση και των τριών αυτών θεσμών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουμε ό,τι αφορά τα βιογραφικά στοιχεία και τη δράση της οικογένειας των Τακιατζήδων. Έπειτα γίνεται λεπτομερής αναφορά στην εδραίωση των Κοζανιτών εμπόρων που διέπρεψαν στην Πέστη της Ουγγαρίας, επεκτείνοντας, εν συνεχεία, τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες στην Αυστρία (Βιέννη) και στη Γερμανία (Λειψία). Ο εμπορικός οίκος που ίδρυσαν στην ουγγρική πρωτεύουσα, γνωστός υπό την επωνυμία «Αυτάδελφοι Τακιατζή», υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους που ίδρυσαν εκεί Έλληνες απόδημοι έμποροι. Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με μία εκτεταμένη βιογραφία του εμπόρου Δημητρίου Ιωάννου Τακιατζή και του γιου του Κωνσταντίνου Δημητρίου Τακιατζή, την εμπορική και οικονομική δραστηριότητα του οποίου, μελετούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Στο τρίτο κεφάλαιο της μελέτης εξετάζονται, με βάση το ανέκδοτο έως τώρα αρχειακό υλικό, όλες οι οικονομικές δραστηριότητες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, την περίοδο 1840-1855, καθώς και το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρα και πλουτίζει ο τελευταίος απόγονος της μεγάλης εμπορικής οικογένειας των Τακιατζήδων, ο οποίος ευεργέτησε πολλαπλώς την ιδιαίτερη πατρίδα του. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζουμε τις καθαρά εμπορικές του δραστηριότητες, τον δανεισμό χρημάτων και τις τοκογλυφικές του δραστηριότητες, καθώς και τις ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες του Κ. Δ. Τακιατζή, που σχετίζονται με την ελληνική κοινότητα της Κοζάνης (με την παιδεία, τις συντεχνίες και την Εκκλησία).

Τέλος, μετά τα συμπεράσματα τοποθετούμε ένα Παράρτημα, στο οποίο παρατίθενται φωτογραφίες ορισμένων εγγράφων, από αυτά που χρησιμοποιήσαμε στη μελέτη μας, καθώς και κάποιες εικόνες σχετικές με το θέμα της μελέτης μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΑΙ ΣΤΗ ΓΥΡΩ ΠΕΡΙΟΧΗ

Ι. Η Κοζάνη κατά την οθωμανική περίοδο

1. Δημιουργία της πόλης – Πληθυσμός

Η Κοζάνη εμφανίζεται ως οικιστικό σύνολο στη μεταβυζαντινή εποχή, εποχή της τουρκικής κατάκτησης και συνακόλουθης εγκατάστασης τουρκογενών πληθυσμών (Κονιάρων και Γιουρούκων) στη Δυτική Μακεδονία, ως ασφαλές καταφύγιο σε πυκνά δασωμένο οροπέδιο κατατρεγμένων χριστιανικών πληθυσμών, κυρίως από τους οικισμούς της γύρω περιοχής, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου.⁷⁸ Έτσι, ξεκινά μια περίοδος σημαντικών οικιστικών και οικονομικών αλλαγών στην ευρύτερη περιοχή, οι οποίες ευνοούν την ανάπτυξη νέων πόλεων.⁷⁹ Σ' αυτές συγκεντρώνεται το οικονομικό πλεόνασμα από τις κτηνοτροφικές και τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις (κυρίως με την καλλιέργεια του κρόκου), αναπτύσσονται τοπικές μεταποιητικές δραστηριότητες σε βιοτεχνικές μονάδες, οι πρώτες εμπορικές συναλλαγές με τους γειτονικούς οικισμούς και, συνακόλουθα, διαβαλκανικές εμπορικές ανταλλαγές.⁸⁰

Η πρώτη αναφορά στην Κοζάνη σχετίζεται με τη μονή της Ολυμπιώτισσας στην περιοχή Ελασσόνας, σύμφωνα με πληροφορίες που δίνονται από το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' του Παλαιολόγου (1336), το οποίο όμως θεωρείται πλαστό.⁸¹ Από τη μελέτη του εγγράφου εξάγεται το συμπέρασμα ότι η τοποθεσία στην οποία βρίσκεται σήμερα η Κοζάνη, μαζί με το *καπετανίκιον* Βανίτσης και τους νερόμυλους της Βανίτσας καθώς και το Μετόχι του Αγίου Δημητρίου, υπαγόταν στη δικαιοδοσία της Μονής Ολυμπιώτισσας με απόφαση του αυτοκράτορα.⁸²

Στη σχετική με την Κοζάνη πραγματεία του Γουναρόπουλου⁸³ αναφέρεται ότι στον ναό του Αγίου Δημητρίου υπήρχε μετόχι της Ολυμπιώτισσας,⁸⁴ στο οποίο μάλιστα είχαν παραχωρηθεί προνόμια,⁸⁵ σύμφωνα με τη μαρτυρία του Χαρισίου Μεγδάνη. Η μαρτυρία αυτή αποτελεί μία βάση για να δεχθούμε την ύπαρξη της τοποθεσίας, όχι

⁷⁸ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 20.

⁷⁹ Βλ. Μαρία -Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα, ό. π.*, σ. 30-31.

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 14-15.

⁸¹ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 25.

⁸² Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 21-22.

⁸³ Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανικά» *Πανδώρα* 22 (1872), σ. 525 και σ. 492.

⁸⁴ Το *καπετανίκιον* Βανίτσης αναφέρεται και σε ένα άλλο μεταγενέστερο χρυσόβουλο, του 1730, το οποίο αποδίδεται στον πρίγκιπα Ροδόλφο Κατακουζηνό, ηγεμόνα της Βλαχίας, το οποίο, επίσης, έχει θεωρηθεί πλαστό από τους μελετητές, που ασχολήθηκαν με την ιστορία της πόλεως. Το χρυσόβουλο αυτό ανήκει στη μονή Ολυμπιώτισσας, βασίζεται δε σε προηγούμενα χρυσόβουλα και καταγράφει τα κτήματα που ανήκουν στο μοναστήρι, ανάμεσα στα οποία γίνεται σαφώς και ονομαστικά λόγος για την Κοζάνη (*Κόζιανη*). βλ. Ε. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα, ό. π.*, σ. 521-523.

⁸⁵ Βλ. γι' αυτά τα προνόμια Ε. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα, ό. π.*, σ. 493-496 και Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα, ό. π.*, σ. 30-31.

όμως, αναγκαστικά, την ύπαρξη ενός οικισμού ή ενός οικιστικού συνόλου πριν από το 1390-1392, όταν η περιοχή κατελήφθη από τον Εβρέν μπέη, τον Γιακούμπ και τον Μουρτασή, στρατηγούς του Βαγιαζήτ.

Από το περιεχόμενο των δύο αυτών χρυσόβουλων γίνεται ολοφάνερο ότι υπήρχε οικισμός που υπαγόταν στην περιφέρεια Βάνιτζας, μία πόλη, η οποία αποτελούσε χωριστό *κατεπανίκιον* στο *θέμα* (διοικητική διαίρεση) των Σερβίων. Η πόλη της Βάνιτσας χωριζόταν σε πολλές συνοικίες, γι' αυτό και μέχρι σήμερα διασώθηκε από την παράδοση η ονομασία *Σαράντα Βάνιτσες*, κάθε Τετάρτη δε οργανωνόταν εδώ μεγάλο παζάρι. Μετά την εγκατάσταση Οθωμανών εποίκων από το Ικόνιο, η πόλη αυτή άρχισε να ερημώνει.⁸⁶

Ο Λιούφης αναφέρει την εξής παράδοση σχετικά με τη δημιουργία της πόλης: «Στην τοποθεσία της σημερινής Κοζάνης⁸⁷ υπήρχαν απέραντα δάση, την *ξυλεία των οποίων* χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι για την κατασκευή των πρώτων καλυβιών. Ανατολικά υπήρχε το χωριό *Καρατζιλάριον*, οι κάτοικοι του οποίου διασκορπίστηκαν στις γύρω περιοχές, εξαιτίας των καταπιέσεων από τα στρατεύματα που διέρχονταν από την περιοχή. Κάποιοι από αυτούς, που είχαν πριν τα ποιμνιοστάσια του στα δάση της Κοζάνης, ήλθαν και κατοίκησαν εδώ για να αποφύγουν τις ενοχλήσεις».⁸⁸

Η πρώτη τεκμηριωμένη ιστορική αναφορά για την Κοζάνη γίνεται σε οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1498-1502,⁸⁹ ενώ η ύπαρξη της ως *χριστιανικόν χωρίον*

⁸⁶ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 27.

⁸⁷ Η Κοζάνη κατοικούνταν και κατά τα τελευταία βυζαντινά χρόνια. Οι περιοχές *Σώποτο*, *Τρία Δέντρα* και *Άγιος Αθανάσιος* ήταν μικρές κόμεις μετά την Άλωση. Κατά τη βυζαντινή περίοδο, σε φυσικά οχυρωμένη τοποθεσία, στη θέση *Σώποτον* ή *Ισόπατον*, ιδρύθηκε συνοικισμός που ονομάστηκε Καλύβια, ο οποίος είχε αρκετές πηγές πόσιμου νερού στα όριά του· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 13-14. Κριτική στις ανωτέρω υποθέσεις ασκεί ο Χρ. Γ. Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5 (1996), σ. 111.

⁸⁸ Μια άλλη παράδοση αναφέρει ότι κοντά στην Κοζάνη υπήρχε η κόμη Κτένι, με ισχυρό φρούριο, που καταστράφηκε από εχθρική επιδρομή και οι κάτοικοί της διασκορπίστηκαν στη γύρω περιοχή. Ο πρόκριτος Ιωάννης Τράντας, έφτασε με 120 οικογένειες στην Κοζάνη και έχτισε τις πρώτες καλύβες στην περιοχή *Κρεββατάκια*. Στον πληθυσμό της Κοζάνης προστέθηκαν τον 15^ο με 16^ο αιώνα Ηπειρώτες και Αλβανοί έποικοι από την Πρεμετή, το Μπιθκούκι και την Κόσδιανη, οι οποίοι μη αντέχοντας τις τουρκικές καταπιέσεις, εγκαταστάθηκαν στη θέση *Σελίτσα*, κατασκεύασαν καλύβες και ονόμασαν το μέρος αυτό *Κόζιανη* από την ερημωμένη Κόστιανη ή Κοστανιανη, πόλη της Ηπείρου στην επαρχία Πωγωνιανής· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 13-14· Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 12 και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 20. Αντίθετα ο Χρ. Γ. Πατρινέλης υποστηρίζει πως στην περιοχή της Αλβανίας, τους δύο πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, η πίεση προς αλλαξοπιστία ήταν ασήμαντη και ατελέσφορη, διότι τον 17^ο αιώνα ο συνολικός μουσουλμανικός πληθυσμός της Αλβανίας ήταν μόνο το 3% του συνόλου. Επομένως, δεν υπήρχε κανένας λόγος να μετακινηθούν πληθυσμοί προς την περιοχή της Κοζάνης. Ακόμη, η Πρεμετή και το Μπιθκούκι περιελάμβαναν στο σύνολό τους χριστιανικούς πληθυσμούς μέχρι τον 19^ο αιώνα, γεγονός που μαρτυρά πως δεν υπήρχαν ίχνη καταπιέσεων και εξισλαμισμών. Ίσως, οι μέτοικοι να ήταν αλβανόφωνοι· βλ. αναλυτικότερα, Χρ. Γ. Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες», *ό. π.*, σ. 112-113.

⁸⁹ Η παλαιότερη γνωστή αναφορά για την Κοζάνη χρονολογείται περί το 1498-1502· βλ. Κώστας Καμπουρίδης - Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16ο αιώνα μέσα από οθωμανικές πηγές*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 121. Σε φορολογικό οθωμανικό κατάστιχο του καζά Σερβίων, του 1528, που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Σόφιας, ο οικισμός Κοζάνης εμφανίζεται ως ο μικρότερος

της επαρχίας Σερβίων μαρτυρείται στον κώδικα της Μονής Ζάβορδας, το 1534. Στο οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο η Κοζάνη καταγράφεται ως χωριό που ανήκε στον *καζά* (διοικητική και δικαστική περιφέρεια στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα) των Σερβίων,⁹⁰ το οποίο προέκυψε από τη συνένωση χριστιανικών οικισμών, όπως αναφέρεται και στον κώδικα της Μονής Ζάβορδας. Αποτελείτο από μια μεγάλη συνοικία, που ονομάσθηκε αργότερα Ροδοπληθή συνοικία (Γκιουλέρ μαχαλά), με 137 χριστιανικούς *χανέδες* (εστίες / νοικοκυριά)⁹¹ και 700 περίπου ψυχές. Αυτός ο οικισμός αναπτύσσεται με διαδοχικές μετοικεσίες σε κώμη (κεφαλοχώρι) και αργότερα σε πολίχνη.⁹²

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα (1613) η Κοζάνη αποτελείται από 200 νοικοκυριά⁹³ και έχουν σχηματιστεί τέσσερις συνοικίες της, με τέσσερις, αντίστοιχα, ενοριακές εκκλησίες: Άγιος Αθανάσιος, Άγιος Δημήτριος, Άγιοι Ανάργυροι και Άγιος Γεώργιος. Την συγκρότηση της Κοζάνης σε χριστιανικό και εμποροβιοτεχνικό αστικό κέντρο, με ιδιαίτερο ρόλο στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας σηματοδοτεί και η με πατριαρχική άδεια μετατόπιση το 1745 της έδρας της επισκοπής της επαρχίας από τον βυζαντινό οικισμό-φρούριο των Σερβίων⁹⁴ στη νέα πόλη, που δημιουργήθηκε σταδιακά από έναν αρχικά κτηνοτροφικό οικιστικό πυρήνα.⁹⁵ Έτσι, η Κοζάνη καταλαμβάνει τη θέση που κατείχαν από τη βυζαντινή περίοδο και, κατόπιν, στα πλαίσια του οθωμανικού κράτους, τα Σέρβια (με 977 χριστιανικές και 98 μουσουλμανικές εστίες το 1528) ως διοικητικό και οικονομικό κέντρο και ως έδρα της χριστιανικής εκκλησιαστικής διοίκησης της επαρχίας.⁹⁶

Ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε με γοργό ρυθμό κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, αριθμώντας 750 οικογένειες, εγκατεστημένες στις τέσσερις συνοικίες που αναφέρθηκαν. Σύμφωνα με μαρτυρία του 1820, ο πληθυσμός της Κοζάνης δύσκολα έφθανε τα 5000 άτομα.⁹⁷ Αυξήθηκαν όμως οι γεωργοί, οι κτηνοτρόφοι, οι τεχνίτες και οι έμποροι, οι οποίοι είχαν εμπορικές και, γενικά, οικονομικές συναλλαγές καθώς και επιχειρήσεις (με έντονο το χρηματοπιστωτικό χαρακτήρα), στη Γερμανία, την Ουγγαρία, την Πολωνία, και σε άλλες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και των Βαλκανίων καθώς και στην Κωνσταντινούπολη. Οι έμποροι αυτοί, εργαζόμενοι

μεταξύ 36 οικιστικών εγκαταστάσεων του *καζά* Σερβίων, στην πλειοψηφία τους μουσουλμανικών, με μεγαλύτερο τον οικισμό των Σερβίων με 1.075 εστίες (*hane*) και πιθανό πληθυσμό 4.838 άτομα· βλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό. π., σ. 32-33· Γ. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας – Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 237.

⁹⁰ Βλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό. π., σ. 32-33.

⁹¹ Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική Διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17^{ου}-19^{ου} αιώνα», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, ό. π., σ. 133.

⁹² Γ. Π. Τσότσος, «Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων», ό. π., σ. 60-97.

⁹³ Γεώργιος Σαλακίδης, «Το Οθωμανικό σύστημα του μαλικιανέ (*malikane*) στην Κοζάνη», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, ό. π., σ. 95.

⁹⁴ Γ. Π. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, ό. π., σ. 118-119.

⁹⁵ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 53-54.

⁹⁶ Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό. π., σ. 32-33.

⁹⁷ Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 30.

σκληρά, εκμεταλλεύτηκαν τις ευνοϊκές επαγγελματικές συγκυρίες, με αποτέλεσμα να προσκομίζουν συνεχώς πλούτη στην πατρίδα τους. Ας σημειωθεί δε ότι στην αλλοδαπή άλλαξαν νοοτροπίες, επέδειξαν τάσεις προς την πολυτέλεια, και άρχισαν να χτίζουν μεγαλοπρεπείς και με μεγάλη διακόσμηση κατοικίες.⁹⁸

Ο χαρακτήρας της πόλης τον 17^ο αι. ήταν, κυρίως, γεωργικός. Κύρια ασχολία των κατοίκων της Κοζάνης ήταν η γεωργία, και συγκεκριμένα η παραγωγή σιταριού, κριθαριού, βρώμης, σαφρασιού/κρόκου σε έκταση 11.000 στρεμμάτων. Ακολουθεί η αμπελουργία με μεγάλη παραγωγή κρασιού και ρακί: 5.000 στρέμματα αμπελιών, στα 1700. Παρατηρείται, επίσης, ανάπτυξη της καλλιέργειας κηπευτικών σε μεγάλους κήπους, οι οποίοι ξεπερνούν τα 400 στρέμματα. Υπήρχε, επίσης, κτηνοτροφία αιγοπροβάτων μικρής κλίμακας. Επρόκειτο για οικόσιτα ζώα, με τα οποία οι ιδιοκτήτες τους στόχευαν, πρώτιστα, στη αυτάρκεια του οίκου τους και έπειτα στην εμπορευματοποίηση των παραγόμενων γαλακτοκομικών προϊόντων. Δεν απουσίαζε όμως και η διευρυμένη νομαδική κτηνοτροφία (τσελιγκάτα) καθώς μερικοί πλούσιοι γαιοκτήμονες της περιοχής Τσιαρτσιαμπά είχαν μεγάλα κοπάδια αποτελούμενα από 2.000 και άνω αιγοπρόβατα. Η ανάπτυξη των τεχνών και του εμπορίου θα επέλθει μετά το 1720, με τη συμβολή των νέων εποίκων της πόλης.⁹⁹

Το 1611 ξέσπασε επανάσταση στη Θεσσαλία, με επικεφαλής τον επίσκοπο Τρίκκης Διονύσιο τον «Φιλόσοφο».¹⁰⁰ Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πόλη να εποίκισθεί από οικογένειες προερχόμενες από τα Άγραφα και από άλλα μέρη της Θεσσαλίας, οι οποίες για να αποφύγουν την καταδίωξή τους από τους Τούρκους, ήλθαν στην πόλη μαθαίνοντας ότι επικρατούσε εδώ ησυχία και εγκαταστάθηκαν προσωρινά σε εσωτερικά κελιά, στο ναό του Αγίου Δημητρίου.¹⁰¹ Ο αριθμός των οικογενειών αυτών δεν είναι εξακριβωμένος. Αργότερα έχτισαν σπίτια κοντά στις συνοικίες Ζούβλια και Αγραφιώτικα και σε άλλα σημεία της πόλης. Τα άτομα αυτά συνέβαλαν τα μέγιστα στην ανάπτυξή της. Ήταν οι πρώτοι που εισήγαγαν την τέχνη της βαφής, (που ασκούταν ατελώς μέχρι τότε), την κατασκευή υφασμάτων στα σπίτια, καθώς και την *σπαρτουργίαν* (κατασκευή κουβερτών από σπάρτο).¹⁰²

Από τις πρώτες αυτές οικογένειες του Λόβα, του Σούφλια, του Αγραφιώτη, του Τόλιου, του Θάνου, του Γατή, του Γεωργαλά, του Κριαρά και του Μάνθου σώζονται και σήμερα απόγονοι, οι οποίοι διατηρούν τη μνήμη του γεγονότος και τελούν αγρυπνία και Θεία Λειτουργία στις 14 Σεπτεμβρίου, ως ανάμνηση της εγκατάστασής τους στην Κοζάνη.¹⁰³ Έτσι ο ολιγάνθρωπος συνοικισμός έγινε ισχυρός και πήρε τη μορφή κωμόπολης, στην οποία κατοικούσαν τον 17^ο αιώνα 400 χριστιανικές οικογένειες, οι οποίες αυξήθηκαν στις 750 οικογένειες τον 18^ο αι., με αποτέλεσμα η Κοζάνη να κατοικείται λίγο πριν την απελευθέρωσή της, στις αρχές του 20ού αι., από 1.700 οικογένειες.¹⁰⁴ Η πόλη ήταν χωρισμένη, αρχικά, σε τέσσερις ενορίες με τέσσερις ιερείς, οι δύο από τους οποίους παρέδιδαν μαθήματα στα παιδιά των

⁹⁸ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 13-14.

⁹⁹ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαί της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 3-4.

¹⁰⁰ Χ. Μεγαδάνης, *Αγγελία*, σ. 45 και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 27.

¹⁰¹ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαί της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 2.

¹⁰² Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 43-44.

¹⁰³ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 28.

¹⁰⁴ Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 139-140.

ευκατάστατων οικογενειών της. Στο τέλος του 19^{ου} αι. η πόλη είχε δέκα ενορίες, γεγονός που αποδεικνύει την ραγδαία πληθυσμιακή της ανάπτυξη.¹⁰⁵

Χωρίς να χάσει τον γεωργικό της χαρακτήρα, η Κοζάνη αναπτύσσεται στο εμπόριο και στη βιοτεχνία. Η καίρια, γεωγραφικά, θέση του οικισμού αυτού ανάμεσα σε 100 τουρκικά και χριστιανικά χωριά, των περιοχών Τσιαρτσιαμπά, Καραγιαννίων, Εγρι-Μπουζάκ και Εσκή-Τζιουμά, είχε ως αποτέλεσμα να εξελιχθεί σε συγκοινωνιακό και εμπορικό κέντρο. Οι κάτοικοί του ήταν, προφανώς, πιο προοδευτικοί από τους κατοίκους των γύρω τουρκοχωριών και ποικίλης προέλευσης (από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και άλλα ήδη ανεπτυγμένα κέντρα) και είχαν τις απαραίτητες δεξιότητες για να αναπτύξουν την πρώτη βιοτεχνία.¹⁰⁶

2. Κοινοτική οργάνωση και κοινωνική συγκρότηση

Από τον 17^ο αιώνα η επαρχία των Σερβίων, στην οποία υπαγόταν η Κοζάνη, έπαυσε να διανέμεται σε μικρότερα τιμάρια, και για τη συλλογή των φορολογικών εσόδων εφαρμόζοταν ένα από τα δύο συστήματα που αναφέραμε, δηλαδή είτε με έμμισθο *εμίνη* (*bervech-i emanet*) είτε με *μουλτεζίμη* (*ber vech-i iltizam*), ενώ από τον 18ο αι. προστέθηκε και η επιλογή του *μαλικιανέ*. Άρα, στα μέσα του 17ου αι. η Κοζάνη αποτελεί μέρος των εσόδων, όχι των σουλτανικών *χασιών*, αλλά ενός *χασιού* του μεγάλου βεζίρη της εποχής. (τα *χάσια* υψηλόβαθμων πασάδων μπορούσαν να ενοικιαστούν με το σύστημα του *ιλτιζάμ*).¹⁰⁷

Ανάμεσα στα φιρμάνια της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της Κοζάνης υπάρχει και ένα του 1794, με το οποίο, με αφορμή την ανάρρηση στον θρόνο του σουλτάνου Σελίμ Γ' (1789), δίνεται θετική απάντηση σε έναν αξιωματούχο της Υψηλής Πύλης ονόματι Μεχμέτ, πρώην γραμματέα του σώματος των *τζεμπετζήδων* (*cebeci*), ο οποίος είχε ζητήσει να του ανανεωθεί η παραχώρηση του *μουκαταά* της Κοζάνης ως *μαλικιανές*. Από τη σύντομη αναφορά στην ιστορία του *μουκαταά* της Κοζάνης και των εξαρτημάτων της στο φιρμάνι αυτό μαθαίνουμε ότι αυτός είχε παραχωρηθεί ως *μαλικιανές* στον εν λόγω Μεχμέτ το έτος 1174 (1760/1) από την Φατμά Σουλτάνα, στα *χάσια* της οποίας ανήκε ο *μουκαταάς*. Δεν γνωρίζουμε εάν ο *μουκαταάς* της Κοζάνης είχε παραχωρηθεί και παλαιότερα, κάποια στιγμή μεταξύ 1695-1760, ως *μαλικιανές*,¹⁰⁸ αλλά αυτό είναι κάτι που δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 43-44.

¹⁰⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 30· βλ. και Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 405.

¹⁰⁷ Γ. Σαλακίδης, «Το Οθωμανικό σύστημα», *ό. π.*, σ. 94-95.

¹⁰⁸ Οι *μαλικιανές* (τ. *malikâne*) ήταν οι ισόβιες ενοικιάσεις των φορολογικών προσόδων μιας περιοχής· βλ. Σπ. Ι, Ασδραχάς κ. άλλ. *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. Α', σ. 263, 326, 348.

¹⁰⁹ Ο *μουκαταάς* της Κοζάνης και των εξαρτημάτων της (*Kozana ve tevabi'*) ανήκε στα αυτοκρατορικά *χάσια* (*havass-i humayun*). Αυτό συνάδει με την πληροφορία του φιρμανιού του έτους 1794, στο οποίο λέγεται ότι ο εν λόγω *μουκαταάς* δόθηκε ως *μαλικιανές* στον Μεχμέτ από τη Φατμά Σουλτάνα. Η έκφραση «η Κοζάνη και τα εξαρτήματά της» αναφέρεται προφανώς σε κάποια παρακείμενα χωριά, τα οποία θα συναποτελούσαν μαζί με την Κοζάνη την οικονομική ενότητα του εν λόγω *μουκαταά*. Αυτό συνάγεται με μεγαλύτερη ασφάλεια από την έκφραση που απαντά στο φιρμάνι του 1794: *nefs-i Kozani ve tevabi' kurasında sakin ve mutemekkin olan ehali ...* (= αυτοί διαμένουν και είναι εγκατεστημένοι

Η Κοζάνη υπαγόταν διοικητικά κατά τον 18^ο-19^ο αιώνα στον *καζά* (*kaza*) Σερβίων, που ανήκε στο *σαντζάκι* (*sancak*) Μοναστηρίου (Μπιτόλια), το οποίο υπαγόταν στο *μπεηλερμπεηλίκι* (*beylerbeylik*) της Ρούμελης. Στην πόλη κατοικούσαν χριστιανοί, οι οποίοι πλήρωναν ειδικό φόρο, ενώ εκπρόσωπος του βακουφιού ήταν ο *βοϊβόδας*, ο οποίος μαζί με τον *καδή*, που ήταν επιφορτισμένος με δικαστικά καθήκοντα, ήταν οι μόνοι Οθωμανοί που διέμεναν, χωρίς όμως να έχουν ανάμιξη στη διοίκηση. Μετά τη ρύθμιση αυτή ο Τράντας έγινε *μπασιάς* της Κοζάνης (ο πρώτος προεστώς).¹¹⁰

Ο χαρακτήρας της οθωμανικής διοίκησης μεταβλήθηκε με τις πρώτες οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (*Τανζιμάτ*) το 1839. Ο *βοϊβόδας*¹¹¹ αντικαταστάθηκε από τον *μουδέρη* (έπαρχο), ο οποίος το 1869 μετονομάστηκε σε *καϊμακάμη*, ενώ ο *καδής* από τον *ζαπιτά* (φρούραρχο). Το 1856 τέθηκε σε εφαρμογή το *Χάτι Χουμαγιούν*, βάσει του οποίου το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως συνέταξε τους «Εθνικούς ή Γενικούς Κανονισμούς».¹¹² Ο Κανονισμός της Κοζάνης συντάχθηκε το 1895 (*Κανονισμός της Ορθόδοξου Κοινότητας Κοζάνης*, Κωνσταντινούπολη 1895), ενώ ένας νέος Κανονισμός συντάχθηκε το 1911 (*Κανονισμός της Ελληνο-ορθόδοξου*

στην ίδια την Κοζάνη και στα εξαρτημένα από αυτήν χωριά ...). Βλ. αναλυτικότερα, Γ. Σαλακίδης, «Το Οθωμανικό σύστημα», *ό. π.*, σ. 95-96.

¹¹⁰ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, *ό. π.*, σ. 91.

¹¹¹ Η πρώτη εγκατάσταση *βοεβόδα* στην Κοζάνη δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια. Από όσα είναι γνωστά ως σήμερα, η Κοζάνη ανήκε από τον 17ο αι. στον *καζά* του Εγρί Μπουτζάκ, όπου υπήρχαν *καδής*, *ιεροδικείο* και *βοεβόδας*, στοιχεία που μάλλον περιορίζουν την πιθανότητα να έδρευε *βοεβόδας* και στην Κοζάνη το αντίστοιχο διάστημα, καθώς ο τελευταίος έδρευε συνήθως στην έδρα του *καζά*, και η Κοζάνη δεν αναφέρεται στις πηγές ως έδρα *καζά* πριν από τα τέλη του 19ου αι., μετά την ίδρυση του *σαντζακίου* Σερβίων, το 1888. Πάντως, μαρτυρίες από εγγραφές σε δύο (αδημοσίευτους) κώδικες της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1815-1831 και 1832-1868 υποδηλώνουν την ύπαρξη *βοεβόδα* στην Κοζάνη τουλάχιστον από τις αρχές του 19ου αι. μέχρι και την έναρξη των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Οι *βοεβόδες* που φαίνεται ότι υπηρέτησαν στην Κοζάνη κατά τον 19ο αι. είναι οι Ισμαήλ αγάς (1821), Χαφούζ αγάς (1822), Νεμετολάμπης (1823), Σουλειμάν αγάς (1827, 1834), Αλήμπης (1827, 1828), Χαϊρεντίνμπης (1830) και Ζουμπέρ αγάς (1831). Ελλείψει περισσότερων πληροφοριών, υποθέτουμε ότι πρόκειται για μουσουλμάνους αξιωματούχους· βλ. Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 144.

¹¹² Οι *Γενικοί Κανονισμοί* ψηφίστηκαν το 1860 από τα μέλη (κληρικούς και λαϊκούς) του Εθνικού Προσωρινού Συμβουλίου και επικυρώθηκαν από τον σουλτάνο το 1862. Ίσχυσαν ως το 1923, οπότε και καταργήθηκαν από τη συνθήκη της Λωζάνης. Περιορίσαν τις αρμοδιότητες του πατριάρχη και των μητροπολιτών και ενίσχυσαν τη συμμετοχή των λαϊκών στις υποθέσεις του ορθόδοξου Κοινού της αυτοκρατορίας. Με τους *Γενικούς Κανονισμούς* επιδιώχθηκε μια ομοιομορφία στο καθεστώς των κατά τόπους κοινοτήτων. Ανάμεσα στα άλλα, τα δικαστήρια του ορθόδοξου Κοινού διακρίθηκαν σε πνευματικά (αμιγώς με ιερείς) και μεικτά (ιερείς και λαϊκοί). Τα πνευματικά δικαστήρια ασχολούνταν με τις λεγόμενες «πνευματικές» υποθέσεις της μνηστείας, του γάμου κλπ. Τα μεικτά δικαστήρια δίκασαν τις λεγόμενες «ωλικές» διαφορές (διαθήκες κ. ά.). Υπό την ισχύ των *Γενικών Κανονισμών*, ψηφίστηκαν και στην κοινότητα Κοζάνης ο κανονισμός της 17.4.1895 επί μητροπολίτου Κωνσταντίου, 15ετούς διάρκειας, και ο κανονισμός της 19.6.1911 επί μητρ. Φωτίου, 12ετούς διάρκειας. Βασικό όργανο της κοινότητας οριζόταν και στους δύο κανονισμούς η Γενική Αντιπροσωπεία, 16μελής στον κανονισμό του 1895 και 10μελής στον κανονισμό του 1911· βλ. Χαράλαμπος Παπαστάθης, *Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς, Ι: Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 9-10, 68-69.

Κοινότητα Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1911).¹¹³ Η αυτοδιοίκητη κοινότητα της Κοζάνης αναφέρεται σε λόγο του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης προς τους πιστούς, στις 31 Ιανουαρίου 1826 ως «*Κοινόν τῆς πολιτείας*».¹¹⁴

Ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης ασκούσε την εκκλησιαστική διοίκηση¹¹⁵ και την πνευματική διαποίμανση των χριστιανών. Γύρω του συσπειρώνονταν οι δύο ισχυρές ομάδες της πόλεως: από τη μία πλευρά αυτή των κληρικών και από την άλλη αυτή των δυνατών «αρχόντων και γερόντων» της Κοζάνης, οι οποίοι ανήκαν, προφανώς, στους κοινωνικοοικονομικά επιφανείς κατοίκους της κοινότητας.¹¹⁶ Υπέγραφε, επιβεβαίωνε και ενέκρινε τόσο τις εκκλησιαστικές πράξεις (όπως βαπτίσεις, γάμους και κηδείες) όσο και δικαιοπρακτικά έγγραφα (διαζύγια, προικοσύμφωνα, συμβόλαια, ενέχυρα, διαθήκες, καταστατικά συντεχνιών και πάσης φύσεως έγγραφα), ενώ είχε τη δικαιοδοσία εκδίκασης και θεμάτων αστικού δικαίου επί των χριστιανών κατοίκων. Από την άλλη πλευρά, οι δημογέροντες ασχολούνταν με τις διοικητικές υποθέσεις της κοινότητας, την κοινωνική πρόνοια και την εκπαίδευση. Ο επίσκοπος ήταν η εκκλησιαστική και δικαστική κεφαλή της κοινότητας, ενώ ακόμη και ως τις αρχές του 20ού αιώνα ήταν και πρόεδρος της σχολικής Εφορείας. Έφερε δε την ευθύνη για την υπακοή των χριστιανών στον σουλτάνο και ήταν υποχρεωμένος να φροντίζει, μαζί με τους προκρίτους, για την είσπραξη των φόρων. Σε περιπτώσεις διαφωνίας του επισκόπου με τους προκρίτους ή το λαό, καλούνταν πατριαρχικός έξαρχος για να δώσει λύση, ενώ σε περιπτώσεις παραπόνων για την κρίση των Ιερών Δικαστηρίων, οι παραπονούμενοι χριστιανοί μπορούσαν να προσφύγουν στον Πατριάρχη αλλά και στον *καδή*.¹¹⁷

Έπειτα, τα μέλη του επισκοπικού συμβουλίου, οι *δημογέροντες*, *προεστοί* ή *προεστώτες* της πόλης, όφειλαν την οικονομική τους ισχύ στην ιδιοκτησία γης, στη βιοτεχνία και στο εμπόριο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις αρχές του 19ου αι. και

¹¹³ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 143. Από τη μεγάλη βιβλιογραφία για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις βλ., επιλεκτικά, Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des reformes dans l'Empire ottoman*, Παρίσι 1982, όπου και το κείμενο των μεταρρυθμίσεων του Χάτι Χουμαγιούν· Roberic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963· Halil Inalcik, «Application of the Tanzimat and its social effects», *Archivium Ottomanicum* V (1973), σ. 97-128. Ειδικά για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία βλ. Βασίλης Γούναρης, «Μακεδονία, 1830-1971» στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 4, Αθήνα 2003, σ. 319-321.

¹¹⁴ Μ. Α. Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά (εκ της Δυτ. Μακεδονίας)*, Πτολεμαΐδα 1939, σ. 25.

¹¹⁵ Η Εκκλησία, με τη διοικητική διαίρεσή της σε μητροπόλεις, επισκοπές και ενορίες και την εμπειρία που διέθετε από τη μακρόχρονη άσκηση κοινωνικής εξουσίας και πριν από την οθωμανική κυριαρχία, αποτελούσε έναν θεσμό που μπορούσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες διοίκησης του χριστιανικού πληθυσμού στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης. Η επισκοπή Σερβίων και Κοζάνης φέρεται ότι λειτούργησε αρχικά, περί τον 4ο αι., ως Καισαρεία, τον 7ο αι. μεταφέρθηκε στα Σέρβια, και το 1745 στην Κοζάνη, στο κέντρο της οποίας ανεγέρθηκε επισκοπείο με ενέργειες του επισκόπου Μελετίου. Το 1882 αναβαθμίστηκε σε μητρόπολη και υπήχθη απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο· βλ. Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 142.

¹¹⁶ Μ. Α. Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία, χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐδα 1940, σ. 14 και Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 141-144.

¹¹⁷ Βλ. Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2011, σ. 40 και Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 144-146.

συγκεκριμένα το 1802, απαντώνται ως μέλη στο συμβούλιο του επισκόπου, έμποροι «τίμιοι πραγματευτές»,¹¹⁸ μαζί με κληρικούς και τους «χρησίμους άρχοντας». Από την άλλη δεν είναι σαφές αν στο επισκοπικό συμβούλιο συμμετείχαν και οι επικεφαλής των συντεχνιών, «πρώτοι τών ρουφετίων, πρωτομαΐστορες».¹¹⁹

Ωστόσο, δεν αναφέρεται σε καμία πηγή η εκλογή μελών του επισκοπικού συμβουλίου· επομένως το πιθανότερο είναι να επιλέγονταν από τον επίσκοπο. Η επιλογή γινόταν, οπωσδήποτε, βάσει του κοινωνικοοικονομικού status των ισχυρών κατοίκων της πόλεως, τους οποίους δεν μπορούσε να παρακάμψει ο επίσκοπος, διότι είχε την άμεση ανάγκη της συνδρομής τους στην άσκηση των ποικίλων καθηκόντων του. Εξάλλου, ο επίσκοπος απένειμε εκκλησιαστικά οφίκια σε επιφανείς και οικονομικά ισχυρούς Κοζανίτες. Η πρωτοκαθεδρία του όμως δεν σήμαινε απόλυτη εξουσία, διότι φρόντιζε να συμβουλευέται και να μοιράζει την ευθύνη της διοίκησης της κοινότητας με τους προκρίτους της πόλης, τους οποίους, παρόλα αυτά, ήλεγχε ως τα μέσα του 18ου αιώνα.¹²⁰

Τον 18^ο αιώνα λαμβάνουν χώρα στην Κοζάνη μεγάλες διαμάχες μεταξύ ισχυρών προσώπων, οι οποίοι προσπαθούσαν, κατ' εξακολούθηση, να αναλάβουν την εξουσία της κοινότητας ως αρχιπροεστώτες (*κοτζαμπάσηδες*), σε συνεννόηση με τον *βοεβόδα*, ο οποίος εκπροσωπούσε τις οθωμανικές αρχές. Το τελευταίο τέταρτο του 18ου αι. ξέσπασε διαμάχη, με αιματηρή κατάληξη, μεταξύ δύο ισχυρών ανδρών της πόλης, του Ρούση Κοντορούση, παππού του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή και του Γ. Αυλιώτη, οι οποίοι, έχοντας την υποστήριξη ο πρώτος του Αλή πασά των Ιωαννίνων και ο δεύτερος του σουλτάνου, ηγούνταν δύο διαφορετικών φατριών, ενώ ο επίσκοπος αποδείχθηκε ανίσχυρος να επέμβει στη διαμάχη.¹²¹

Η κατάληξη της διαμάχης ήταν η δολοφονία του Αυλιώτη και των οπαδών του από αλβανικά στρατεύματα του Αλή πασά το 1797, και η τυραννική άσκηση εξουσίας από τον Κοντορούση. Η διαμάχη αποδεικνύει από τη μία την αποδυνάμωση της εξουσίας του επισκόπου, ενώ από την άλλη διαφαίνονται οι επεκτατικές φιλοδοξίες του Αλή πασά. Η αντιπαράθεση αυτή, εκτός του προσωπικού χαρακτήρα και των προσωπικών φιλοδοξιών, είχε κοινωνικό χαρακτήρα, καθώς ο Κοντορούσης και ο Αυλιώτης ήταν εκπρόσωποι της ανερχόμενης τάξης των εμπόρων, διότι είχαν ασχοληθεί ενεργά με το εμπόριο, ο πρώτος στη Βιέννη, ο δεύτερος στην Πέστη. Έτσι λοιπόν οι δύο άνδρες ανταγωνίζονταν για τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο της πόλης σε συνεργασία με τους Οθωμανούς. Επομένως, οι φατρίες που σχηματίστηκαν από τους δύο αντιπάλους, φαίνεται ότι βασιζόταν σε προσωπικές σχέσεις.¹²²

Από το τελευταίο τέταρτο του 18ου αι. την ουσιαστική εξουσία κατείχε ο χριστιανός *κοτζάμπασης*, θέση που διεκδικούσαν εναλλάξ ο Κοντορούσης και ο Αυλιώτης, με τελική επικράτηση του πρώτου, σε αγαστή συνεργασία με τον *βοεβόδα*, ενώ ο επίσκοπος περιορίστηκε σε τυπικό ρόλο. Η οικονομική άνοδος κάποιων

¹¹⁸ Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 42.

¹¹⁹ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 21,38.

¹²⁰ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος*, ό. π., σ. 40.

¹²¹ Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 69-77.

¹²² Για τη διαμάχη Κοντορούση - Αυλιώτη βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 287-289.

οικογενειών οδήγησε τον 18^ο αι. στη διεκδίκηση της κοινοτικής εξουσίας που είχε ο επίσκοπος.¹²³

Η οικονομική ανάπτυξη, αντί να προωθήσει το συλλογικό κοινοτικό πνεύμα, αποδείχθηκε αφορμή για προσωπικές αντιπαλότητες και φιλοδοξίες προσωπικής ανάδειξης. Κύρια αιτία ήταν η εσωστρέφεια στη μικρή αριθμητικά κοινότητα, καθώς και η έλλειψη καλλιέργειας και κοινωνικότητας στα μέλη της. Οι ισχυροί άνδρες της Κοζάνης, αντί να χρησιμοποιήσουν την ισχύ προς όφελός της, προσπάθησαν να επωφεληθούν οι ίδιοι. Λίγο πριν από την Επανάσταση του 1821 στην Κοζάνη ξέσπασε εμφύλιος σπαραγμός με την αρωγή των στρατευμάτων του Αλή πασά, και επικράτησε κλίμα φόβου από την τυραννική άσκηση της εξουσίας εκ μέρους του Κοντορούση.¹²⁴

Ο Κοντορούσης λειτουργούσε ως επίτροπος του Αλή πασά στην πόλη, αλλά το 1806 αντικαταστάθηκε, ενώ η επιρροή του Αλή πασά στην Κοζάνη έληξε το 1820 μετά από επέμβαση του σουλτανικού στρατού. Η κατοχή της από τον Αλή πασά (1797-1820) πρέπει να σήμαινε και την κατάργηση του καθεστώτος αυτονομίας και αυτοδιοίκησης της πόλης, που είχε ανακηρυχθεί *μαλικανές* του.¹²⁵

Στην κοινότητα της Κοζάνης ανιχνεύονται τρεις κοινωνικές τάξεις, όπως προκύπτει από εγκύκλιο του επισκόπου Θεοφίλου στις 24 Οκτωβρίου 1803, στην οποία περιγράφει λεπτομερώς την ενδυμασία που όφειλε να φέρει κάθε γυναίκα, αναλόγως της τάξης στην οποία ανήκε.¹²⁶ Αναλυτικότερα, την πρώτη τάξη την αποτελούσαν οι οικονομικά ισχυρές οικογένειες, κυρίως έμποροι και κτηματίες, καθώς και ο ανώτερος κλήρος. Στη δεύτερη τάξη ανήκαν οι τεχνίτες και οι βιοτέχνες που είχαν μικρότερα εισοδήματα, ενώ στην τρίτη τάξη ανήκαν οι γεωργοί και οι εργάτες. Το γεγονός όμως ότι ο επίσκοπος αναγκάζεται να εκδώσει αυτή την εγκύκλιο στις αρχές του 19ου αι. δηλώνει ότι ορισμένοι εκπρόσωποι των μεσαίων κυρίως ή των κατώτερων στρωμάτων της πόλης είχαν αποκτήσει κάποια οικονομική άνεση, η οποία επέτρεπε στις γυναίκες τους να δαπανούν μέρος των εσόδων τους σε πολυτελέστερη ενδυμασία, αλλά και να διεκδικούν είτε την εξίσωσή τους με την πρώτη τάξη είτε την είσοδό τους σε αυτή. Η εγκύκλιος του Θεοφίλου δεν εκδόθηκε τυχαία το 1803, καθώς λίγα χρόνια πριν (το 1797) η κοινωνική και προσωπική αντιπαράθεση των προεστών στην Κοζάνη είχε ταραξεί την τοπική κοινωνία.¹²⁷

Η οικονομική, λοιπόν, ανάπτυξη της Κοζάνης επέτρεπε σε κάποιες ευκατάστατες οικογένειες να διαβιούν όπως οι αστοί, χωρίς όμως αυτοί οι εύποροι να επιθυμούν την κοινωνική εξέλιξη με τη δημιουργία αστικών δομών. Τα παραπάνω εξηγούνται από το ότι η απόκτηση πλούτου δεν οφείλεται σε οικονομικές δραστηριότητες στην Κοζάνη και στην ευρύτερη περιοχή της, αλλά προήλθε από το εμπόριο στην αλλοδαπή, όπου επικρατούσαν προοδευτικότερες κοινωνικές συνθήκες.¹²⁸

¹²³ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π., σ. 41.*

¹²⁴ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π., σ. 118-119.*

¹²⁵ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π., σ. 84-86.*

¹²⁶ Μ. Καλινδέρης, *Αυτά έγγραφα, ό. π., σ. 99-102.*

¹²⁷ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π., σ. 42.*

¹²⁸ Μ. Καλινδέρης, *Αυτά έγγραφα, ό. π., σ. 99-102.*

Οι έμποροι που πλούτιζαν στα ξένα επανέρχονταν στη γενέτειρά τους, η οποία διατηρούσε το παραδοσιακό κοινωνικό καθεστώς. Η οικονομική ανάπτυξη των κατοίκων συνέβαλε και στην κατανόηση της αξίας της παιδείας. Η κοινωνία της Κοζάνης τον 18^ο με αρχές του 19ου αι. χαρακτηρίζεται από την αντίθεση μεταξύ παραδοσιακής στασιμότητας και δυναμικής εξέλιξης. Η δυναμική αυτή εξέλιξη προκύπτει από την οικονομική ανάπτυξη, κυρίως χάρη στο εμπόριο, χωρίς όμως να υπάρχει αντίστοιχη κοινωνική εξέλιξη.¹²⁹

Αντίθετα από τους εντοπίους, οι απόδημοι έμποροι, εκμεταλλευόμενοι τις ευνοϊκές συνθήκες της ανοικτής αστικής κοινωνίας της Ν.Α Ευρώπης, ανέπτυξαν τις ικανότητές τους, αποδεσμευμένοι από τον έλεγχο Εκκλησίας και προυχόντων, και προόδευσαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά. Δέχτηκαν, επίσης, την επίδραση των νέων ιδεών του ανθρωπιστικού και επιστημονικού πνεύματος του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, με αποτέλεσμα την αφύπνιση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης.¹³⁰

II. Η Κοζάνη ως εμπορικό και πνευματικό κέντρο τον 18^ο - 19^ο αιώνα

1. Οι Κοζανίτες έμποροι, - Η Κοζάνη ως κέντρο του στεριανού εμπορίου

Τον 17ο αι. ο χαρακτήρας της Κοζάνης ήταν κατεξοχήν γεωργικός. Αυτό, σε συνδυασμό με τις γενικότερα επικρατούσες συνθήκες, ανάγκασε πολλούς Κοζανίτες να εγκατασταθούν κυρίως σε περιοχές της ΝΑ Ευρώπης,¹³¹ όπου ασχολούμενοι με το εμπόριο απέκτησαν οικονομική άνεση και συνέβαλαν στην ανάπτυξη της πατρώας γης. Η έλλειψη ικανών πόρων και η πληθυσμιακή αύξηση μέχρι τον 19ο αι. συντέλεσε στην αναζήτηση και άλλων τρόπων επιβίωσης και στη σταδιακή εξέλιξη της Κοζάνης σε εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, χωρίς όμως να απωλέσει εντελώς τον αρχικό γεωργικό και, δευτερευόντως, κτηνοτροφικό χαρακτήρα της, τουλάχιστον μέχρι την απελευθέρωση.¹³²

Η ημιορεινή θέση της Κοζάνης και η συγκέντρωση μετακινούμενων πληθυσμών από τις γύρω πεδινές περιοχές, που καταλήφθηκαν από *Γιουρούκους*, δεν φαίνεται να επέτρεψε τη δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών, τουλάχιστον μέσα στα όρια της. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το ότι ικανός αριθμός πωλητηρίων εγγράφων και διαθηκών του 18ου και του 19ου αι. αφορά σε μεταβιβάσεις μικρών ιδιοκτητών γαιών, σπιτιών, αμπελιών, εργαστηρίων, κήπων και αχερώνων. Αποσπασματικές αναφορές στην τοπική ιστοριογραφία για ύπαρξη μεγάλων ιδιοκτησιών - τσιφλικιών ή για υποχώρηση της μικρής ιδιοκτησίας προς όφελος της μεγάλης, ιδιωτικής και

¹²⁹ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π., σ. 48.*

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 49.

¹³¹ Γ. Μαντούβαλος, «Θεσμικές συνδηλώσεις της ελληνικής παρουσίας στην Κεντρική Ευρώπη: Η διασπορά των Κοζανιτών (18^{ος} - αρχές 19^{ου} αι.)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. ό. π., σ. 218.*

¹³² Έτσι μπορούμε να ερμηνεύσουμε την καταβολή της δεκάτης σταφυλιών, σιτηρών και φακής των ετών 1899, 1909 και 1913, καθώς και το ότι στην επίσημη γεωργική απογραφή του 1914, εκτός από λίγους υδροκίνητους ή πετρελαιοκίνητους αλευρόμυλους και 31 βυρσοδεψεία, στην περιοχή αυτή καταγράφηκαν περί τα 98.000 αιγοπρόβατα, καθώς και καλλιέργειες αμπελιών, σιτηρών και άλλων δημητριακών, καθώς και δένδρων (αμυγδαλιών, μηλιών κλπ)· βλ. Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π., σ. 137-138.*

εκκλησιαστικής, από τον 18ο αι. και εξής, λόγω της ανάπτυξης της βιοτεχνίας και του εμπορίου στην Κοζάνη, υστερούν στην τεκμηρίωση. Ο 18ος και ο 19ος αιώνες θεωρούνται περίοδος ακμής για την Κοζάνη. Εκτός των άλλων, αυτό μαρτυρεί και η αύξηση των ενοριών της από τέσσερις τον 17ο αι. σε επτά στα μέσα του 19ου αι. και σε δέκα λίγο μετά την απελευθέρωση της πόλης. Μάλιστα, μία κατάσταση ενοριτών δείχνει ότι η συντριπτική πλειοψηφία, το 79% των 1.700 περίπου οικιών που καταμετρήθηκαν στις 10 ενορίες, στέγαζε στις αρχές του 20ου αι. μία οικογένεια, ενώ στο 17% των οικιών έμεναν δύο οικογένειες, στο 3% τρεις οικογένειες, στο 0,65% τέσσερις οικογένειες, και μόνο στο 0,20% πέντε οικογένειες.¹³³

Όπως είδαμε και παραπάνω, ένας άλλος σημαντικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης της πόλης ήταν οι επήλυδες από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, που εγκαταστάθηκαν στην Κοζάνη κατά τον 17^ο αιώνα. Πρόκειται για πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες μετά την εγκατάστασή τους στην Κοζάνη, «μετέφεραν» την τεχνογνωσία και τις εμπειρίες από τις παλαιές τους πατρίδες. Έτσι, γηγενείς και έποικοι άρχισαν να παράγουν στα εργαστήριά τους είδη ένδυσης, όπως κάπες, *κίλιμα*, *αλατζάδες*, βιοτεχνικά προϊόντα συνηθισμένα σε κάθε κτηνοτροφική περιοχή, με τη χρήση των αργαλειών. Το εμπόριο διεξαγόταν αρχικά με τα γεωργικά προϊόντα της περιοχής: κρόκο, κόκκινο πιπέρι, σιτάρι, καπνό, καρύδια, αμύγδαλα, σταφύλια, κρασί και ρακί (προϊόν περιζήτητο από τους Οθωμανούς). Στην περιοχή της Κοζάνης γινόταν, επίσης, μεγάλη παραγωγή και εμπόριο λικέρ, ένα είδος οινοπνευματώδους ποτού, το οποίο φτιαχόταν από τις γυναίκες στα σπίτια με την ανάμειξη ρακιού με χυμό φρούτων: κράνας, γλύκας, μούρων, βερίκοκων, δαμάσκηνων κ. ά.¹³⁴

Επιπλέον, η κατεργασία δερμάτων υπήρξε μία από τις βασικότερες βιοτεχνικές δραστηριότητες στην πόλη, με αποτέλεσμα γρήγορα η Κοζάνη να αποτελέσει κέντρο βυρσοδεψίας. Η παραγωγή διαφόρων ειδών βυρσοδεψίας (παπούτσια, τσαρούχια, παντόφλες, *στιβάλια*, μπότες) από εγχώρια δέρματα, ήταν μεγάλη τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα. Σημαντική θέση στην παραγωγή και εμπορία κατείχε και η γουνοποιία, η οποία παρήγε ωραία γούνινα ενδύματα. Οι τεχνίτες της πόλης επεξεργαζόταν με άριστο τρόπο τα δέρματα από αλεπούδες, αρκούδες, πρόβατα, κατσίκια και λύκους. Υπήρχε, επίσης, μεγάλη παραγωγή μεταξιού από μεταξοσκώληκες, που τρέφονταν με τις άφθονες μουριές της περιοχής. Όλα τα παραγόμενα αγαθά προωθούνταν από τους Κοζανίτες εμπόρους στις αγορές της Δυτικής Μακεδονίας.¹³⁵

Έτσι το τοπικό εμπόριο, που αρχίζει τον 17^ο αιώνα, φθάνει στην ακμή του στις αρχές του 19^{ου}. Καθιερώθηκαν δε στην πόλη δύο εβδομαδιαία παζάρια, που γίνονταν σε καθορισμένο μέρος κάθε Τρίτη και Σάββατο, στα οποία οι κάτοικοι της περιοχής είχαν τη δυνατότητα να πουλήσουν και να αγοράσουν γεωργοκτηνοτροφικά και βιοτεχνικά προϊόντα.¹³⁶

¹³³ Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», ό. π., σ. 139-140.

¹³⁴ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 31.

¹³⁵ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό. π., σ. 405.

¹³⁶ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 32-33.

Οι απόδημοι Κοζανίτες, ασχολήθηκαν τον 17^ο αι. με το εμπόριο στην Ουγγαρία¹³⁷ και τη Βιέννη, εκτοπίζοντας τους ανταγωνιστές, ώστε τα ελληνικά να καταστούν η γλώσσα του εμπορίου στα Βαλκάνια.¹³⁸ Οι λόγοι της ενασχόλησης των Ελλήνων και των άλλων Βαλκάνιων¹³⁹ με το εμπόριο ήταν η ανάπτυξη των βαλκανικών πόλεων από τον 16^ο αι., η δημιουργία πλεονασμάτων από γεωργικά προϊόντα, η μερική εφαρμογή ελεύθερου εμπορίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η μετανάστευση των Εβραίων από την Ανατολή στη Δυτική Ευρώπη, από τα τέλη του 17ου αι., η παρακμή των οθωμανικών αστικών βιοτεχνιών αλλά και η μείωση του τουρκικού πληθυσμού των βαλκανικών πόλεων και η αποίκηση χωρών ή περιοχών χωρίς μεσαία ή εμπορική τάξη, όπως η Ουγγαρία, η Κριμαία, η Ουκρανία.¹⁴⁰

Οι περισσότεροι έμποροι¹⁴¹ προέρχονταν από ορεινές και ημιορεινές περιοχές με ανθηρά αστικά κέντρα, όπως ήταν τα Ιωάννινα, η Μοσχόπολη, το Μοναστήρι, η Καστοριά, η Έδεσσα, η Βέροια, οι Σέρρες και τα Αμπελάκια. Η Κοζάνη¹⁴² βρισκόταν στο κέντρο αυτής της γεωγραφικής-εμπορικής ζώνης. Οι έμποροι ήταν αρχικά αγωγιάτες ή πλανόδιοι πωλητές και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε παραγγελιοδόχους ή εμπορικούς πράκτορες. Μετά δε από μια περίοδο ενασχόλησης με το εμπόριο ως ανεξάρτητοι έμποροι, κάποιοι έγιναν στα τέλη του 18ου αιώνα τραπεζίτες ενώ μερικοί σταδιοδρόμησαν και στην πολιτική.¹⁴³

Από τον 18^ο, λοιπόν, αιώνα η Κοζάνη αναπτύσσεται εμπορικά. Όσοι Κοζανίτες ζούσαν στο εξωτερικό, σε ευημερούντα κράτη, ασχολήθηκαν με το εμπόριο και επιστρέφοντας έφεραν πλούτο στην πόλη και, ταυτόχρονα, εισήγαγαν έναν καλύτερο τρόπο ζωής. Έφεραν, επίσης, μαζί τους καινοτόμες γνώσεις σε διάφορους τομείς της βιοτεχνίας (σαπωνοποιία, βυρσοδεψική κλπ.), που τις είχαν αποκτήσει στις ξένες χώρες.¹⁴⁴

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα παρατηρείται άνθιση του χερσαίου εμπορίου της Κοζάνης με χώρες της Βόρειας Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα με την Αυστρία και την Ουγγαρία. Τον αιώνα αυτό πολλοί κάτοικοί της επεκτείνουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες πέρα από την πόλη τους αποδημώντας σε μεγάλα κέντρα, ιδίως στην Κωνσταντινούπολη, και σε εμπορικά κέντρα της Ουγγαρίας, της

¹³⁷ Γ. Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajauhely-Bουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *ό. π.*, σ. 344-345.

¹³⁸ Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», στο: Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος -19ος αι.)*, Αθήνα 1979, σ. 305, 318.

¹³⁹ Οι πρώτοι απόδημοι Κοζανίτες εντοπίζονται χρονικά στα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα. Οι αιτίες της αποδημίας θα πρέπει να αναζητηθούν, κυρίως, στις γενικότερες δύσκολες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν μετά την εγκατάσταση των Οθωμανών στην περιοχή, και ανάγκασαν πολλούς εύπορους Κοζανίτες να αναζητήσουν ασφάλεια και καλύτερη τύχη εκτός των ορίων της κοινότητας. Οι απόδημοι εγκαταστάθηκαν προσωρινά ή μόνιμα σε πόλεις κυρίως της ΝΑ Ευρώπης (Πέστη, Βιέννη, Βουκουρέστι, Βελιγράδι κ.α.), ενσωματώθηκαν στις νέες κοινωνίες, κατά κανόνα χωρίς προβλήματα, συσπειρώθηκαν για την προώθηση των οικονομικών τους συμφερόντων, την οργάνωση σχολείων και την καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας και, έτσι, συνέβαλαν και στην ανάπτυξη της Κοζάνης· βλ. Αναστασία Γ. Παληού, «Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική», *ό. π.*, σ. 138.

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 310.

¹⁴¹ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, *ό. π.*, σ. 356-357.

¹⁴² Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, *ό. π.*, σ. 35-36.

¹⁴³ Γ. Stoianovich, «Ο βαλκάνιος έμπορος», *ό. π.*, σ. 329.

¹⁴⁴ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, *ό. π.*, σ. 356-357.

Πολωνίας και της Γερμανίας. Άνοιγαν νέους δρόμους εμπορικής επικοινωνίας και έστελναν στο εξωτερικό υφάσματα και νήματα, που συναγωνίζονταν αυτά των Αμπελακίων και της Τσαρίτσανης. Με το εμπόριο συσσωρευόταν πλούτος, τόσο στους ίδιους όσο και στους συγγενείς των εμπόρων, που ζούσαν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους.¹⁴⁵

Όπως γράφει ο λόγιος Κοζανίτης ιερέας Χαρίσιος Μεγδάνης: «*Τό κυριώτερον μέρος τῆς ξηνητείας των ἦτον ἡ Οὐγγαρία· ἐκεῖ ἐπλούτισαν πολλοί καί εὐτύχησαν τὴν πατρίδα των*». Στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης οι Κοζανίτες απόδημοι ίδρυσαν *κομπανίες*, δηλαδή εμπορικές εταιρίες, ενώ στην Κοζάνη διατηρούσαν εμπορικά καταστήματα, προκειμένου να προμηθεύονται τα εμπορεύματά τους, όπως κρόκο, *αλατζάδες* (είδος βαμβακερού υφάσματος), *αμπάδες* (χοντρούφασμένο μάλλινο ύφασμα), λευκά και κόκκινα νήματα (τη γνώση της βαφής, που ως τότε γινόταν με ατελή τρόπο, την έφεραν στην Κοζάνη, φυγάδες Θεσσαλοί), δέρματα, μαχαίρια κ.ά.¹⁴⁶

Κυρίαρχη οικονομική και κοινωνική ομάδα της πόλης κατά τον 17^ο - 18^ο αι., εκτός απ' τους τσιφλικάδες, ήταν οι έμποροι και οι μεταφορείς προϊόντων. Με την ανάπτυξη του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου ήρθε η οικονομική ακμή και ευημερία στην Κοζάνη.¹⁴⁷ Οι επαφές με τις ευρωπαϊκές χώρες έφεραν, όχι μόνο την οικονομική άνοδο, αλλά και την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη. Εισήχθησαν νεωτερικές ιδέες και μια αισιόδοξη αντιμετώπιση της ζωής, κάτι που φαινόταν στην αναζήτηση μιας άνετης διαβίωσης σε πολυτελείς κατοικίες, στον καλλωπισμό της πόλης και στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών, ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής και της ξυλογλυπτικής.¹⁴⁸ Έτσι, την περίοδο αυτή ανεγείρονται τα σπουδαιότερα δημόσια κτήρια της πόλης, όπως ο μητροπολιτικός ναός του πολιούχου της Κοζάνης Αγίου Νικολάου (ήταν ο ενοριακός ναός των Τακιατζήδων), ενώ το 1664 δημιουργείται η αγορά της, το *κοινό τσιαρσί*.¹⁴⁹

Από τα μέσα του 17^{ου} και κυρίως κατά τον 18^ο αι., περίοδο της μεγάλης ακμής της πόλης, κτίζονται τα πιο σημαντικά αρχοντικά της, όπως του Χαρισίου Τράντα (1649), του Αρμενούλη (1660), του Γρηγορίου Βούρκα, πρώην Δημητρίου Μήσιου (1743), των Σακελλαρίων (περί το 1670 και με νέα πτέρυγα το 1713), του Ρούση Κοντορούση (1745, το οποίο κάηκε το 1797 και ξανακτίστηκε το 1799), του Κουτσοσίμου (1745), του Δημισκή - Χαλκιά (1745), του Πλατώνη (1745), των Τακιατζήδων (δύο αρχοντικά και ένα σπίτι, μέσα 18^{ου} αι.), του Τσιμηνάκη - Δημοξένου (μέσα 18^{ου} αι.), του Τόλιου (μέσα 18^{ου} αι.), του Σαπουντζή - Λιούφη (1745), των Νικ. Βούρκα - Ηλία Κατσικά (1762, με πρώτους ιδιοκτήτες: μέλη της μεγάλης κοζανίτικης οικογένειας Μουράτη), του

¹⁴⁵ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 356-357 και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 35-36.

¹⁴⁶ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 44-45, 340. Ο Eduard Zachariä von Lingenthal, πού πέρασε από την Κοζάνη το 1838, την χαρακτηρίζει μεγάλη αλλά κακοκτισμένη πόλη, και σημειώνει ότι αποτελούσε συγκοινωνιακό κόμβο με ζωηρή εμπορική κίνηση και ανθηρή ταπητουργία· βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Μακεδονικές πολιτείες και οικογένειες 1750-1930*, Αθήνα 1984, σ. 218.

¹⁴⁷ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό. π.*, σ. 42.

¹⁴⁸ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 406, και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 35-36.

¹⁴⁹ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 11.

Ευαγγέλου Βαμβακά (1786), του Λασσάνη (1797) και οι οικίες Γεωργίου Αγόρα (μέσα 18^{ου} αι.), Τριανταφυλλίδη (18^{ου} αι.) και Κοεμτζή (18^{ου} αι.).¹⁵⁰

Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα μεταναστεύουν και εγκαθίστανται στην Ουγγαρία, ιδίως στην Πέστη, στο Σέντες και στο Τοκάι, μέλη εμπορικών *κοζανίτικων* οικογενειών.¹⁵¹ Στην Πέστη έχουμε, μεταξύ άλλων, την εγκατάσταση των Αγόρα, Αρμενούλη, Αυλιώτη, Βαϊενά/Βαγενά, Βαντσιώτη, Δασκάλου, Δημισκή, Δογαλή, Δόκου, Ζήση, Ζλάτκου, Ιωάννου, Ιουχάζη (Τσιομπάνου), Κάλλου, Κοεμτζή, Κοντορούση, Κρεμεζή, Κύργια, Λακοβά, Λάτζκου, Λατζκοβίτζη, Λιότου, Λιόκανα, Μάρκου, Μήσιου, Μιστάνη, Μόμα, Μουράτη, Νάστου, Πασχάλη, Πλατώνη, Ροζιάνη, Σακελλαρίου, Σερχατλή, Σκορδά, Στάνκοβιτς, Τακιατζή, Τερζή, Τιάλιου, Τόλιου, Χαρίση, Χατζηκόνστα και Χατζηπέκιου.¹⁵²

Το 1821 έγινε στην Κοζάνη μία επιδρομή των Τουρκαλβανών του Ασλάν πασά, οι οποίοι επιχείρησαν να λεηλατήσουν το σπίτι του Τακιατζή και να απαγάγουν την όμορφη κόρη του. Αμέσως ο επίσκοπος Βενιαμίν, γνωρίζοντας εμπειρικά τις βιαιότητες των Οθωμανών, έπεισε τον Γεώργιο Κοεμτζή να αγοράσει τα τσιφλίκια του Αλή πασά στην κοιλάδα του Αλιάκμονα, με το πρόσχημα να μην πέσουν στα χέρια των Οθωμανών τσιφλικιάδων της Λάρισας. Τα υπόλοιπα τσιφλίκια αγοράστηκαν από Κοζανίτες, που πλούτισαν με το εμπόριο που διεξήγαν στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.¹⁵³

Τα τουρκικά στρατεύματα που διέρχονταν συνεχώς από την πόλη αυτή την περίοδο βάρυναν με πολλούς τρόπους τους κατοίκους, οι οποίοι έπρεπε να μεριμνούν για τα καταλύματα και για τη διατροφή τους. Περί τα τέλη του 1823 μια επιδημία πανώλης, η οποία μεταδόθηκε από τον στρατό, θέρισε πλήθος ανθρώπων. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1824 κάποιος Βεληγκέκας, αρχηγός των Αλβανών, ή, κατ' άλλους, ο Χασάν Γκέκας, επειδή δεν έλαβε τους μισθούς του στη Λάρισα, ήρθε στην Κοζάνη και κατέλυσε στα σπίτια με τους στρατιώτες του, πιέζοντας τους κατοίκους και απαιτώντας 200.000 γρόσια, με την απειλή ότι θα φυλακίσει τους προκρίτους και θ' αφανίσει την πόλη. Ύστερα όμως από μία οκταήμερη τρομοκρατία απομακρύνθηκε, αφού πήρε 120.000 γρόσια.¹⁵⁴

Το 1839 ο διάδοχος του σουλτάνου Μαχμούτ, ο Αβδούλ Μετζήτ δέχεται τον πρώτο Έλληνα πρεσβευτή και υπογράφει σύμφωνο «Συνθήκη φιλίας, εμπορίου και συμμαχίας» μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Ελλάδας, που παρέμεινε όμως νεκρό γράμμα. Αυτό ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τους Έλληνες εμπόρους που ήταν υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άρα και για τους Κοζανίτες, λόγω της απαγόρευσης άσκησης ορισμένων μορφών εμπορίου.¹⁵⁵ Το ίδιο συνέβη και με την επανάσταση στη Θεσσαλία το 1854. Ομάδες Ελλήνων κλεφτών έδρασαν στην περιοχή των στενών του Σαρανταπόρου, προκαλώντας μεγάλο πλήγμα στην εμπορική δραστηριότητα της περιοχής. Έχοντας ως ορμητήριο τα Πιέρια και τα Χάσια, οι

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 11.

¹⁵¹ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 368-369.

¹⁵² Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 11.

¹⁵³ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 121-122.

¹⁵⁴ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 91.

¹⁵⁵ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 125.

κλέφτες, με αρχηγό τον Σερβιώτη Ζήση Σωτηρίου, επέκτειναν τη δραστηριότητά τους στην ευρύτερη περιοχή της επαρχίας Σερβίων, χωρίς όμως αποτέλεσμα, διότι τα σουλτανικά στρατεύματα κατέπνιξαν αυτό το κίνημα.¹⁵⁶

Ακριβώς την περίοδο αυτή δραστηριοποιείται οικονομικά ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής, ο οποίος παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες, ασχολήθηκε με το εμπόριο σιτηρών και γουναρικών καθώς και με άλλες οικονομικές δραστηριότητες, όπως ήταν ο δανεισμός χρημάτων. Λόγω όμως και των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε κατά τη δεκαετία 1840-1850, δεν κατάφερε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Πέστη και να συνεχίσει το έργο της μεγάλης εμπορικής οικογένειας των Τακιατζήδων, αλλά έμεινε σε αυτήν για μικρό χρονικό διάστημα. Έπειτα γύρισε στην ιδιαίτερη πατρίδα του και ασχολήθηκε με τα κοινά, τη Σχολή της Κοζάνης, με το εμπόριο, με το δανεισμό χρημάτων, και με δωρεές, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο 3^ο κεφάλαιο.¹⁵⁷

2. Ο ρόλος της Εκκλησίας και των συντεχνιών στην ιστορία της πόλης. - Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης

Τον 18^ο αιώνα λειτούργησαν στην Κοζάνη τρία οργανωμένα σχολεία: η *Στοά* (1745-1774) και το *Μουσείον* του Παγούνη (1776-1797/9), που ελέγχονταν από την κοινότητα, καθώς και η *Σχολή της Κομπανίας* (1756-1769).¹⁵⁸ Στις αρχές του 19ου αι. (1810) ιδρύθηκε νέο σχολείο της Κοινότητας, ενώ στη συνέχεια (1813) αναγέρθηκε το κτήριο της Κοινοτικής Βιβλιοθήκης και δίπλα σ' αυτό το αναγνωστήριο (*Οἶκος βελτιώσεως*). Η ίδρυση αυτών των εκπαιδευτηρίων οφείλεται στην πρόοδο εντοπίων και αποδήμων Κοζανιτών εμπόρων, την οποία στη συνέχεια προώθησαν τα ίδια τα σχολεία, καθώς εκεί εκπαιδεύθηκαν μαθητές, που σταδιοδρόμησαν στο εμπόριο.¹⁵⁹ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μεγδάνης το 1819: «[η Κοζάνη] εἰς Κεντρικόν τόπον δέν εἶναι, εὐφορίαν τοπικῶν ἀξιολόγων προϊόντων δέν ἔχει κοινά τεχνουργεῖα, καί τέχνας δέν ἔμπορεῖ νά συστήσῃ· τό πᾶν προσμένεται ἀπό τήν εὐφυῖαν τῶν κατοίκων. Ἡ στέρησις ἀναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους νά γίνωνται ἐξυπνοί εἰς τάς ἐπιχειρήσεις των ἀλλ' αἱ μαθήσεις τοὺς καθιστῶσιν ἐξυπνοτέρους, πλέον ἀρμοδίους διά ἀξιολογώτερα καί ποριστικώτερα ἐπαγγέλματα, πλέον προβλεπτικούς καί οἰκονομικούς εἰς τά ἀνά χεῖρας ἔργα των, καί πλέον ἐπιτυχητικούς εἰς τά συμφέροντα αὐτοῖς».¹⁶⁰

Η εκπαίδευση θεωρούνταν κοινό αγαθό· γι' αυτό το λόγο οι μαθητές φοιτούσαν στα σχολεία της πόλης χωρίς δίδακτρα, ενώ στη χρηματοδότηση των σχολείων συνεισέφεραν οικονομικά όσοι μπορούσαν. Κατά τον 18ο αι. τα σχολεία είχαν δυνατότητες για 12 - 20 μαθητές το καθένα και μόνο στις αρχές του 19ου αι. ο αριθμός τους αυξήθηκε στους 50 και πλέον. Τα παιδιά όμως των εύπορων οικογενειών είχαν τη δυνατότητα να διδάσκονται κατ' οίκον από οικοδιδασκάλους.

¹⁵⁶ Βλ. Αθανάσιος Γ. Τσαρμανίδης, *Συμβολή στην ιστορία της επαρχίας Σερβίων, κατά την περίοδο 1350-1912*, εκδόσεις Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων, Σέρβια 1995, τόμος Α', σ. 142-143.

¹⁵⁷ *Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή*.

¹⁵⁸ Βλ. Χ. Καρανάσιος, «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18^ο αιώνα», *ό. π.*

¹⁵⁹ Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, ό, π.*, σ. 44.

¹⁶⁰ Ο Μεγδάνης αναφέρει στην *Καλλιόπη*, 15 Σεπτεμβρίου 1819, σ. 193.

Πάντως, το επίπεδο των γνώσεών τους δεν ξεπερνούσε τη φιλολογική-θεολογική κατάρτιση, με εξαίρεση την περίοδο της σχολαρχίας του Ευγενίου Βούλγαρη (1745-1748/49).¹⁶¹

Το πρόγραμμα μαθημάτων του σχολείου ήταν επηρεασμένο από την παραδοσιακή ηθική και ιδεολογία, η οποία αναπαρήγε τον ηθικοδιδασκτικό ρόλο τους.¹⁶² Το 1745 οι προεστοί και ο επίσκοπος έσπευσαν να φέρουν στην Κοζάνη από τα Ιωάννινα τον μεγάλο διδάσκαλο Ευγένιο Βούλγαρη.¹⁶³ Οι δάσκαλοι της Σχολής της Κοζάνης δίδασκαν έως τότε, κυρίως, αριστοτελική φιλοσοφία, όπως την είχε σχολιάσει στις αρχές του 17^{ου} αιώνα ο Θεόφιλος Κορυδαλλέας. Ο Βούλγαρης δίδαξε εκλεκτικά, παραδίδοντας διαφορετικά την ερμηνεία της Λογικής και, παράλληλα, εισήγαγε τη διδασκαλία της Φυσικής από μεταφράσεις έργων Ευρωπαίων επιστημόνων. Στη διδασκαλία της Μεταφυσικής ακολούθησε δικό του τρόπο. Επίσης, δίδασκε εισαγωγή στην Άλγεβρα, ανώτερα Μαθηματικά και Θεολογία. Ο Βούλγαρης διέτριψε στην Κοζάνη ως Σχολάρχης επί τρία χρόνια (1745-1748/9), όταν και επέστρεψε στα Ιωάννινα.¹⁶⁴

Στις 15 Οκτωβρίου του 1756 ρυθμίζονται οι υποθέσεις του Ελληνικού και του Κοινού Σχολείου, που ανέλαβαν να το συντηρούν οι ομογενείς έμποροι της Ουγγαρίας. Το πρακτικό ίδρυσής του περιέχει επτά άρθρα για τη λειτουργία του εκπαιδευτηρίου. Το έβδομο άρθρο αναφέρει ότι η εκλογή των επιτρόπων του Σχολείου ανήκε στην αρμοδιότητα των Κοζανιτών εμπόρων που ζούσαν στην Ουγγαρία, οι οποίοι είχαν την επιστασία του Σχολείου, των διδασκάλων και των μαθητών μέσω των επιτρόπων, χωρίς να έχει κανείς άλλος αρμοδιότητα γι' αυτά τα ζητήματα («άνευ αντιστάσεως άλλης τινός»)¹⁶⁵

Επομένως, η Σχολή της Κομπανίας (1756-1769) οργανώθηκε από τους Κοζανίτες απόδημους, οι οποίοι μερίμνησαν για την ανάπτυξη της παιδείας στην Κοζάνη. Η Σχολή αυτή λειτούργησε με αποκλειστική χρηματοδότηση από την Κομπανία των Κοζανιτών εμπόρων της Ουγγαρίας, παράλληλα με το σχολείο της Κοινότητας, τη Στοά (1745-1774). Η Σχολή της Κομπανίας ελεγχόταν πλήρως από τους αποδήμους εμπόρους, οι οποίοι δεν άφησαν στον τοπικό επίσκοπο την παραμικρή δικαιοδοσία. Η

¹⁶¹ Για τη σχολαρχία του Βούλγαρη στην Κοζάνη βλ. Χαρ. Καρανάσιος, «Ο Ευγένιος Βούλγαρης και η Κοζάνη», *Ελιμειακά τχ.* 60-61 (Ιούνιος 2008), σ. 48-58.

¹⁶² Βλ. Ν. Δελιαλής, *Αναμνηστική έκδοσις Παύλου Χαρίση*, σ. 54.

¹⁶³ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 406-407. Ο Ευγένιος Βούλγαρης, μετά από την ολοκλήρωση των σπουδών του στην Βενετία, συνδέθηκε φιλικά με τους Ηπειρώτες μεγαλέμπορους Μαρούτζηδες, οι οποίοι τον διόρισαν σχολάρχη της Σχολής στα Ιωάννινα. Εκείνη την εποχή το πρώτο σχολείο των Ιωαννίνων διοικούνταν από τον πολυμαθή διδάσκαλο Μπαλάνο, ο οποίος είχε προκαταλήψεις εναντίον της νεωτερικής φιλοσοφίας. Οι οπαδοί του αντιμετώπισαν εχθρικά τα νέα μαθήματα του Βούλγαρη, ο οποίος αποχώρησε από τα Ιωάννινα, αφού προσκλήθηκε να διδάξει στη Σχολή της Κοζάνης με μεγαλύτερο μισθό. Στην Κοζάνη είχε πολλούς ακροατές και μαθητές, τόσο από τα Ιωάννινα όσο και από πολλές άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου που συνέρρεαν εδώ λόγω της μεγάλης του φήμης ως διδασκάλου· βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 91-92· Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 183-185.

¹⁶⁴ Χ. Καρανάσιος, «Ο Ευγένιος», *ό. π.* και Χαρίσιος Μεγδάνης, *Αγγελία*, σ. 52-55.

¹⁶⁵ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 50-51.

διχόνοια¹⁶⁶ όμως ανάμεσα στα μέλη του διοικητικού προσωπικού, που κράτησε από το 1769 μέχρι το 1772, είχε ως αποτέλεσμα να κλείσει αυτή η ονομαστή Σχολή. Ένας άλλος λόγος για τον οποίον έπαψε να λειτουργεί η *Σχολή της Κομπανίας ήταν το ότι σταμάτησε η αποστολή των τόκων από την κομπανία, εξαιτίας ενός θεσπίσματος της αυτοκράτειρας της Αυστροουγγαρίας Μαρίας Θηρεσίας, σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν στους ξένους να εμπορεύονται στην επικράτεια της Αυστροουγγαρίας.*¹⁶⁷

Το θέσπισμα αυτό ήταν μεγάλο πλήγμα για τους ομογενείς που εμπορεύονταν στην Αυστροουγγαρία και προκάλεσε την οικονομική παρακμή πολλών ελληνικών παροικιών στο εξωτερικό και, βέβαια, επιδείνωσε την οικονομική κατάσταση της Κοζάνης. Πολλοί από τους εμπορευόμενους αναγκάστηκαν να γίνουν Ούγγροι υπήκοοι και άλλοι να φύγουν γι' άλλα μέρη. Εξαιτίας, λοιπόν, αυτών των γεγονότων, διαλύθηκε η *Κομπανία* και σταμάτησε η αποστολή χρημάτων. Η δεκαετία 1770-1780 ήταν μία περίοδος μεγάλων προβλημάτων για την οικονομική και πνευματική κίνηση της Κοζάνης, λόγω της επανάστασης του 1770, που είναι γνωστή ως *Ορλωφικά*.¹⁶⁸ Η κρίση όμως αντιμετωπίστηκε χάρη στη βοήθεια απόδημων Κοζανιτών εμπόρων. Το 1775 ο Δημήτριος Εμμανουήλ Παγούνης¹⁶⁹ άφησε με τη διαθήκη του ένα σημαντικό ποσό στην κοινότητα της Κοζάνης για την ίδρυση και λειτουργία ενός εκπαιδευτηρίου. Η Σχολή¹⁷⁰ που ιδρύθηκε άρχισε να λειτουργεί το 1777, με τους τόκους να στέλνονται κανονικά από τη Βενετία. Σταμάτησε όμως να λειτουργεί μετά την κατάλυση του βενετικού Κράτους από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα (το 1797), αφού κατά τη διάρκεια των γεγονότων αυτών χάθηκαν τα χρήματα που είχαν κατατεθεί στην Τζέκα (Zecca).¹⁷¹

Την ίδια περίοδο συνεχίζονται στην Κοζάνη οι εσωτερικές διαμάχες διότι οι επίτροποι της Σχολής κρατούσαν εχθρική στάση απέναντι στον επίσκοπο Ιγνάτιο, αρνούμενοι

¹⁶⁶ Επειδή όμως πολλοί από τους αντιπροσώπους των εμπόρων της Ουγγαρίας απέφευγαν να δίνουν λογαριασμούς για τη διαχείριση στον τοπικό επίσκοπο, σύμφωνα με την παλαιά συνήθεια, και ο λαός τους κατηγορούσε για καταχρήσεις, ο επίσκοπος, θέλοντας να ελέγξει τους διαχειριστές της περιουσίας, έγινε κι αυτός συνεργός σε κοινοτικά σκάνδαλα. Εξαιτίας αυτών των γεγονότων, επακολούθησε διχόνοια και όσοι ζούσαν στην πατρίδα άχθησαν προστάτες του παλαιού Σχολείου, ενώ οι εμπορευόμενοι στην Ουγγαρία άνοιξαν, το 1756, Νέο Σχολείο, αφού είχαν συγκεντρώσει χρήματα: βλ. Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, σ. 9-10, 16-18.

¹⁶⁷ Χαρ. Καρανάσιος, «Η σχολή της Κοζάνης», *ό. π.*, σ. 143-179.

¹⁶⁸ Εκτός των κομματικών διενέξεων που διασάλευν την ομαλή ζωή της Κοζάνης, έλαβε χώρα στα 1770, την ημέρα των Θεοφανείων, μία επιδρομή περίοικων μουσουλμάνων εναντίον της πόλης. Επί έξι μέρες την λεηλατούσαν, σκοτώνοντας μάλιστα κι έξι κατοίκους της, ενώ οι περισσότεροι Κοζανίτες κατέφυγαν στα διπλανά χριστιανικά χωριά. Η επιδρομή προετοιμάστηκε από δυο ισχυρούς μπέηδες των οθωμανικών χωριών *Καρατζιλάρι* και *Καραγιάννια*.

¹⁶⁹ Πέθανε στη Λειψία της Σαξωνίας και ήταν άκληρος. Άφησε με τη διαθήκη του την οικία που είχε στην πατρίδα, για να χρησιμοποιηθεί ως Σχολή, ενώ οι εκτελεστές της διαθήκης του κατέθεσαν 4.292 δουκάτα στην Τζέκα της Βενετίας, ώστε να μισθοδοτούνται διδάσκαλοι από τους τόκους των χρημάτων: βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, *ό. π.*, σ. 50-51.

¹⁷⁰ Η Σχολή βρισκόταν στην οικία του Δημητρίου Γκέντζια, η οποία ανήκει στην κυριότητα του Ευάγγελου Βαμβακά.

¹⁷¹ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, *ό. π.*, σ. 47-49.

ν' αναγνωρίζουν τα αρχιερατικά του δικαιώματα.¹⁷² Γι' αυτό το λόγο, στα 1755, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ έστειλε στην Κοζάνη έξαρχο με μία παραινετική επιστολή για συμφιλίωση, αλλά οι κάτοικοι της πόλης δεν την δέχθηκαν και το 1776, με νέα αναφορά τους προς τον πατριάρχη κατηγόρησαν τον Ιγνάτιο και τον πρωτοσύγκελο Καλλίνικο για καταχρήσεις.¹⁷³ Στην αναφορά «*μύρια τε και όσα κατηγορήματα και άξια μομφής*» εκτόξευαν το ένα μέρος εναντίον του άλλου, σύμφωνα με όσα γράφει ο Πατριάρχης, ο οποίος έστειλε νέο πατριαρχικό έξαρχο, τον Τιμόθεο, προκειμένου να ερευνήσει τις καταγγελίες που εκτοξεύονταν εναντίον του αρχιερέα ότι πωλούσε τις ενορίες για χάρη των χρημάτων (*χάριν άργυρίου*) σε πρόσωπα που δεν είχαν γίνει ακόμη ιερείς (*μη ίερωθέντας*): γι' αυτό το θέμα ο Πατριάρχης επιπλήττει με πίκρα τον Ιγνάτιο.¹⁷⁴

Εκτός όμως από αυτά τα γεγονότα, αφορμή για να σχηματιστούν φατρίες στην πόλη υπήρξε και η διαμάχη, το 1776, του Μάρκου Χαρίση με τον Εμμανουήλ Τακιατζή (πρόγονο του Κωνσταντίνου Δημητρίου Τακιατζή), με αιτία ή αφορμή έναν κήπο. Η υπόθεση αυτή τάραξε τη ζωή της κοινότητας, ως το 1819, οπότε εκδόθηκε συνοδικό επιτίμιο κατά της Μπεγίνας, κόρης του Χαρίση και συζύγου του Νικολάου Ρώμπαπα.¹⁷⁵

Επίσης, στη διάρκεια της κυριαρχίας του Αλή πασά στην Κοζάνη σχηματίστηκαν δυο αντίπαλες πολιτικές φατρίες, όπως αναφέραμε παραπάνω, οι οποίες απειλούσαν την πόλη με αλληλοσπαραγμό. Η διαμάχη προκλήθηκε λόγω της άδικης κατανομής των φόρων μετά από επέμβαση του Αλή πασά.¹⁷⁶ Ο Ιγνάτιος υποστήριζε τον Αλή και τους οπαδούς του στην Κοζάνη. Η δυσμενώς διακείμενη προς τον αρχιερέα μερίδα προέβη σε ανοσιούργημα θλιβερό για την πόλη με το να συλλάβει και να σκοτώσει, με φρικτό τρόπο, τον πρωτοσύγκελο Καλλίνικο.¹⁷⁷ Ο Ιγνάτιος, τρομοκρατημένος, κατέφυγε στα Σέρβια και όταν επανήλθε αργότερα, ενήργησε για να σταλεί από την Κωνσταντινούπολη *καπουτζής* προκειμένου να ηρεμήσουν τα πράγματα, ενώ ο Αυλιώτης κατέφυγε στην Πέστη, όπου διενεργούσε εμπόριο.¹⁷⁸

Το 1781, με ενέργειες του Μαξίμου που είχε αποσταλεί ως έξαρχος, ηρέμησε η κατάσταση στην πολη, ενώ στάλθηκε και επιστολή του πατριάρχη Γαβριήλ προς τους Κοζανίτες, με την οποία τους προέτρεπε να ησυχάσουν και να ειρηνεύουν. Οι κατηγορίες εις βάρος του αρχιερέα αποδείχτηκαν συκοφαντίες κι αυτοί που είχαν αποσταλεί στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσουν την μετάθεσή του ομολόγησαν ενώπιον της Συνόδου το ανυπόστατο των κατηγοριών και ζήτησαν συγνώμη. Με άλλη επιστολή του Πατριάρχη, προτρέπονταν οι κάτοικοι της πόλης να αφήσουν τις κομματικές διαμάχες και να ακούν τον αρχιερέα τους. Έτσι, μετά από πολύχρονη μία διαμάχη, στη διάρκεια της οποίας η επισκοπή αυτή διοικούνταν, ουσιαστικά, από πατριαρχικούς εξάρχους, αποκαταστάθηκε η ειρήνη και ο επίσκοπος Ιγνάτιος

¹⁷² Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 59-60.

¹⁷³ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 65-66.

¹⁷⁴ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 60-61.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 60-61.

¹⁷⁶ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 67-69.

¹⁷⁷ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 60-61.

¹⁷⁸ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 68-69.

εξακολούθησε να ποιμαίνει με σύνεση την επαρχία, μέχρι το 1785.¹⁷⁹ Η περίοδος της αρχιερατείας του Ιγνατίου, ο οποίος ήταν κάτοχος παιδείας, συνετός, ταπεινός και πρᾶος, διήρκεσε 33 έτη (1752-1785). Στη διάρκεια της οι φατριαστικές στάσεις επέφεραν έκπτωση της πρότερης ευημερίας στην πόλη. Τότε αναγκάστηκαν να εκπατρίστηκαν οι οικογένειες Μπουντούρη, Καπλάνη, Ιμπακιά, Δημ. Ιωάννου, Σολδάτου, Σιαούλα, Χαρίση και Γαλανού.¹⁸⁰

Εξελίξεις σημειώνονται και στα εκπαιδευτικά ζητήματα της πόλης, κυρίως μετά την αποχώρηση του Στέφανου Σταμκίδη. Ως διδάσκαλος της Σχολής προσελήφθη Γιαννιώτης διδάσκαλος Αμφιλόχιος¹⁸¹, ο οποίος δίδαξε, με μεγάλη επιτυχία για αρκετά χρόνια στην Σχολή της πόλης, από το 1783 ως το 1795. Μαθητές του από την Κοζάνη υπήρξαν, μεταξύ άλλων, ο Δημήτριος Ιωάννου Τακιατζής (πατέρας του Κ. Δ. Τακιατζή), ο Νικόλαος Τακιατζής, ο Χαρίσιος Μεγδάνης και ο Μιχαήλ Περδικάρης, ο οποίος παρακολούθησε και τις παραδόσεις του Θωμά Οικονόμου από την Καστοριά. Τελικά ο Αμφιλόχιος αναγκάστηκε να αποχωρήσει από τη Σχολή της Κοζάνης το 1797 διότι οι τόκοι των χρημάτων που προορίζονταν για τους μισθούς των δασκάλων σταμάτησαν να εισπράττονται, αλλά και γιατί οι υποθέσεις της πόλης περιήλθαν σε άθλια κατάσταση, εξαιτίας της διχόνοιας, σε συνδυασμό με τη φοβερή πυρκαγιά που έκαψε την αγορά.¹⁸²

Στα 1809, ύστερα από πρόταση του σχολάρχη Στεφάνου Σταμκίδου και ενέργειες του επισκόπου Θεοφίλου του Βερροιαίου, του ιερέα Χαρισίου Μεγδάνη, των αδερφών Παπαδημητρίου και των αδελφών Τακιατζή, συγκεντρώθηκαν χρήματα με στόχο την επαναλειτουργία της Σχολής και την ανέγερση νέου κτηρίου για τη στέγασή της. Στη συνέχεια Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του νέου επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης Διονυσίου, ιδρύθηκε η Κοινοτική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης, με στόχο την μόρφωση των νέων της πόλης.¹⁸³ Δίπλα στη Βιβλιοθήκη αυτή υπήρχε αναγνωστήριο, που έφερε την επιγραφή «Οἶκος βελτιώσεως». Σημαντικό ήταν το έργο της επισκοπής για την πνευματική ανάπτυξη της πόλης. Επίσης, μεγάλη ήταν η συμβολή της Βιβλιοθήκης και στη γενικότερη ευημερία του τόπου, αφού αρκετοί μαθητές της απέκτησαν μέσα σ' αυτήν τις βασικές γνώσεις, ώστε να πλουτήσουν ασχολούμενοι με το εμπόριο, τόσο στην Κοζάνη όσο και στις επαρχίες της Αυστροουγγαρίας και στη συνέχεια να ευεργετήσουν ποικιλότροπος την γενέτειρα πόλη.¹⁸⁴ Ο αριθμός των βιβλίων της αυξανόταν συνεχώς, είτε από τις αφιερώσεις ευγενών Κοζανιτών είτε από δωρεές του Δημητρίου, Ιωάννη και Κωνσταντίνου

¹⁷⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 60-61.

¹⁸⁰ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, σ. 66-67, καθώς και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 68-69.

¹⁸¹ Ο διδάσκαλος Αμφιλόχιος ήταν μαθητής του Μπαλάνου Βασιλόπουλου, οπαδός της παλαιάς φιλοσοφίας και εχθρός της νεότερης φιλοσοφίας και του εισηγητή της Ευγένιου, τα μαθήματα του οποίου δεν αποδεχόταν· βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π.*, σ. 407 και Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 92-93.

¹⁸² Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 195-197.

¹⁸³ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 114-115.

¹⁸⁴ Νικόλαος Π. Δελιαλής, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, με ιστορικές σημειώσεις περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία Ελληνικών Κοινοτήτων*, τόμος Α', εκδόσεις τυπογραφείου «Βορείου Ελλάδος», Κοζάνη 1935, σ. 61-62.

Δ. Τακιατζή. Γίνονταν, επίσης, αρκετές αγορές βιβλίων καθώς και εμπόριο βιβλίων μικρής κλίμακας, με τη φροντίδα των «Αυταδέλφων Τακιατζή» και ιδιαίτερα του Κων/νου Δ. Τακιατζή.¹⁸⁵ Βασικός όμως σκοπός της Βιβλιοθήκης ήταν να συγκεντρώνονται σε αυτή οι πεπαιδευμένοι της πόλης αλλά και της ευρύτερης περιοχής, να μελετούν και να συνδιαλέγονται πάνω σε ποικίλα, επιστημονικά ή μη, ζητήματα.¹⁸⁶

Μετά τον θάνατο του Διονυσίου¹⁸⁷ τον επισκοπικό θρόνο της μητρόπολης Σερβίων και Κοζάνης κατέλαβε ο Βενιαμίν¹⁸⁸, που καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη, και ο οποίος αρχιεράτευσε επί τριάντα τέσσερα έτη, ως το 1849. Το δε 1818 μετέβη στη Δακία, όπου γνώρισε πολλούς Έλληνες λόγιους, από τους οποίους μάλιστα έλαβε ως δωρεά 100 περίπου τόμους συγγραμμάτων για τη Βιβλιοθήκη της Κοζάνης.¹⁸⁹ Το ίδιο όμως έτος κλήθηκε επιτακτικά σε απολογία από τον Αλή πασά, διότι τον κατηγορούσαν ότι ενεργούσε εναντίον του. Ο Βενιαμίν¹⁹⁰ αναγκάστηκε να μεταβεί στα Γιάννενα, προς μεγάλη θλίψη των χριστιανών της επαρχίας του, οι οποίοι φοβούνταν σκληρή τιμωρία. Όμως, η διπλωματική του σύνεση, η δύναμη του λόγου και η σεμνή παρουσία του μετέβαλαν τις διαθέσεις του Αλή και οι κατηγορίες αποδείχθηκαν ψευδείς. Επανήλθε στην Κοζάνη και ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, σε χαλεπούς καιρούς. Επιδόθηκε στη βελτίωση της πόλης και της επαρχίας, εργαζόμενος άοκνα και συστήνοντας παντού σχολεία και ναούς.¹⁹¹ Στις αρχές του 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και άρχισε να προετοιμάζεται για τη μελλοντική δράση.¹⁹²

Στην αρχή της Επανάστασης στη νότια Ελλάδα σημειώθηκε μεγάλη φυγή των κατοίκων της πόλης προς τα χωριά της περιφέρειας. Πολλοί ισχυροί έμποροι της πόλης κατέφυγαν εσπευσμένα στην Πέστη. Η Κοζάνη, αν και βρισκόταν στο κέντρο της κίνησης των στρατιών του σουλτάνου προς το νότο, δεν υπέστη λεηλασίες και καταστροφές, λόγω των προνομίων που της είχαν δοθεί από την Υψηλή Πύλη καθώς και της διπλωματικής πολιτικής του Βενιαμίν.¹⁹³

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι επίσκοποι Σερβίων και Κοζάνης κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, Ιγνάτιος και Βενιαμίν, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση των

¹⁸⁵ Βλ. Δελιαλής, Π. Νικολάου, *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, τ. Α' (1494-1832), Θεσσαλονίκη 1948, σ. 258.

¹⁸⁶ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 16.

¹⁸⁷ Ο Διονύσιος διατέλεσε επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης κατά τα έτη 1811-1815. Η επισκοπή αντιμετώπιζε πληθώρα προβλημάτων εξαιτίας της κακοδιαχείρισης των οικονομικών από τον Ιγνάτιο· βλ. Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 245, 252.

¹⁸⁸ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 115-116.

¹⁸⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 81-82.

¹⁹⁰ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 118-119.

¹⁹¹ Στα 1819, παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης, η Δυτική Μακεδονία βρισκόταν σε κατάσταση πολέμου, διότι τα σουλτανικά στρατεύματα που στάλθηκαν εναντίον του Αλή, περνούσαν απ' αυτήν. Πολλοί τότε Δυτικομακεδόνες, με προτροπή του επισκόπου Βενιαμίν και των άλλων δημογερόντων, οργάνωσαν κίνημα εναντίον του Αλή πασά, εξαιτίας της επεκτατικής πολιτικής του. Από χωριό σε χωριό και από πόλη σε πόλη οι χριστιανικοί πληθυσμοί ξεσηκώθηκαν, για να ενισχύσουν με ένοπλες συγκρούσεις τον σουλτάνο. Ο Αλής προσπάθησε να τους καταγγείλει στον σουλτάνο, χωρίς όμως αποτέλεσμα· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία*, ό. π., σ. 81-82.

¹⁹² Στο ίδιο, σ. 82-83.

¹⁹³ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 117-118.

λεγόμενων *ισνάφιαων* (συντεχνιών), της πόλης πλην των αρτοποιών και των υφαντών, που οργανώθηκαν αργότερα, το 1827.¹⁹⁴

Η οργάνωση των τεχνιτών της πόλης σε συντεχνίες, *ρουφέτια* ή *ισνάφια* (τ. *esnaf*) συντέλεσε αποφασιστικά στη μεγάλη εμπορική ανάπτυξη της πόλης. Αυτές εμφανίζονται στον κώδικα της επισκοπής από το 1768, έτος σύνταξης και συγκέντρωσης για πρώτη φορά από τη επισκοπή Σερβίων και Κοζάνης καταστατικών, συμφωνητικών γραμμάτων (συμβολαίων), που ζητούσαν να κατοχυρώσουν τα συμφέροντά τους, τις αγοραπωλησίες των συντεχνιών. Τη χρονιά αυτή οι επίσημοι αντιπρόσωποι των τεχνιτών, οι *πρωτομάστορες* ήρθαν στην επισκοπή οικειοθελώς και ζήτησαν από τον επίσκοπο να εκδώσει συνοδική απόφαση που να καθορίσει τις γιορτές του χρόνου κατά τις οποίες τα εργαστήρια θα παρέμεναν κλειστά όλη τη μέρα.¹⁹⁵

Οι συντεχνίες της πόλεως δεν είχαν απεριόριστη εξουσία, αλλά εξαρτιόταν από τις εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίες καθόριζαν τις ποινές για τα παραπτώματα των τεχνιτών. Οι πληρωμή των προστίμων αυτών γινόταν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Οι ποινές για τα πρόστιμα δεν ήταν οι ίδιες για όλες της συντεχνίες της πόλεως. Αναλυτικότερα, οι αρτοποιοί, οι βυρσοδέψες και οι υφαντές πλήρωναν πολύ πιο αυστηρά πρόστιμα, σε σχέση μ' αυτά που πλήρωναν οι γουναράδες.¹⁹⁶ Η τοπική Εκκλησία¹⁹⁷ καθόριζε τις οικονομικές δραστηριότητες των σωματειακών αυτών οργανώσεων και έτσι συνέβαλε στην οργάνωση και τη λειτουργία τους. Η ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής βάσης των κοινωνικών ομάδων, των προεστών και των εμπόρων της πόλεως στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι., είχε ως συνέπεια την αμφισβήτηση του ρυθμιστικού ρόλου της Εκκλησίας σε κοσμικές υποθέσεις. Έτσι, παρατηρούμε ότι στην Κοζάνη, η παραβίαση των οροθετήσεων ήταν αρκετή για να προκαλέσει έντονες διαμάχες ανάμεσα στους προεστούς, τους εμπόρους και την Εκκλησία.¹⁹⁸ Σε άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο έλεγχος της κοινοτικής εξουσίας βρισκόταν στα χέρια των προκρίτων και των συντεχνιών, ενώ η εξουσία του μητροπολίτη ήταν συμβολική και μόνο, ως προς την επικύρωση των αποφάσεων που λάμβανε η κοινότητα.¹⁹⁹

Η ύπαρξη των συντεχνιών στην Κοζάνη πιστοποιείται και από την στήλη των εσόδων του Αγίου Νικολάου,²⁰⁰ σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες του επιτρόπου ή από

¹⁹⁴ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 97-98.

¹⁹⁵ Φανή Φτάκα-Τσικριτζή, «Οι παραδοσιακές τέχνες στην Κοζάνη. Χαλκουργοί και Κουδουνάδες», *Ελμειακά*, τεύχος 65 (Θεσσαλονίκη 2010), σ. 204.

¹⁹⁶ Οι βυρσοδέψες πλήρωναν 40 γρόσια πρόστιμο για τις παραβάσεις τους, από τα οποία: 10 γρόσια πληρωνόταν στο οθωμανικό ταμείο, 10 γρόσια στον επίσκοπο, 10 γρόσια στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και 10 γρόσια στο ταμείο της συντεχνίας· βλ. Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ό. π.*, σ. 123-124.

¹⁹⁷ Η εκκλησία αποτέλεσε διαχρονικά τον μοναδικό φορέα εκπροσώπησης των χριστιανών υπηκόων στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Αναλυτικότερα· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ό. π.*, σ. 135-136.

¹⁹⁸ Μ. Καλινδέρης, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ό. π.*, σ. 60-62, 76, 106.

¹⁹⁹ Βλ. Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 66-67. Αντίθετα στις μουσουλμανικές συντεχνίες οι υποθέσεις αυτές ελέγχονταν από τον καδή, ο οποίος είχε την ιδιότητα του τοποτηρητή, χωρίς να επεμβαίνει συνεχώς σε οικονομικά ζητήματα που αφορούσαν την συντεχνία· βλ. Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαί της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 46-48, 60.

²⁰⁰ Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ό. π.*, σ. 49-50.

αφιερώματα εικόνων στις εκκλησίες και στα εξωκλήσια της πόλης. Η συντεχνία των χαλκιάδων εμφανίζεται το 1777, των σαμαράδων το 1779, των οπλοποιών και των κασιτερωτών το 1789, των γουνοποιών το 1786,²⁰¹ των υφαντών, ραφτάδων, τσαρουχάδων, μαστόρων και καλφάδων το 1815, των βυρσοδεψών το 1826 και των αρτοποιών το 1827.²⁰² Στα 1837 ιδρύεται η συντεχνία των κρεοπωλών της Κοζάνης. Στο συμφωνικό ίδρυσής της υπογράφει ως μάρτυρας ο τελευταίος απόγονος της οικογενείας των Τακιατζήδων, ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής.²⁰³

Η προφορική παράδοση αναφέρει και πολλές άλλες συντεχνίες, όπως των κοεμτζήδων, (χρυσοχόων), των λευκοσιδηρουργών και τενεκετζήδων, των βαρελοποιών, των κιβωτοποιών, των σεντουκάδων, των μαχαιράδων καθώς και των *κιρατζήδων* (αγωγιατών). Από όλους τους κλάδους της ντόπιας βιοτεχνίας η βυρσοδεψία, η υποδηματοποιία και η υφαντική ήταν οι περισσότερο ανεπτυγμένοι και με έντονη εξαγωγική δραστηριότητα.²⁰⁴

Όπως παρατηρεί ο Σπ. Ασδραχάς, η θεσμοθέτηση της βιοτεχνικής παραγωγικής διαδικασίας γίνεται μέσω αυτών των επαγγελματικών συσσωματώσεων, που δεν περιορίζονταν αποκλειστικά στον κόσμο που παρήγε και διέθετε βιοτεχνικά προϊόντα, αλλά αγκάλιαζαν και ορισμένους από τους συντελεστές της αγροτικής παραγωγής, οι οποίοι ζούσαν σε αστικό περιβάλλον, καλλιεργούσαν και παρήγαν για την αγορά της πόλης (κηπουροί κ. ά.). Τα σωματεία αυτά αντιστοιχούσαν στις επαγγελματικές εξειδικεύσεις, που στο εσωτερικό τους ανακατανέμονταν τα μέλη σε ειδικότητες και συνενώνονταν κάτω από μια κοινή ηγεσία, χωρίς να συντρέχει πάντα η συγγένεια των επαγγεμάτων. Οι συντεχνίες καθρέφτιζαν την οικονομική και την κοινωνική διάρθρωση μιας ολόκληρης εποχής, τη διατήρηση των εθιμικών κανόνων συμπεριφοράς, τον τρόπο οργάνωσης και δομής του κάθε επαγγέλματος, την εύρεση του συλλογικού συμφέροντος για όλα τα μέλη τους, καθώς και την τεχνική κάθε εργασίας.²⁰⁵

Στο καταστατικό²⁰⁶ κάθε συντεχνίας σημειώνονταν ο ηθικός κώδικας, η μαθητεία²⁰⁷ και το τελετουργικό της.²⁰⁸ Για να περάσει κανείς στο επόμενο στάδιο

²⁰¹ Τα καταστατικά της συντεχνίας των γουνοποιών προσδιορίζουν ότι η πρώτη ύλη της τέχνης τους που φθάνει στην αγορά της πόλης, πρέπει να διαμοιράζεται σε ίσα μέρη, ανάμεσα σε όλους αυτούς, οι οποίοι το χρειάζονται, αλλά δεν έχουν τα μέσα για να το αποκτήσουν. Επομένως παρατηρείται ισότητα για όλα τα μέλη της συντεχνίας· βλ. Μ. Α. Καλλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 28 και Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 112.

²⁰² Το 1827 οι αρτοποιοί της Κοζάνης καθόριζαν μόνοι τους και όχι σε συνεργασία με τις Οθωμανικές αρχές την τιμή του ψωμιού, γεγονός που αποδεικνύει την μεγάλη τους δύναμη. Οι αρτοποιοί συνεδρίαζαν κάθε χρόνο, ώστε να καθορίσουν τις διατιμήσεις του βασικού αυτού αγαθού. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο από τους πέντε αρτοποιούς που εδράζονταν στην πόλη της Κοζάνης, είχαν το δικαίωμα να προωθούν στην αγορά διπλάσια ποσότητα ψωμιού από τους άλλους τρεις. Άρα υπήρχε ανισότητα των μελών στις δραστηριότητες της συντεχνίας· βλ. Μ. Α. Καλλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 60 και Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes*, ό. π., σ. 117.

²⁰³ Κώδικας της επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης 1832-1868.

²⁰⁴ Μ. Α. Καλλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης*, ό. π., σ. 23-24.

²⁰⁵ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 404.

²⁰⁶ Τα καταστατικά, οι γραπτοί κανονισμοί, τα μητρώα των μελών, το διοικητικό συμβούλιο και ο θεσμός των εξετάσεων του υποψήφιου μάστορα είναι μερικά ενδεικτικά στοιχεία, που απουσιάζουν από τις συντροφικές, οι όποιες λειτουργούν αποκλειστικά σχεδόν με βάση το άγραφο εθιμικό δίκαιο· βλ.

της μαθητείας στα επαγγέλματα της Κοζάνης, εκτός από την εκμάθηση της τέχνης που ήταν απαραίτητη για την απόκτηση της μαστοριάς (τέχνης) ο ενδιαφερόμενος έδινε το χρηματικό ποσό των 30 γροσίων (από τα οποία τα 10 πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και τα 20 στη συντεχνία). Επομένως παρατηρούμε ότι δεν αρκούσε μόνο η ικανότητα κάθε ατόμου για την είσοδο στη συντεχνία, αλλά και η καταβολή του ποσού των 25 γροσίων. Αν κάποιος ξένος ήθελε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Κοζάνη και να ανοίξει το δικό του εργαστήριο, έπρεπε πρώτα να εισέλθει στην συντεχνία πληρώνοντας το ποσό των 100 γροσίων (από τα οποία τα 50 πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και τα υπόλοιπα 50 στη συντεχνία), ώστε να του δοθεί άδεια ασκήσεως του επαγγέλματος στην αγορά της Κοζάνης.²⁰⁹

Παρά τις οργανωτικές και δομικές τους διαφορές, οι συντεχνίες και οι συντροφίες παρουσιάζουν ένα σημαντικό κοινό γνώρισμα, την εσωτερική ιεράρχηση. Στην επαγγελματική πυραμίδα τη βάση καταλαμβάνει ο μαθητευόμενος, τη μέση ο κάλφας και την κορυφή ο μάστορας, ενώ οι βοηθοί τους πληρώνονται με ετήσια αμοιβή. Ο μάστορας κατανέμει τις επί μέρους αμοιβές ανάλογα με τη θέση που έχουν τα μέλη της συντροφιάς στην ιεραρχία. Σε μερικές περιπτώσεις η εργασία πραγματοποιείται με βάση το ημερομίσθιο αποκλειστικά και σύμφωνα με την επαγγελματική ιεραρχία. Προκειμένου να φτάσει κάποιος στην βαθμίδα του μάστορα και να έχει στη συνέχεια το δικαίωμα να δουλέψει σε δικό του εργαστήριο, μόνος του η συνεταιρικά, όφειλε από μικρός να μαθητεύσει σε κάποιο συντεχνιακό μέλος, το καθορισμένο από τη συντεχνία χρονικό διάστημα.²¹⁰

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε ότι η εσωτερική ιεράρχηση στις συντεχνίες δημιουργούσε αρκετές φορές ανισότητες και αδικίες μεταξύ των μελών. Οι αρχηγοί των συντεχνιών αποφάσιζαν χωρίς τη σύμφωνη γνώμη όλων των μελών, καθώς έπαιζαν τον ρόλο του διαμεσολαβητή ανάμεσα στα κρατικά όργανα και στην κοινότητα. Μία σχετική μαρτυρία προέρχεται από έγγραφο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης: Πρόκειται για έγγραφο του 1782 που αναφέρεται στην κακή οικονομική κατάσταση της πόλης της Κοζάνης και στον ρόλο των *αρχόντων* και των αρχηγών των *ρουφετιών*, ενώ σε έγγραφο του 1783 φαίνεται ότι οι *άρχοντες* και οι αρχηγοί των εσναφιών/ρουφετικών αποφάσιζαν μαζί με τον επίσκοπο για τη λήψη μέτρων με σκοπό την αντιμετώπιση της κακής οικονομικής κατάστασης της πόλης.²¹¹

Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σ. 14.

²⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 20, όπου σημειώνονται οι τρεις βαθμίδες μαθητείας στο κάθε επάγγελμα: α) τσιράκι= μαθητής σ' εργαστήριο η μαγαζί (τουρκ. *çirak*), β) κάλφας= βοηθός εργασίας, αρχιτέκτονας, εργοδηγός, αρχιεργάτης και γ) μάστορας= κάτοχος της μαστοριάς, της τέχνης, ο ιδιοκτήτης του εργαστηρίου.

²⁰⁸ Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 407.

²⁰⁹ Μ. Α. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίες της Κοζάνης, ό. π.*, σ.46 και Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes, ό. π.*, σ. 107.

²¹⁰ Γ. Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία, ό. π.*, σ. 13, 19. Κατά κανόνα, οι συντεχνίες ήταν αποκλειστικά μουσουλμανικές ή χριστιανικές (όπως στην Κοζάνη), κάποτε όμως υπήρχαν και μικτές (όπως στην Κρήτη).

²¹¹ Βλ. Maria Tsicaloudaki, «L' état, l' Eglise et le notable Chrétien de la ville ottomane avant les Tanzimat», *Turcica*, 38 (Παρίσι 2006), σ. 225.

Παράλληλα, οι παραγωγοί της Δυτικής Μακεδονίας, οργανωμένοι σε *εσνάφια*, είχαν τη δυνατότητα να μεταφέρουν τις εποχικές σοδιές τους στις ετήσιες αυτές αγορές. Εκεί προσπαθούσαν να πουλήσουν τα τοπικά αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα σε ικανοποιητικές τιμές, αφενός για να εξυπηρετήσουν το αγοραστικό κοινό και αφετέρου για ν' αποκτήσουν τα αναγκαία χρήματα για την καταβολή των φόρων. Καθοριστικό ρόλο στην οικονομία των πανηγυριών διαδραματίζουν οι συντεχνίες των πόλεων, ιδίως στις αγοροπωλησίες ειδών βιοτεχνίας.²¹²

Σύμφωνα με τον Χαρίσιο Μεγδάνη «*ἐπί τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Κοζάνη ἦτο μικρά κόμη κατοικούμενη ἀπὸ ξενιτευόμενους καὶ ὀλίγους τεχνίτες μὲ μικρά τινὰ ἐπαγγέλματα*».²¹³ Από τις αρχές, λοιπόν, του 17ου αιώνα η πύκνωση του πληθυσμού με μέτοικους από άλλες περιοχές, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ακτημόνων, συνετέλεσε στην ανάπτυξη των τεχνών και του εμπορίου.²¹⁴

Από τα μέσα μάλιστα του 18ου αιώνα, ο χώρος όπου γινόταν η μόνιμη αγορά, «*το τσαρσί*», ήταν ευρύχωρος και με καλοχτισμένα εργαστήρια. Η ντόπια βιοτεχνική παραγωγή (γούνες, δέρματα, παπούτσια, νήματα, υφάσματα, κυρίως *αλατζάδες* και υφαντά, κρόκος, χαλκώματα, σιδερικά, μαχαίρια, κεριά, σαπούνια, πηλίνα, κεραμίδια) προωθούνταν όχι μόνο στις δύο εμποροπανηγύρεις της πόλης, (γνωστές ως Αἱ Δημήτρ' παζάρι, που διεξαγόταν κάθε χρόνο στις 26 Οκτωβρίου και Αἱ Γιώρ' παζάρι, που διεξαγόταν στις 23 Απριλίου), αλλά και στις εμποροπανηγύρεις των Σερβίων, της Σαμαρίνας, του Μαυρονόρους και του Μαυρόβου της Καστοριάς.²¹⁵ Με την πάροδο του χρόνου, η ορθολογική οργάνωση των συντεχνιακών δομών της πόλης οδήγησε στην εκτεταμένη και μαζική προώθηση των προϊόντων αυτών τόσο στις γειτονικές αγορές του Τζιουμά (Χαραυγής), Σερβίων, Πτολεμαΐδας, Άργους Ορεστικού, Αμυνταίου, Ελασσόνας και Γρεβενών, όσο και στις μακρινές περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης.²¹⁶

Ακολουθώντας τους δρόμους της Βαλκανικής ήδη από τον 16ο αι. οι απόδημοι από μακεδονικές πόλεις θα ιδρύσουν στην Αυστροουγγαρία εμπορικά καταστήματα με συνεταίρους συγχωριανούς τους (τις *κομπανιές* ή *συντροφίες*). Με αυξημένο το εμπορικό δαιμόνιο, θα διατηρήσουν στις πόλεις καταγωγής τους τα εργαστήρια και

²¹² Αξίζει να αναφερθεί η εμπορική δραστηριότητα των Κοζανιτών εμπόρων, των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και των Σερρών, οι οποίοι με τις ικανότητές τους συντέλεσαν στην οικονομική ανάπτυξη της Μακεδονίας· βλ. Νίκος ΣΒορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, ελληνική μτφρ., εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 221-224, 276-281 και Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 436-437.

²¹³ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 405.*

²¹⁴ Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, αναζητώντας τρόπους επιβίωσης, ανέπτυξε την ενεργητικότητα και επινοητικότητα την πιο κατάλληλη, ανάλογα με τη φύση του τόπου και τις ανάγκες των κατοίκων, τέχνη. Προς την κατεύθυνση αυτή συντέλεσε αποφασιστικά και η λειτουργία οργανωμένης αγοράς στην πόλη. Σύμφωνα με τον Μ. Καλλινδέρη, ήδη από το 1820 γινόταν στην πόλη δυο φορές την εβδομάδα παζάρι. Περίπου 200 γεωργικά χωριά χριστιανών και μουσουλμάνων από τις περιοχές Τσαρτσιαμπά, Καραγιαννείων, Εγρί Μπουτζιάκ και Εσκή Τζιουμά είχαν την Κοζάνη ως οικονομικό κέντρο· βλ. Μ. Α. Καλλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης, ό. π., σ. 18.*

²¹⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή. Ο Κ. Δ. Τακιατζής είχε εμπορικές δεσοληψίες τη δεκαετία του 1850 στην εμποροπανήγυρη του Μαυρόβου Καστοριάς με την Αικατερίνη Νεράτζη, κόρη του Καστοριανού εμπόρου Γεωργίου Νεράτζη.

²¹⁶ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 366-367.*

τα εμπορικά με τα οποία θα τροφοδοτούν τις παρειαίες με γούνες, δέρματα, νήματα, αλατζάδες, υφαντά, κρόκο κ. ά. Η δύναμη και η ευημερία αυτής της ανερχόμενης εμποροβιοτεχνικής τάξης αποτυπώνεται κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, τόσο στην διαμόρφωση της αγοράς της πόλης όσο και στο κτίσιμο ωραίων αρχοντικών, (Κουτσουσίμου, Κοντορούση, Μεσδιάνη, Δημισκή), όπως προκύπτει από τις κτητορικές επιγραφές τους.²¹⁷

²¹⁷ Βλ. Στράτος Δ. Ηλιαδέλης, *Μακεδόνες απόδημοι, ό. π., σ. 50.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΚΙΑΤΖΗΔΩΝ

I. Οι Τακιατζήδες

Η πρώτη μνεία στην οικογένεια των Τακιατζήδων της Κοζάνης γίνεται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και αναφέρεται στην ανέγερση τριών αρχοντικών της οικογενείας στη συνοικία Γκιουλέρ μαχαλά. Οι πρόγονοι των Τακιατζήδων μετοίκησαν στην Κοζάνη μάλλον τον 17^ο αιώνα και όχι από την αρχή της συστάσεως της πόλης. Μοναδική ιστορική πηγή που επιβεβαιώνει την παραπάνω εκδοχή αποτελεί ο εκκλησιαστικός κώδικας της μητροπόλεως Σισανίου και Σιαστίστης του 1686, στον οποίο καταγράφεται το οικογενειακό όνομα Τακιατζής εκτός Κοζάνης και συγκεκριμένα στην πόλη της Σιάτιστας.²¹⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι το επώνυμο αυτό εμφανίζεται με διάφορες μορφές (Τακαιτζής, Τακετζής και Τακιτζής), που ίσως οφείλονται σε σφάλμα των αντιγραφών του κώδικα κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης του επωνύμου από τους κατοίκους. Ο κώδικας γεννήσεων και βαπτίσεων του Αγίου Νικολάου Κοζάνης κατά τα έτη 1759 - 1851 μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για την παρουσία αυτής της οικογένειας στην πόλη, καθώς αναφέρει τουλάχιστον πέντε οικογένειες που φέρουν το επίθετο Τακιατζής. Από αυτές τα μέλη τριών μόνων οικογενειών ασχολήθηκαν με το εμπόριο ή με άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Πρόκειται για τις οικογένειες του Νικολάου Εμμανουήλ Τακιατζή (1776-1866), του Γεωργίου Κων/νου Τακιατζή (1788-1844), καθώς και του Δημήτριου Ιωάννου Τακιατζή (1779-1819), πατέρα του Κων/νου Δημητρίου Τακιατζή (1812-1996), του τελευταίου απογόνου της μεγάλης αυτής εμπορικής οικογενείας της Κοζάνης. Ο γιος του Δημητρίου, ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, επιδόθηκε σε οικονομικές δραστηριότητες, συνεχίζοντας εν μέρει το μεγάλο έργο του πατέρα του, ο οποίος μνηθήκε στη Φιλική Εταιρία. Οι τρεις αυτές οικογένειες ίδρυσαν εμπορικό οίκο με την ονομασία «*Αυτόαδελφοί Τακιατζή*», που υποδηλώνει άμεσα τη συγγενική σχέση των τριών Τακιατζήδων.²¹⁹

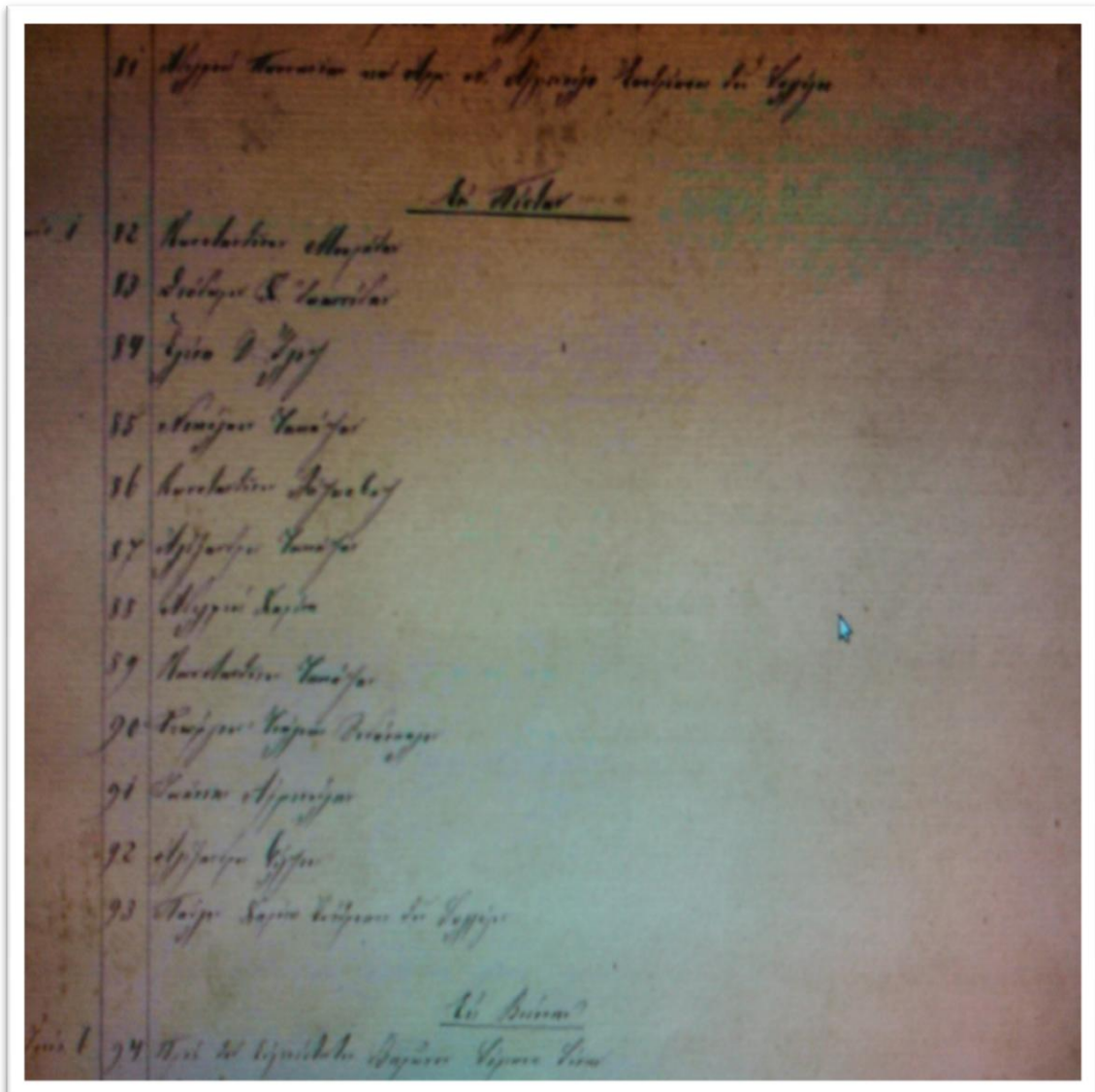
Οι Τακιατζήδες²²⁰ διέπρεψαν ως έμποροι στην Πέστη της Ουγγαρίας, από την οποία επέκτειναν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες στην Αυστρία (Βιέννη) και Γερμανία (Λειψία). Ο εμπορικός οίκος που ίδρυσαν στην ουγγρική πρωτεύουσα, υπό την επωνυμία «*Αυτόαδελφοί Τακιατζή*», υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους του είδους του. Ο κύκλος των εργασιών του περιλάμβανε αγοραπωλησίες εμπορευμάτων, ακινήτων, μετοχών και συναλλαγματικών. Σ' αυτή την επιχείρηση απασχολήθηκαν ο Γεώργιος, Δημήτριος και Νικόλαος Τακιατζής.²²¹

²¹⁸ Βλ. Μ. Καλλινδέρης, *Ο κώδικς της μητροπόλεως, ό. π.*, σ. 35, 41, 68, 83-86, 97, 102.

²¹⁹ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 302-303.

²²⁰ Βλ. Κωνσταντίνος Δ. Ντίνας, *Κοζανίτικα επώνυμα 1759-1916*, εκδόσεις Ινστιτούτο βιβλίου και Ανάγνωσης Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 1995, σ. 234. Το επώνυμο Τακιατζής, Τακετζής, Ταϊκάτζης, Τακάτζης, Τακατζής υποδηλώνει επαγγελματική ιδιότητα. Προέρχεται από το τουρκικό takke, takkiye (σκούφος) και την παραγωγική κατάληξη-ci. Κατά μια άλλη εκδοχή, τακεγεδζή είναι αυτός που κατασκευάζει και πουλάει τακηγέδες, λεπτό λευκό κάλυμμα που τοποθετείται κάτω από το φέσι προς απορρόφηση του ιδρώτα· βλ. Μ. Α. Καλλινδέρης, *Αι συντεχνία της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας, ό. π.*, σ. 19, 52-54.

²²¹ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 58.

Έγγραφο που αποδεικνύει την πολιτογράφιση της οικογένειας Τακιατζή στην Πέστη
(Πηγή: Αρχείο της οικογένειας Τακιατζή, ΚΔΒ)

Το παραπάνω έγγραφο μαρτυρεί την παρουσία Κοζανιτών εμπόρων στην Πέστη τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα. Ανάμεσά τους συναντούμε και μέλη της οικογένειας Τακιατζή, που πολιτογραφήθηκαν αυτόν τον αιώνα υπήκοοι της Αυστροουγγαρίας. Όπως φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα εγγράφου, ανάμεσα στους άνδρες βρίσκονται και γυναίκες. Μάλλον πρόκειται για συζύγους ή για τέκνα αυτών των εμπόρων:

«Εἰς Πέστην

Κωνσταντῖνον Μουράτην, Θεόδωρον Δ. Ἰωαννίδην, Ἑλένη Δ. Τόλιου (;), Νικόλαον Τακάζην, Ἀλέξανδρον Τακάζην, Κωνσταντῖνον Τακάζην, Κωνσταντῖνον Λακοβάν, Γεώργιον Τόλιον, Ἰωάννην Ἀρμενούλην, Ἀλεξάνδραν Τόλζιον.....).²²²

²²² Έγγραφο υπ' αριθμ. Κ 0990025, 19^{ου} αιώνα, (σε μορφή φωτογραφίας), από το Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή. Κατά την έκδοση των εγγράφων διατηρούμε τη γραφή των χειρογράφων.

Οι τρεις αυτοί άνδρες διεξήγαν μεγαλεμπόριο προϊόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μέσα σ' ένα πλαίσιο συλλογικότητας και αλληλοσεβασμού, εξάγοντας τόσο γεωργικά όσο και βιοτεχνικά προϊόντα. Τα κυριότερα προϊόντα που εμπορεύονταν ήταν ο κρόκος (σαφράν), το μετάξι, το λινάρι και το βαμβάκι, τα οποία εξάγονταν στην Αυστρία και στη Γερμανία. Με το μετάξι και το βαμβάκι ύφαιναν ωραία και ακριβά υφάσματα, που τα επανεισήγαν από την Κεντρική Ευρώπη στις εμποροπανηγύρεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδίως σ' αυτά της Δυτικής Μακεδονίας.²²³ Πρόκειται για μία μεγάλη εμπορική επιχείρηση που ξεκίνησε με αγοροπωλησίες εμπορευμάτων και μετεξελίχθηκε σε οικονομικές δραστηριότητες χρηματοπιστωτικού χαρακτήρα. Η ακμή του εμπορικού οίκου των Τακιατζήδων συμπίπτει με τη ίδρυση της Εμπορικής Τράπεζας της Πέστης, καθώς κύριος συντελεστής της επιτυχίας της και μέτοχός της ήταν ο Γεώργιος Κων/νου Τακιατζής.²²⁴

Ακολούθησε μια περίοδος κάμψης στις εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας εξαιτίας της αποχώρησης των τριών μετόχων από την κοινή εμπορική επιχείρηση. Η διάσπαση αυτή δεν εμπόδισε τους Τακιατζήδες να συνεχίσουν χωριστά πλέον την εμπορική τους δράση. Κύρια αιτία της διάστασης των τριών επιχειρηματιών ήταν, μάλλον, η επιδίωξη του προσωπικού κέρδους και του γρήγορου πλουτισμού. Οι εργασίες όμως του εμπορικού αυτού οίκου συνεχίστηκαν με επιτυχία από τους ανεψιούς των Τακιατζήδων, τους αδελφούς Λακοβά, οι οποίοι ακολουθώντας το ίδιο επιχειρηματικό μοντέλο οραματίστηκαν και ίδρυσαν τον διάδοχο ομώνυμο εμπορικό οίκο των «*Αδελφῶν Λακοβᾶ*». Πρόκειται για τους αδελφούς Λάζαρο, (Λάτζκο ή Λάσκαρι, 1791-1860 με έδρα την Πέστη) και Δημήτριο Λακοβά (1797-1862, με έδρα τη Χαλκίδα),²²⁵ οι οποίοι μετακινήθηκαν σε μικρό χρονικό διάστημα από την Κοζάνη στην Πέστη, ύστερα από την προσπάθεια του Δημητρίου και Νικολάου Τακιατζή να τους βοηθήσει να αποκτήσουν γνώσεις και εμπειρίες γύρω από την διεξαγωγή του εμπορίου. Οι Τακιατζήδες χρηματοδότησαν τις σπουδές των αδελφών Λακοβά και στη συνέχεια τους έκαναν συνεργάτες και μεριδιούχους του καταστήματός τους.²²⁶ Μάλιστα ο Λάζαρος Λακοβάς άλλαξε στα τελευταία χρόνια της ζωής του το επίθετό του σε Τακιατζής.²²⁷ Οι ανέκδοτες επιστολές από το Αρχείο της οικογένειας Τακιατζή μαρτυρούν τη συνεργασία του Δημητρίου Λακοβά με τον αγαπημένο του εξάδελφο Κωνσταντίνο Δημητρίου Τακιατζή κατά τα έτη 1840-1860.²²⁸

Παρόλα αυτά, οι συγγενικές σχέσεις των τριών εμπορευόμενων Τακιατζήδων δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες, γεγονός που δημιουργεί πολλά αναπάντητα ερωτήματα, κυρίως όσον αφορά στην επιλογή της επωνυμίας του εμπορικού τους οίκου

²²³ Βλ. Γ. Μαντούβαλος, «Miskolc-Satorajaujhely-Βουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *ό. π.*, σ. 344-346 και Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό. π.*, σ. 302-303.

²²⁴ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, *ό. π.*, σ. 43.

²²⁵ Γονείς των αδελφών Λακοβά ήταν ο Ιωάννης (Νάννος) Λάτζκου, Λακοβά και η Μποζιάννα Λακοβά, προφανώς κάποια αδελφή των «αυταδέλφων» (Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγίου Νικολάου Κοζάνης 1759-1851).

²²⁶ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, *ό. π.*, σ. 14.

²²⁷ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό. π.*, σ. 302-303.

²²⁸ Βλ. Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

«*Αὐτάδελφοί Τακιατζή*». Ο Νικόλαος Εμμανουήλ Τακιατζής, Τακάτζης ή Ταϊκάτζης (1776-1866) φέρεται ως εξάδελφος του Δημητρίου Ιωάννη Τακιατζή (1779-1819), αφού οι πατέρες τους, Εμμανουήλ και Ιωάννης Τακιατζής, ήταν αδέρφια. Έπειτα, το πατρώνυμο του νεότερου Γεωργίου Τακιατζή (1788-1844) είναι Κωνσταντίνος, ώστε μια αυταδελφική σχέση του Γεωργίου με τον Δημήτριο να αποκλείεται, ενώ μια τέτοια με το Νικόλαο να θεωρείται απίθανη. Γύρω από το ζήτημα αυτό είχε δημιουργηθεί, έως τώρα, μεγάλη σύγχυση. Η εξακρίβωση του άγνωστου ονόματος του πατέρα του Νικολάου Τακιατζή κατέστη δυνατή μέσω του Κώδικα γεννήσεων και βαπτίσεων (1759-1851) του ναού του Αγίου Νικολάου Κοζάνης, στην ενορία του οποίου υπάγονταν οι Τακιατζήδες.²²⁹ Η ονομασία λοιπόν «*Αὐτάδελφοι Ταϊκάτζη*» που αποδίδεται τόσο στον εμπορικό οίκο όσο και -όχι ορθά- στους Νικόλαο Δ. Τακιατζή, Δημήτριο Ιω. Τακιατζή και Γεώργιο Κ. Τακάτση ντε Μπέρτζα είναι λανθασμένη και χρησιμοποιείται καταχρηστικά για τους Τακιατζήδες της δεύτερης γενιάς, υποδηλώνοντας πιθανόν τη συγγενική ή ακόμη και την επαγγελματική σχέση των πατέρων τους.²³⁰

Οι πληροφορίες για τον Κωνσταντίνο Γ. Τακιατζή (1756-1820), πατέρα του ευγενούς Γεωργίου Τακάτση ντε Μπέρτζα, αντλούνται από τον παραπάνω Κώδικα γεννήσεων και βαπτίσεων, από τον κατάλογο των πολιτογραφηθέντων Ελλήνων παροίκων της Πέστης και της Βούδας της περιόδου 1687-1848, από διάφορα εμπορικά έγγραφα και ιδιαίτερα από την προσωπική του διαθήκη του τελευταίου. Έτσι, ο κώδικας του Αγίου Νικολάου αποτελεί πολύ σημαντική πηγή αφού μαρτυρεί ότι ο Ιωάννης Τακιατζής, παππούς του Κων/νου Δ. Τακιατζή, είχε παντρευτεί τη Σάννα με την οποία απέκτησε δύο παιδιά: έναν γιο με το όνομα Δημήτριος, πατέρα του Κ. Δ. Τακιατζή, και μια κόρη, την Αναστασία.²³¹ Αντίθετα, για τον πατέρα του Νικολάου Τακιατζή δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο παρά μόνο το όνομά του, Εμμανουήλ και ότι πέθανε σε κάποιο μέρος της Αυστρίας περίπου το 1824.²³²

Εντούτοις, σύμφωνα με τον Πάμπα, το αρχειακό υλικό που έχει εντοπισθεί και ερευνηθεί μέχρι σήμερα στη Βουδαπέστη για τους Τακιατζήδες της πρώτης γενιάς, δεν μπορεί να τεκμηριώσει ακόμη την ίδρυση και τις δραστηριότητες του εμπορικού οίκου των «*Αὐτάδελφων Ταϊκάτζη*».²³³ Συνεπώς, δεν μπορεί να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα ποια ήταν τα ιδρυτικά της μέλη της επιχείρησης, πότε άρχισε η λειτουργία της και πότε έληξε η συνεργασία των «*αὐτάδελφων*».²³⁴ Η σχετική βιβλιογραφία κάνει λόγο μόνο για τα ονόματα και τα βιογραφικά στοιχεία των Τακιατζήδων. Οι εμπορικές δραστηριότητές τους δεν εμφανίζονται πουθενά με

²²⁹ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15.

²³⁰ Τα έγγραφα σύστασης εμπορικών εταιρειών στην Πέστη πριν από το 1867 έχουν καταστραφεί. (προσωπική πληροφορία στον Θεοφάνη Πάμπα από υπάλληλο του δημοτικού αρχείου Βουδαπέστης). Γνωστή είναι η επωνυμία της εμπορικής εταιρείας του Κωνσταντίνου Γεωργίου Τακιατζή, πατέρα του ευγενούς Γεωργίου Τακάτση ντε Μπέρτζα. Αυτή δηλώνεται ως «*Constantinus Takiatzy et Compagnie*». Δεν γνωρίζουμε όμως, έως τώρα, τα ονόματα των συνεταίρων του, δηλαδή αν αυτοί ήταν Τακιατζήδες της πρώτης γενιάς ή άλλα πρόσωπα.

²³¹ Βλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο εκκλησιαστικός κώδιξ*, ό. π., σ. 35,41,68,83-86,97,102.

²³² Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15.

²³³ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης* ό. π., σ. 302-303.

²³⁴ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15-16.

αρκετές λεπτομέρειες, ίσως διότι το αρχειακό υλικό, τόσο στην Βουδαπέστη όσο και στην Κοζάνη, υπέστη καταστροφές με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα να καθούν αρκετά σημαντικά στοιχεία που θα μπορούσαμε να αντλήσουμε από αυτό. Το ίδιο ισχύει και για το Αρχείο του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, που σώζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης. Τα έγγραφα αυτού του Αρχείου, που θα χρησιμοποιηθούν στο επόμενο κεφάλαιο της μελέτης μας, μαρτυρούν την οικονομική δραστηριότητα του Κ. Δ. Τακιατζή στην Κοζάνη, σε συνεργασία με τους Κοεμτζή και Λακοβά. Πρόκειται για εκμετάλλευση των κεφαλαίων που ο Κωνσταντίνος κληρονόμησε από τους πλούσιους γονείς του, με τη μορφή της σύναψης ομολογιών με κατοίκους της περιοχής οι οποίοι είχαν άμεση ανάγκη χρημάτων, προκειμένου να εκπληρώσουν τις φορολογικές υποχρεώσεις τους προς την οθωμανική διοίκηση, κλπ.²³⁵

Όπως προκύπτει από μια ανέκδοτη αρχειακή πηγή που παραθέτει ο Πάμπας, ο Εμμανουήλ Τακιατζής, πατέρας του Νικολάου Τακιατζή, πέθανε περίπου το 1824 στην Αυστρία (ίσως στη Βιέννη), όπου και ενταφιάστηκε προσωρινά. Στην ίδια πηγή σημειώνεται ότι ο γιος του, ο τουρκικής υπηκοότητας έμπορος της Πέστης Νικόλαος, καλείται το 1824 να πληρώσει ως τέλη εκταφής το ποσό των 3 φιορινίων και 15 κρουτσαρίων, ώστε να εγκριθεί από την κυβέρνηση της Αυστρίας η εκταφή των οστών του πατέρα του και η μεταφορά τους στην Κοζάνη. Δεν γνωρίζουμε αν ο Ιωάννης Τακιατζής εγκατέλειψε ποτέ την Κοζάνη, καθώς και αν έζησε για κάποιο χρονικό διάστημα ή αν εγκαταστάθηκε μόνιμα σε χώρες της Αψβουργικής Μοναρχίας. Ο μόνος που πολιτογραφήθηκε (27 Νοεμβρίου 1802) και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Ουγγαρία ήταν ο Κωνσταντίνος Γ. Τακιατζής και η οικογένειά του.²³⁶

Από τη στιγμή που οι εμπορικές και κοινωνικές δραστηριότητες των Τακιατζήδων της δεύτερης γενιάς μαρτυρούνται στις πηγές, οι αποκαλούμενοι στη βιβλιογραφία «αυτόαδελφοί» δεν ενεργούν συλλογικά, αλλά ανεξάρτητα και ατομικά, διαγράφοντας ο καθένας τη δική του επαγγελματική πορεία. Ο Δημήτριος Τακιατζής ξαναγύρισε στην Κοζάνη το 1808, σε ηλικία 29 ετών, για προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση και μετείχε ενεργά στην κοινωνική ζωή της γενέτειράς του προσφέροντας τις υπηρεσίες του καθώς και χρήματα (με δωρεές και χορηγίες), με στόχο πάντα τη βελτίωσή της.²³⁷

Το 1817-1818 ο Δημήτριος Τακιατζής βρίσκεται στη Βουδαπέστη, όπου ασχολείται με το εμπόριο.²³⁸ Στα 1819 πεθαίνει από φυματίωση μακριά από την πατρίδα του, στη Βιέννη. Εκεί έζησε και εργάστηκε ο δεύτερος γιος του, ο Ιωάννης, ως εμπορικός πράκτορας. Τελευταίος επιστρέφει στην Κοζάνη ο Νικόλαος, ο οποίος ζει μόνιμα στην πόλη μέχρι το τέλος της ζωής του στα 1866. Ήταν τότε 90 ετών. Ο Γεώργιος Τακιατζής ήταν ο μόνος από τους τρεις «αυτόαδέλφους» που εγκαταστάθηκε μόνιμα, μαζί με τον πατέρα του, στην Ουγγαρία. Έζησε στην Πέστη, ακολουθώντας για ένα μεγάλο διάστημα το επάγγελμα του εμπόρου. Στη συνέχεια όμως εγκατέλειψε το εμπόριο και αγόρασε αγροτεμάχια στην χώρα υποδοχής, αποκτώντας μεγάλη δύναμη ως κτηματίας. Στα 1822 προβιβάστηκε

²³⁵ Βλ. Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²³⁶ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 15-16.

²³⁷ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 303-304.

²³⁸ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική*, ό. π., σ. 58.

στην τάξη των Ούγγρων ευγενών, λόγω της σημαντικής παρουσίας του. Στην Ουγγαρία δημιούργησε πολυμελή οικογένεια, απόγονοι της οποίας ζουν μέχρι σήμερα σε διάφορες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Πέθανε το 1844 στην Πέστη.²³⁹

Οι Τακιατζήδες, άνδρες ευρείας μόρφωσης, άξιοι έμποροι, οικονομικά ισχυροί, δημιουργικοί και δραστήριοι, φιλογενείς και φιλόμουσοι, ευεργέτησαν ποικιλότροπα τη γενέτειρά τους, όπως και την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πέστης. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε, επί τρεις γενεές, η προσφορά τους στην παιδεία, τα γράμματα και, γενικά, στον ελληνικό πολιτισμό. Με σημαντική χρηματοδότηση των «*αυτάδελφων*» Τακιατζή δίδαξε στη Σχολή Κοζάνης από το 1804 μέχρι το 1810 ο δάσκαλος Στέφανος Σταμκίδης.²⁴⁰ Επίσης, οι «*Αυτάδελφοι Ταϊκατζή*» επιτέλεσαν ένα εξαιρετικό έργο, σε συνεργασία με τον ιερέα Χαρίσιο Μεγδάνη και τους αυταδέλφους Ιωάννη και Γεώργιο Παπαδημητρίου. Με την ιδιότητα των φροντιστών και των εφόρων της κοινότητας, συνέδραμαν το 1810 στην ανέγερση ενός μεγαλύτερου κτηρίου, που θα κάλυπτε τις ανάγκες του σχολείου της Κοζάνης, το οποίο κτίστηκε πίσω από το ιερό του Αγίου Νικολάου, σε διάστημα μόλις τριών μηνών. Δίπλα στο νέο σχολικό οίκημα κτίστηκε τρία χρόνια αργότερα, δηλαδή το 1813, ένας μικρός οικίσκος, που έφερε την επιγραφή «*Οἶκος Βελτιώσεως*», για να στεγάσει τη Βιβλιοθήκη της πόλης.²⁴¹

Οι «*Αυτάδελφοι Ταϊκατζή*» εκλέχτηκαν παμψηφεί από τον λαό της Κοζάνης έφοροι αλλά και επίτροποι της Σχολής της πόλης και αποδέχτηκαν με προθυμία το βαρύ και πολύ σημαντικό έργο της επιτροπείας και της διοίκησής της. Το ενδιαφέρον τους για την πρόοδο της Σχολής παρέμεινε αμείωτο ακόμη και όταν χρειάζοταν να βρίσκονται μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους. Παρόλο που ο Δημήτριος Ι. Τακιατζής βρισκόταν στην Πέστη, το 1818, ζήτησε με δύο επιστολές προς τους επιτρόπους της Σχολής την αποστολή έκθεσης με λεπτομερή περιγραφή της τρέχουσας κατάστασής της, καθώς και τις επιδόσεις των μαθητών στις δημόσιες εξετάσεις που είχαν γίνει στις 17 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους. Η έκθεση αυτή στάλθηκε στην Πέστη στις 22 Ιουνίου 1818, πληροφορώντας τον Δ. Τακιατζή ότι τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής περιλάμβαναν εκτός από κληρικούς και κοσμικούς όπως τον γνωστό ιατροφιλόσοφο Γεώργιο Σακελλάριο²⁴² τον Μιχαήλ Περδικάρη²⁴³ και τον

²³⁹ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 16.

²⁴⁰ Βλ. άρθρο του Ι. Παπανικολάου στην *Καλλιόπη* (1 Σεπτεμβρίου 1819, σ. 155). Για μια άλλη εκδοχή των πραγμάτων βλ. Χ. Καρανάσιος «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18^ο αιώνα», ό. π., σ. 166, ο οποίος αναφέρει ότι η διδασκαλία του Σταμκίδη στην Κοζάνη άρχισε το 1808.

²⁴¹ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 80.

²⁴² Ο Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838) έμπορος, ιατρός, λογοτέχνης, διανοούμενος, βρίσκεται στην πρώτη γραμμή των Ελλήνων διανοουμένων της προεπαναστατικής περιόδου. Έχοντας γνωρίσει στη Βιέννη τον Ρήγα Βελεστινλή, τον συνδράμει στα επαναστατικά του σχέδια, συμμετέχοντας στην προώθηση της ιδέας για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Οι σπουδές του στη Βιέννη τον φέρνουν σε επαφή με σπουδαίους ιατρούς της εποχής καθώς και με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση. Στο έργο του καταγράφονται πολλές ασθένειες και οι θεραπείες τους, με επιστημονική βάση, γεγονός που δείχνει και το επίπεδο της ιατρικής την εποχή αυτή· βλ. Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος*, ό. π., σ. 372-374.

²⁴³ Ο Μιχαήλ Περδικάρης (Κοζάνη, 1766 - Μοναστήρι, 1828) ήταν ιατρός και λόγιος κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Αφού ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Κοζάνη μετέβη στο Βουκουρέστι και στην Πάντοβα, όπου σπούδασε ιατρική. Έπειτα άσκησε το ιατρικό επάγγελμα

σοφολογιότατο σχολάρχη Γεώργιο Λούια. Προς τιμήν των συνδρομητών της Σχολής εκφωνήθηκαν από τους μαθητές εγκώμια.²⁴⁴

Επίσης, οι «*Αυτόαδελφοι Ταϊκάτζη*»,²⁴⁵ ως έφοροι της Σχολής, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εξασφαλίσουν τους απαραίτητους πόρους για την απρόσκοπτη λειτουργία της. Με δική τους πρωτοβουλία έκαναν έρανο, συγκεντρώνοντας αρκετά χρήματα από συνεισφορές συμπατριωτών τους και άλλων στη Πέστη και στη Βιέννη. Από τους τόκους του ποσού που συγκεντρώθηκε πληρώνονταν οι μισθοί των διδασκάλων. Επιπλέον, οι Τακιατζήδες συνέδραμαν και ενίσχυσαν υλικά και ηθικά τους λογίους της εποχής τους. Ο Δημήτριος Ιωάννου Τακιατζής, ο Κωνσταντίνος Γ. Τακιατζής και ο γιος του, ο Γεώργιος Κ. Τακιατζής ή Τακάτζης ντε Μπέρτζα, χρηματοδότησαν εκδόσεις Κοζανιτών συγγραφέων, όπως δύο έργα του Χαρισίου Δ. Μεγδάνη (*Όδηγία χριστιανική*... και *Καλλιόπη ή παλινοστοῦσα*) και Γεωργίου Σακελλαρίου (*Τά ποιημάτια*). Τα ονόματα τους εμφανίζονται σε καταλόγους συνδρομητών βιβλίων στα προεπαναστατικά χρόνια.²⁴⁶

II. Γενεαλογικά της οικογένειας Τακιατζή

Ο παρακάτω πίνακας περιέχει το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας Τακιατζή.²⁴⁷ Παρουσιάζει με αναλυτικό και γλαφυρό τρόπο τους Τακιατζήδες, με βάση: τη γενιά τους, την επαγγελματική τους δραστηριότητα, την οικογενειακή τους κατάσταση, τους απογόνους τους, το μορφωτικό τους επίπεδο, τις διοικητικές θέσεις που είχαν αναλάβει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς και τα αξιώματα που είχαν αποκτήσει στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.

στην Κοζάνη αποκτώντας μεγάλη φήμη, με αποτέλεσμα να προσληφθεί ως ιατρός του Μουχτάρ πασά στην Ναύπακτο. Προσέφερε, επίσης, τις ιατρικές υπηρεσίες του σε Οθωμανούς αξιωματούχους στη Μακεδονία. Το 1828 ο Ιωάννης Καποδίστριας τον προσκάλεσε να μεταβεί στο Ναύπλιο για να προσφέρει τις υπηρεσίες του ως ιατρός στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος· βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 296-299.

²⁴⁴ Δυο από τα χαριτωμένα εγκώμια που εκφωνήθηκαν από μικρούς μαθητές της Σχολής ήταν αυτά του γιου του σχολάρχη Γεωργίου Λούια και του Κωνσταντίνου, γιου του Δημητρίου Ι. Τακιατζή τότε έξι ετών, ο οποίος είπε τα εξής: «*Τί νήπιον κι' ἄν εἶμαι, Τόν Κύριον αἰνῶ, καί τούς καλοῦς προστάτας τιμῶ καί προσκυνῶ*». Κ. Γ. Λούιας, *Ἐπταετής ἄν κ' εἶμαι, τό χρέος μου γνωρίζω, Σχολής μας τούς προστάτας τιμῶ καί εὐφημίζω*» βλ. Θ. Πάμπας, *Οἱ Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 17.,

²⁴⁵ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη*, ό. π., σ. 58.

²⁴⁶ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οἱ Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 17.

²⁴⁷ Βλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο κώδιξ της μητροπόλεως*, ό. π., σ. 35,41,68,83-86,97,102 και Θ. Πάμπας, *Οἱ Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 59-61.

<p><u>A)Εμμανουήλ Τακιατζής:</u> -Έμπορος στην Αυστρία. Πέθανε το 1824. -Ανήκει στην πρώτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>B)Ιωάννης Τακιατζής:</u> -Έμπορος στην Πέστη. -Ανήκει στην πρώτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>Γ)Κωνσταντίνος Τακιατζής:</u> -Έμπορος και ευεργέτης τόσο του ιερού ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου όσο και του ελληνικού σχολείου της Πέστης. -Ανήκει στην πρώτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p>-Είχε αποκτήσει τρία παιδιά από τη σύζευξή του με την Αναστασία.</p>	<p>-Είχε αποκτήσει τρία παιδιά από τη σύζευξή του με την Σάννα.</p>	<p>-Είχε αποκτήσει έναν γιό από τη σύζευξή του με την Ζωΐτσα.</p>
<p>-Πρόκειται για την Αλεξάνδρα, τη Βασιλική και τον Νικόλαο, ο οποίος ακολούθησε το επάγγελμα του πατέρα του με μεγάλη επιτυχία. -Ανήκουν στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Πρόκειται για την Αναστασία, τον Δημήτριο και την Ελένη. -Ανήκουν στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Πρόκειται για τον Γεώργιο Τακιατζή ντε Μπέρζα. -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p><u>i)Νικόλαος Τακιατζής:</u> -Έμπορος και διαχειριστής της πατρικής περιουσίας. -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>ii)Δημήτριος Τακιατζής:</u> -Έμπορος, χρηματοδότης, έφορος και επίτροπος της Σχολής της πόλεως, δωρητής βιβλίων, χορηγός εκδόσεων βιβλίων και διαχειριστής της πατρικής περιουσίας. -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p><u>i)Γεώργιο Τακιατζή ντε Μπέρζα:</u> -Μεγαλέμπορος, διαχειριστής της πατρικής περιουσίας και ευγενής. (του απονεμήθηκε ο ουγγρικός τίτλος ευγένειας). -Ανήκει στη δεύτερη γενιά των Τακιατζήδων.</p>
<p>-Νυμφεύτηκε τη Ματιώ και μαζί της απέκτησε πέντε παιδιά.</p>	<p>-Παντρεύτηκε τη Θεοδώρα, κόρη του προεστού και <i>κοτζάμπαση</i> της πόλεως Ρούση Γ. Κοντορούση, φιλικά προσκείμενου στον Αλή πασά της Ηπείρου. -Απέκτησε μαζί της πέντε παιδιά.</p>	<p>-Κτηματίας στο κομιτάτο του Arad (Berza). -Ιδιοκτήτης πολυκατοικιών. -Μέλος του εμπορικού επιμελητηρίου.</p>
<p>-Πρόκειται για τους Μενέλαο, Δημήτριο, Κωνσταντίνο και Γεώργιο. -Ανήκουν στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Πρόκειται για τον Νικόλαο, τον Κωνσταντίνο (που μελετάμε) την Άννα, την Αναστασία και τον Ιωάννη. -Ανήκουν στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.</p>	<p>-Ιδρυτής της Εμπορικής Τράπεζας Πέστης. -Χορηγός σε εκδόσεις βιβλίων.</p>

<p>-Η μοναδική του κόρη, η όμορφη Αναστασία, αποτέλεσε το μήλον της έριδας, διότι άρεσε στον Αλή πασά. Ενώ ήταν αρραβωνιασμένη με τον αγωνιστή Γεώργιο Λασσάνη που εκείνη την εποχή βρισκόταν εκτός Κοζάνης, ο Αλή πασάς ήθελε να την αποκτήσει. Δεν τα κατάφερε όμως διότι μαθεύτηκε στην Κοζάνη ότι ο Αλής έστειλε ανθρώπους του να την κλέψουν. Αμέσως οι προύχοντες της πόλης την πάντρεψαν με τον ιερέα Δημήτριο Μεγδάνη, για να την σώσουν από τα χέρια του πασά.</p>	<p><u>ii)Κωνσταντίνος Τακιατζής:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> -Λόγιος, φιλόμουσος έμπορος, οστιάριος, πρωτονοτάριος (1852). -Ρεφεντάριος. -Ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Φοίνιξ» (1873). -Έφορος σχολείων Κοζάνης, ιδρυτής του Παρθεναγωγείου. -Δωρητής οικοπέδου για την ανέγερση του ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου. -Δωρητής 500 οθωμανικών λιρών και ενός οικοπέδου για την κατασκευή νεκροταφείου δίπλα στον ναό του Αγίου Γεωργίου. -Χορηγίες για εκδόσεις βιβλίων και εμπόριο βιβλίου μικρής κλίμακας. -Οικονομικές και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες με ομολογίες. -Ανήκει στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων. 	<ul style="list-style-type: none"> -Νυμφεύτηκε την κόρη του άρχοντα Κωνσταντίνου Δογαλή, Ελισάβετ και μαζί της απέκτησε επτά παιδιά. -Πρόκειται για την Αικατερίνη, (η οποία συνδέθηκε με τον εμπορικό οίκο στο Τοκάι), τον Κωνσταντίνο, την Αγνή, τον Νικόλαο, τον Αλέξανδρο (πέθανε σε μικρή ηλικία), τον Αλέξανδρο τον πρεσβύτερο και την Ελένη. -Ανήκουν στην τρίτη γενιά των Τακιατζήδων.
<p>-Κανένα από τα παιδιά του δεν είχε εμπορικές και, γενικά, οικονομικές δραστηριότητες.</p>	<ul style="list-style-type: none"> -Νυμφεύτηκε την Αναστασία, κόρη του Καστοριανού εμπόρου Παναγιώτη Θεοφύλακτου. -Απέκτησαν τρία παιδιά: τον Ιωάννη, τον Δημήτριο και τον Ιωάννη, που πέθαναν σε μικρή ηλικία. -Ανάδοχός τους ήταν ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής, έμπορος και κτηματίας, με τον οποίο συνεργαζόταν επαγγελματικά ο Κων/νος Δ. Τακιατζής. -Άφησε την περιουσία του στον Κοζανίτη έμπορο Ατλάζη. 	<p>-Εμπορικές και γενικά οικονομικές δραστηριότητες είχαν ο Νικόλαος και ο κτηματίας Αλέξανδρος ο πρεσβύτερος.</p>

III. Δημήτριος Ιωάννη Τακιατζής (1779-1819)

Ο Δημήτριος Τακιατζής ή Ταϊκατζής, πατέρας του Κωνσταντίνου Τακιατζή που μελετάμε, ήταν ο δεύτερος από τους τρεις Τακιατζήδες που ίδρυσαν την εμπορική εταιρία των «*Αύταδελφών Τακιατζή*». Ο Δημήτριος Ιω. Τακιατζής γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1779. Πατέρας του ήταν ο Ιωάννης Τακιατζής, γόνος της μεγάλης οικογενείας των εμπόρων Τακιατζήδων. Ο Δημήτριος βαπτίστηκε στις 18 Απριλίου 1779 στο ναό του Αγίου Νικολάου Κοζάνης, με ανάδοχο την Αλεξάνδρα Κυρατζή.²⁴⁸

Ο Ιωάννης και η Σάννα Τακιατζή απέκτησαν τρία παιδιά: δύο κορίτσια, την Αναστασία και την Ελένη, και έναν γιο, τον Δημήτριο. Ως μοναχογιός ο Δημήτριος κληρονόμησε όλη τη σεβαστή περιουσία του εύπορου πατέρα του. Από πολύ μικρή ηλικία μαθήτευσε στη Σχολή της Κοζάνης, έχοντας ως δάσκαλό του τον ιερομόναχο Αμφιλόχιο Παρασκευά. Στην ηλικία των 8 ή 10 ετών εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πέστη της Ουγγαρίας. Εκεί παρακολούθησε μαθήματα εμπορικής φύσεως, έμαθε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες και άρχισε να ασχολείται με το εμπόριο και με άλλες οικονομικές δραστηριότητες.²⁴⁹

Σε κατάλογο των Ελλήνων εμπόρων της Πέστης του 1793 καταγράφεται και το όνομα του Δημητρίου Τακετζή με λατινικούς χαρακτήρες ως «Demetrius Takedgyi». Από τον κατάλογο αυτό, που μελετήθηκε διεξοδικά από τον Θ. Πάμπα, αντλείται η πληροφορία πως ο Δημήτριος Τακιατζής κατοικούσε στην οικία Domo Poriniana και ασχολείτο με το εμπόριο προϊόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πιθανόν το ελληνικό όνομα να ταυτίζεται με τον Κοζανίτη έμπορο Δημήτριο Ι. Τακιατζή, αν και ήταν τότε μόνο 15 ετών.²⁵⁰

Σύμφωνα με την ισχύουσα στην Αυστροουγγαρία νομοθεσία, ο Δημήτριος δεν είχε την δικαιοπρακτική ικανότητα εξάσκησης εμπορικής και, γενικά, οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Για την απόκτηση αυτής της ιδιότητας έπρεπε ένας έμπορος να είχε συμπληρώσει το 23^ο έτος της ηλικίας του και να είχε παρακολουθήσει τον πρώτο κύκλο των απαραίτητων μαθημάτων.²⁵¹ Ίσως ο Δημήτριος να ασκούσε το εμπόριο κρυφά και όχι νόμιμα, έχοντας την προστασία κάποιου άλλου εμπόρου, που μάλλον τον είχε προσλάβει ως *τσιράκι*. Έπειτα, ο Δημήτριος με πολλές προσπάθειες έγινε συνεργάτης του αφεντικού του, γεγονός που ίσως μπορεί να ταυτιστεί με την ίδρυση της εμπορικής εταιρίας των «*Αύταδελφών Τακιατζή*». Από τη μελέτη των σχετικών πηγών οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Δημήτριος Τακιατζής βρισκόταν στην υπηρεσία του Εμμανουήλ Τακιατζή και, όταν έφτασε σε ώριμη ηλικία, επιδόθηκε σε ανεξάρτητες εμπορικές δραστηριότητες.

Ο Δημήτριος, ως φιλομαθής και δραστήριος, παράλληλα με τις οικονομικές του δραστηριότητες, επιδόθηκε στην εκμάθηση ευρωπαϊκών γλωσσών και εμπορικών κωδίκων και κατάφερε σε μικρό χρονικό διάστημα να αποκτήσει αξιοσέβαστη κινητή και ακίνητη περιουσία. Το 1808 επέστρεψε στην Κοζάνη, προφανώς για μόνιμη εγκατάσταση, έχοντας αποκτήσει πλέον μεγάλη εμπειρία καθώς και σημαντικά

²⁴⁸ Βλ. Μ. Καλινδέρης, *Ο κώδιξ της μητροπόλεως*, ό. π., σ. 35,41,68,83-86,97,102

²⁴⁹ Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 303-304.

²⁵⁰ Βλ. Θ. Πάμπα, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 27.

²⁵¹ Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στην Βιέννη*, ό. π., σ. 242.

κεφάλαια, που θα του έδιναν τη δυνατότητα να ασχοληθεί και με άλλα έργα στη γενέτειρά του. Έτσι, μετείχε ενεργά στα δημόσια ζητήματα της πόλης προσφέροντας χρήματα και υπηρεσίες για την οικονομική και κοινωνική της ευημερία. Ο Δημήτριος ήταν τότε 29 ετών και συνέχισε να ασχολείται με το εμπόριο και, γενικά, με οικονομικής φύσεως ζητήματα, τη διαχείριση των οποίων ανέλαβε μετά τον θάνατό του, ο γιος του Κωνσταντίνος Τακιατζής.²⁵²

Το 1809 νυμφεύτηκε με συνοικέσιο τη Θεοδώρα, κόρη του *κοτζάμπαση* της Κοζάνης, Ρούση Γεωργίου Κοντορούση και αδελφή του λογίου Γεωργίου Ρουσιάδη/Κοντορούση. Ο Κοντορούσης, (παππούς του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή), είχε ασχοληθεί στο παρελθόν με το εμπόριο. Επομένως, η οικογένεια του Ρούση Κοντορούση ανήκε στις πλουσιότερες και πολιτικά ισχυρότερες της πόλης, αφού εκείνη την εποχή αυτός ο *κοτζάμπασης* είχε τη στήριξη του παντοδύναμου δυνάστη της Ηπείρου Αλή πασά. Ανάλογη με τον πλούτο και την κοινωνική θέση αυτής της οικογένειας ήταν και η προίκα που έδωσε ο πατέρας στην αγαπημένη του θυγατέρα Θεοδώρα, προκειμένου να εξοπλίσει το νέο σπίτι της. Συγκεκριμένα, η αξία της προίκας που πήρε ανερχόταν στους 346.080 παράδες. Η προικοδότηση επισφραγίστηκε με το απαραίτητο προικοσύμφωνο, το οποίο συντάχθηκε και υπογράφηκε στις 31 Ιανουαρίου 1809. Ο πατέρας της νύφης Ρούσης Κοντορούσης και η σύζυγός του, η κυρία Μποζιάνα, συμφώνησαν με τον έμπορο Δημήτριο Ιω. Τακιατζή να του δώσουν την κόρη τους ως σύζυγο και συμπαραστάτη σε χαρές και λύπες, ευχόμενοι στο νέο ζευγάρι «*μακρότητα ήμερών, τεκνογονίαν και προκοπήν, ὅτι εὐχαῖ γονέων στηρίζουσι θεμέλια οἴκων*». Στη συνέχεια παρατίθεται η προίκα που έλαβε ο Δημήτριος Τακιατζής και η αξία της:²⁵³

ΠΡΟΙΚΑ	ΑΞΙΑ
<i>Α) Δύο αμπέλια συνολικής έκτασης πέντε στρεμμάτων.</i>	<i>16.000 γρόσια</i>
<i>Β) Ένα μεγάλο σπίτι και ένα μεσαίο εργαστήριο.</i>	<i>120.000 γρόσια</i>
<i>Γ) Χρυσά, μαργαριταρένια και ρουμπινιένια κοσμήματα, σκουλαρίκια και δακτυλίδια.</i>	<i>60.000 γρόσια</i>
<i>Δ) Πολλά φορέματα, αρκετά αντεριά.</i>	<i>20.000 γρόσια</i>
<i>Ε) Μερικούς σαγιάδες.</i>	<i>10.000 γρόσια</i>
<i>ΣΤ) Υποκόμισσα και μαντήλες.</i>	<i>12.000 γρόσια</i>
<i>Ζ) Ντουλάπες και παπλώματα.</i>	<i>18.000 γρόσια</i>

Ο Δημήτριος απέκτησε με τη Θεοδώρα πέντε παιδιά: δύο γιούς και τρεις κόρες. Πρωτότοκος γιός ήταν ο Νικόλαος, που γεννήθηκε περί το 1810. Έπονται ο Κωνσταντίνος, που εξετάζουμε στην εργασία μας, η σεβαστή Άννα ή αλλιώς Σάννα, σύζυγος του Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, με τον οποίο δεν απέκτησε παιδιά. Ο Δημήτριος Κ.

²⁵² Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 303-304.

²⁵³ Βλ. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1970, Η διαθήκη του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή στις σελ. 10-13.

Κοεμτζής συνεργάστηκε με τον αδελφό της γυναίκας του, Κωνσταντίνο Τακιατζή, επί πολλά χρόνια και με μεγάλη επιτυχία.²⁵⁴ Ακολούθησαν η Αναστασία και ο Ιωάννης Δ. Τακιατζής (1815), ο οποίος εργαζόταν ως εμπορικός πράκτορας στη Βιέννη, όπου και πέθανε σε ηλικία μόλις 24 ετών από φυματίωση πνευμόνων, άγαμος και άτεκνος. Ετάφη στο ελληνικό τμήμα του νεκροταφείου Sankt Marx.²⁵⁵

Ο Δελιαλής γράφει, παραθέτοντας τη γνώμη του Χαρισίου Μεγδάνη για την προσωπικότητα του Δημητρίου, τα εξής: «Ο Δημήτριος έγινε σύντομα ο θερμότερος Ζηλωτής και ακάματος Φροντιστής υπέρ της συστάσεως της Σχολής της πατρίδας του.²⁵⁶ Ήτον ο Έφορος εις αυτήν, και ο επιμελέστατος Κηδεστής δια πάσαν βελτιώσιν της· και δεν έλειψε και μακρόθεν επί της Απουσίας του να επιβλέπη τα δέοντα και να εννοιάζεται δια τα χρήζοντα, και έως της υστάτης αναπνοής του να αποστέλλη βιβλία προς Πλουτισμόν της Βιβλιοθήκης και να γράφη προτρεπτικώς υπέρ της καλής Επιδόσεως των Τέκνων μας». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δ. Τακιατζής χρηματοδότησε την έκδοση των βιβλίων του Μεγδάνη *Όδηγία Χριστιανική Όρθόδοξος* καθώς και *Καλλιόπη ή παλινοστούσα*.²⁵⁷

Στα 1818 ο Δημήτριος Τακιατζής βρίσκεται για επαγγελματικούς λόγους στην Πέστη. Με δύο επιστολές του προς τους υπεύθυνους της Σχολής, ζητάει την αποστολή λεπτομερούς έκθεσης, προκειμένου να πληροφορηθεί την κατάσταση της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον δείχνει για την εξέταση των μαθητών που έλαβε χώρα στις 17 Φεβρουαρίου 1818. Στους μαθητές της Σχολής ανήκε και ο εξαιετής γιος του Κωνσταντίνος Τακιατζής.

Ο Δημήτριος Ι. Τακιατζής πέθανε ανάμεσα στις 21 Σεπτεμβρίου με 3 Οκτωβρίου 1819 από φυματίωση στο σπίτι του στη Βιέννη,²⁵⁸ στο προάστειο Leopoldstadt, σε ηλικία 41 ετών. Δεν έχει εξακριβωθεί ο τόπος ταφής του. Ο αδελφός της γυναίκας του Γεώργιος Ρουσιάδης/Κοντορούσης εκφώνησε προς τιμήν του επιτάφιο στην κηδεία του και συνέθεσε ελεγείο.²⁵⁹ Επιτάφιο λόγο εκφώνησε και ο Χαρίσιος Μεγδάνης στο μνημόσυνο του ανδρός, που έγινε στην Κοζάνη, στις 3 Φεβρουαρίου 1820.²⁶⁰ Ο Δημήτριος Τακιατζής υπήρξε άνθρωπος ευρείας παιδείας και φιλόπατρις, διότι συνέδραμε ηθικά και υλικά πολλούς Έλληνες λογίους και ευεργέτησε ποικιλοτρόπως την ιδιαίτερη πατρίδα του.

²⁵⁴ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁵⁵ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 29.

²⁵⁶ Χαρίσιος Μεγδάνης, *Αγγελία*, εκ του τυπογραφείου Σβεκίου, Εν Βιέννη έτει 1820, σ. 28.

²⁵⁷ Βλ. Χ. Μεγδάνης, «Καλλιόπη παλινοστούσα ή Περί ποιητικής μεθόδου, Πραγματεία φιλολογηθείσα τε, και έκπονηθείσα επίμελως, και εύτάκτως, παρά τοῦ έν Τερεῦσιν έλαχίστου Χαρισίου Δημητρίου Μεγδάνη τοῦ έκ Κοζάνης πρόσ χρήσιν και ώφέλειαν ταῶν φιλόμουσων νέων τοῦ Γένους τῶν τήν ποιητικήν μετερχομένων και νῦν πρώτον έκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ έντιμολογιωτάτου και φιλογενεστάτου κυρίου Δημητρίου Ιωάννου Τακιατζή, Έν Βιέννη τῆς Αὔστριας, έκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ιωάννου Σνείρερ. 1819, στο Νικόλαος, Δελιαλής, *Κατάλογος εντόπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 219, αρ. 834· βλ., επίσης, Κ. Γουναρόπουλος, «Τα Κοζανικά», ό. π., σ. 536, όπου το έργο αυτό χαρακτηρίζεται ως «βιβλίον ἄμουσον, ἀσυνάρτητον, ἄτεχνον και ἄχαρι», και Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 29.

²⁵⁸ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, ό. π., σ. 27.

²⁵⁹ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 29-30.

²⁶⁰ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία*, ό. π., σ. 26-46.

IV. Κωνσταντίνος Δημητρίου Τακιατζής (1812-1896)

Ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής²⁶¹ ήταν ο τελευταίος απόγονος της μεγάλης οικογενείας των Τακιατζήδων. Γεννήθηκε τον Ιανουάριο του 1812 στην Κοζάνη και βαπτίστηκε στις 2 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους στον ναό του Αγίου Νικολάου. Σε ηλικία μόλις 7 ετών στερήθηκε τον πατέρα του. Αν εξαιρέσουμε τις ψυχολογικές συνέπειες αυτού του γεγονότος, δεν επηρεάστηκε αρνητικά η σταδιοδρομία του, διότι ο πατέρας του, ως ένας από τους πλουσιότερους Κοζανίτες, άφησε σεβαστή περιουσία, την οποία διαχειριζόταν άριστα η μητέρα του.²⁶²

Αφού παρακολούθησε με επιτυχία την εγκύκλια παιδεία στη Κοζάνη με δάσκαλο το Νικόλαο Τριανταφυλλίδη, ο Κωνσταντίνος μετέβη, κατά τον Λιούφη, στην Αθήνα για να ακολουθήσει περεταίρω σπουδές, ώστε να αναλάβει τις εμπορικές επιχειρήσεις της οικογενείας. Η πληροφορία αυτή δεν φαίνεται αξιόπιστη, όπως παρατηρεί ο Δελιαλής, γιατί ο υποτιθέμενος χρόνος των σπουδών του στη Αθήνα συμπίπτει με τα χρόνια της ελληνικής Επανάστασης και τις μεγάλες δυσκολίες που υπήρχαν για οποιασδήποτε μορφής επικοινωνία με τη νότια Ελλάδα. Οι δρόμοι όμως προς τις χώρες της αυτοκρατορίας των Αψβούργων στα χρόνια αυτά ήταν ανοιχτοί.²⁶³

Σύμφωνα με τον Πάμπα, τεκμηριώνεται ένα ταξίδι του Κωνσταντίνου στην Πέστη στα 1824. Με κάποιο караβάνι από τη Δυτική Μακεδονία φθάνει στο Σεμλίνο, όπου μαρτυρείται η παρουσία του στο λοιμοκαθακτήριο του συνοριακού σταθμού της πόλης, σε ηλικία μόλις 13 ετών. Ας σημειωθεί ότι το 1824 με 1825 οι αψβουργικές Αρχές πραγματοποιούν απογραφή των υπηκόων τους που ζούσαν στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, οι οποίες ανήκαν στην Αψβουργική μοναρχία. Η απογραφή αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στους τόπους εγκατάστασης των υπηκόων της, αλλά επεκτείνονταν και σ' όλους τους συνοριακούς σταθμούς, ακόμη και σ' αυτούς όπου έκαναν υγειονομικό έλεγχο (καραντίνα), προκειμένου να τους δοθεί η άδεια να περάσουν τα σύνορα. Συνοριακοί υπάλληλοι κατέγραφαν σε ειδικά βιβλία τις απαντήσεις των ταξιδιωτών στα ερωτήματα που τους υπέβαλλαν με βάση ένα τυποποιημένο ερωτηματολόγιο, καθώς και τα φυσικά τους χαρακτηριστικά.²⁶⁴

Η διάρκεια της παραμονής του Κωνσταντίνου Τακιατζή στην Πέστη δεν ξεπέρασε το ένα τρίμηνο. Ο σκοπός του ταξιδιού του παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστος. Αν όντως ο μικρός του εγγράφου ήταν ο Κωνσταντίνος, δεν ήταν δυνατόν να επισκέφθηκε την περιοχή αυτή για μόνιμη εγκατάσταση και να έμεινε εκεί μόνο τρεις μήνες. Οπωσδήποτε, ήθελε να ενημερωθεί για κάτι ή να γνωρίσει κάτι που ήταν δύσκολο να το μάθει από τη μακρινή Κοζάνη. Η δήλωσή του στις τελωνειακές Αρχές ότι πηγαίνει στην Πέστη, προκειμένου να επισκεφθεί τον αγαπημένο του πατέρα δεν ευσταθεί, διότι ο πατέρας του είχε πεθάνει στη Βιέννη ήδη το 1819.²⁶⁵ Πιθανόν ο μικρός Κωνσταντίνος να απάντησε μ' αυτόν τον τρόπο στους άγνωστους φύλακες, γιατί φοβήθηκε μήπως συλληφθεί από τις αυστριακές Αρχές. Όμως μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν για τον σκοπό του ταξιδιού του. Προφανώς,

²⁶¹ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη, ό. π.*, σ. 79.

²⁶² Θ. Πάμπα, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 31-32.

²⁶³ Βλ. Ν. Π. Δελιαλή/ς, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 13.

²⁶⁴ Θ. Πάμπα, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 32-33.

²⁶⁵ Χ. Μεγδάνης, *Αγγελία, ό. π.*, σ. 27-28, καθώς και Ν. Π. Δελιαλή, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 13.

εκείνη την περίοδο ζούσαν στη Πέστη αρκετοί συγγενείς του, όπως οι θείοι του Νικόλαος Εμ. Τακιατζής, Κωνσταντίνος Γ. Τακιατζής Γεώργιος Ρουσιάδης, καθώς και τα τρία ξαδέλφια του, ο Γεώργιος Κ. Τακάσης και τα' αδέρφια Λακοβά, Λάζαρος και Δημήτριος, παιδιά της θείας του. Ο μικρός Κωνσταντίνος ήθελε να τους επισκεφθεί και να τους γνωρίσει. Αφού δε ο πατέρας του είχε πεθάνει, ο μικρός Κωνσταντίνος ήθελε να τους συμβουλευθεί πριν αρχίσει την επαγγελματική του σταδιοδρομία.

Επιστρέφοντας από αυτό το ταξίδι στη μακρινή Πέστη, εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κοζάνη όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση και αναλαμβάνοντας το πατρικό κατάστημα.²⁶⁶ Παράλληλα αναμείχθηκε ενεργά στα κοινοτικά πράγματα της πόλης καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, τόσο λόγω της κοινωνικής και οικονομικής του επιφάνειας όσο και της ισχυρής προσωπικότητάς του. Από διάφορους κώδικες της περιοχής προκύπτει ότι ο Κ. Δ. Τακιατζής διετέλεσε κατά τα έτη 1837-1849 «*όστιάριος*» και «*ρφερεντάριος*» της κοινότητας Κοζάνης, ενώ το 1852 κατέλαβε το αξίωμα του «*πρωτονοταρίου*», δηλαδή αξιωματούχου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στη συνέχεια έγινε Έφορος των Σχολών της πόλεως, θέση που κατείχε για αρκετά έτη και ο πατέρας του Δημήτριος. Το 1874 εκλέχθηκε πρόεδρος του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Κοζάνης «Ο Φοίνιξ». Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε στα 1873 με στόχο την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας όχι μόνο στην πόλη της Κοζάνης, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.²⁶⁷

Από το παρατιθέμενο εδώ έγγραφο που μελετήθηκε στο αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή στη Βιβλιοθήκη της Κοζάνης, φαίνεται ότι ανάμεσα στα τέλη του 1847 με αρχές του 1848 ο Κωνσταντίνος αρραβωνιάστηκε και νυμφεύτηκε την Αναστασία, κόρη του Καστοριανού εμπόρου Παναγιώτη και της Ναούμας Φυλακτού. Το γεγονός πιστοποιείται από την επιστολή του εξαδέλφου του Δημητρίου Λακοβά, που έδρευε τότε στη Χαλκίδα (15. 3. 1848), με παραλήπτη τον Κ. Δ. Τακιατζή. Ο Δημήτριος Λακοβάς συγχαίρει τον Κωνσταντίνο για τον επικείμενο γάμο του με την Αναστασία και του εύχεται την πολυτεκνία του Αβραάμ και της Σάρας. Όπως γράφει, «*Επληροφορήθην τόσον διά αίσιον τῆς ὑγείας σας, καθώς καί διά τήν σύζευξίν σας μετά τῆς ἐρασμίου κυρίας Ἀναστασίας, σῶς εὐχομαι λοιπόν πολλυχρόνιον, εὐημερίαν καί πολυτεκνεϊάν Ἀβραάμ καί τῆς Σάρας*».²⁶⁸

Εδώ φαίνεται η άριστη σχέση του Λακοβά με την οικογένεια του Κ. Δ. Τακιατζή, που ξεπερνά το εμπορικό και οικονομικό συμφέρον, το οποίο απέρρευε από την συνεργασία των δύο ισχυρών ανδρών ενώ τονίζονται οι στενοί δεσμοί της συγγένειας μεταξύ των δύο εξαδέλφων. Όπως θα δούμε και παρακάτω, ήταν μια αδελφική σχέση. Η σύναψη αυτού του γάμου με την Αναστασία Φυλακτού έγινε με στόχο την ενίσχυση των εμπορικών και των οικονομικών σχέσεων και συναλλαγών του Κοζανίτη εμπόρου. Τις εμπορικές σχέσεις που διατηρούσε από πριν ο Κωνσταντίνος με αρκετούς Καστοριανούς εμπόρους ήθελε τώρα να τις ενισχύσει μέσω αυτού του γάμου. Επρόκειτο για εμπόριο γουναρικών και άλλων ειδών της ευρύτερης περιοχής Καστοριάς, που τα αγόραζε ο Κωνσταντίνος είτε πληρώνοντας το ποσό που αντιστοιχούσε στην αξία τους σε μετρητά είτε

²⁶⁶ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες, ό. π.*, σ. 32-33.

²⁶⁷ Ν. Π. Δελιαλή, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 13.

²⁶⁸ Έγγραφο υπ' αριθμ. 21820, με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1848, από το Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

ανταλλάσσοντας τα γουναρικά που αγόραζε με σιτάρι και μ' άλλα προϊόντα της δυτικομακεδονικής ενδοχώρας.

Επίσης ο Κωνσταντίνος, διαθέτοντας μεγάλα χρηματικά ποσά, ασχολήθηκε με επενδύσεις χρηματοπιστωτικής φύσεως, κυρίως με τον δανεισμό χρημάτων, μέσω έκδοσης ομολογιών σε αρκετούς τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειαζόταν κεφάλαια προκειμένου να εκπληρώσουν τις οικονομικές υποχρεώσεις τους. Συνεργάστηκε δε πολλές φορές με τον Δημήτριο Κ. Κοεμτζή για την έκδοση ομολογιών, διότι σε κάποιες περιπτώσεις το δανειζόμενο κεφάλαιο ξεπερνούσε τα 2.500 γρόσια.

Δεν λείπουν όμως και οι ομολογίες με χωρικούς, της επαρχίας Κοζάνης και Καστοριάς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρακάτω ομολογία από το Αρχείο της οικογενείας, με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1852: «*Εντημε κυρ Κοτζο* (εννοεί τον Κων/νο Δ. Τακιατζή) *σας προσκυνο και σας παρακαλω τον μισηο τοκο απο τα γροση μου και δωσε του κυρ Νανο σιστήνω σήγουρος επειδη έχι χρία. Μαριγό Γεωργίου Μωραλη*».²⁶⁹ Πρόκειται για δανεισμό χρημάτων σε χωρικούς που δεν είχαν χρήματα για να πληρώσουν τους φόρους προς τις οθωμανικές Αρχές της επαρχίας. Γι' αυτό δανείζονταν, με τόκο βέβαια, χρήματα από εύπορους αστούς της περιοχής, όπως από τον Κ. Δ. Τακιατζή ή από τον Δημήτριο Κ. Κοεμτζή.²⁷⁰

Όμως την περίοδο αυτή (1845-1855) ο Κ. Δ. Τακιατζής αντιμετώπιζε σοβαρά πρόβλημα υγείας, γεγονός που δυσκόλευε πολύ τις εμπορικές του δραστηριότητες. Γι' αυτό τον λόγο, αναγκάστηκε να παραμερίσει τις επιχειρηματικές του ενασχολήσεις και να περιορισθεί μόνο στις οικονομικές-πιστωτικές συναλλαγές, με δανεισμό χρημάτων μέσω ομολογιών, όπως φαίνεται και από την αλληλογραφία του με τον εξάδελφό του Δημήτριο Λακοβά, ο οποίος ζούσε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στη Χαλκίδα. Η ανέκδοτη αλληλογραφία του Κω/νου Τακιατζή με τον Δημήτριο Λακοβά μας επιτρέπει να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητα του Κοζανίτη εμπόρου. Ενδεικτικά, παραθέτουμε και σχολιάζουμε τρεις επιστολές του Δ. Λακοβά με αποδέκτη τον Κ. Τακιατζή.²⁷¹ Στην πρώτη επιστολή που έστειλε ο Δ. Λακοβάς στον Κ. Τακιατζή από την Χαλκίδα, στις 13 Μαρτίου 1846, του γράφει:

Πολυπόθητέ μοι ἐξάδελφε κύριε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζή, εἰς Κοζάνην.

Καί μέ ἄλλον μου Γράμμα διά μέσου τῶν ἐδερφῶν μου σᾶς ἔγραφον καί τήν περαλαβήν ἐκείνου δεν ἀμφιβάλλω. Ἦδη ἀπαντῶ τό ἀπό 18 Ἰανουαρίου Γράμμα σας ἐκ τοῦ ὁποίου πρό πάντων ἐχάρην διά τό εὔ ἔχειν (:). Εἰς αὐτό ἠῦρον μίαν σημείωσιν περιγράφουσιν τά συμπτώματα τῆς κατά καιρόν πασχούσης ὑγίας Σας τήν ὁποῖαν ἀφοῦ εἰς δύο τῶν ἐμπειροτέρων ἐδώ ἰατρῶν μας ἀνέγνωσα ἀπευθείας μέ εἶπαν ὅτι τά εὐρίσκόμενα θερμά καί ραδιροῦχα λουτρά τῆς Ἑλλάδος δέν εἶναι ἀρκετά εἰς τό νά ἐξάλειψουν τήν ἀσθένειαν τοῦ σώματός σας ἢ ὁποῖα εἶναι μόνη ὑποχόνδρια καί ἐκ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τό νευρικό σύστημα τοῦ σώματός σας τόσον ἀδύνατον κατά καιρούς καί σᾶς προξενοῦν ταραγμούς, ἀπνίαν καί ἀνορεξίαν, κ. τ. λ. π. καί διά τῶν ραδιροῦχων τῆς Ἑλλάδος τά λουτρά μικράν βοήθειαν και προσωρινήν ἠμποροῦν νά προξενήσουν, ἐκ τῶν ὁποίων τά θερμά εἶναι

²⁶⁹ Ἦσως ἡ Μαριγώ Μωράλη νά εἶχε συγγενική σχέση με τον κ Νάνο, ὥστε νά παρακαλεῖ τον Κ.Δ Τακιατζή νά του ἀποδώσει τό μισό τόκο ἀπό τα γρόσια τῆς. Ἐγγραφο υπ' αριθμ. 21841, με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1852, ἀπό τό Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁷⁰ Ἐγγραφο υπ' αριθμ. 21841, με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1852, ἀπό τό Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁷¹ Ἐγγραφο υπ' αριθμ. 21816, με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1846, ἀπό τό Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή.

τά καλλήτερα, ἔπειτα τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἀκολούθως τῆς Ὑπάτης. Ἐκεῖνα δέ τά ὅποια συστήνουν διά τό αὐτό τῆς ὑποχοντρίας πάθος εἶναι ἐκεῖνα τῆς Ἰταλίας εἰς τήν Πάρμαν, τά ὀνομαζόμενα λουτρά τοῦ Ρεκουάρο, τά ὅποια ἔχουν καί νερόν ὀνομαζόμενον τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἰταλιστί *aqua di Rocuato*, τά ὅποια πρέπει νά τά πῆ τις διά νά τόν ὠφελήσουν ὠφεληθῆσουν ἐπειδή καί εἶναι ραδιοῦχα καί ἐσωτερικῶς ὠφέλησαν ὄλους ὅσοι ἐμεταχειρήσθησαν αὐτά εἰς τοιαύτην τοῦ νευρικοῦ συστήματος πάσχοντας, ἐπειδή καί ἡ ἐσωτερική μεταχειρήσις ἐνδυναμώνει τό νευρικό σύστημα καί ταῦτα πρέπει ν' ἀποφασίστηε νά πάρητε ἐσωτερικῶς, καί ἂν δυνατόν εἰς τήν πηγὴν ὅπου εἶναι τόσον ὠφέλημα, καί ὁ συντομότερος δρόμος δι' ἐκεῖ εἶναι μέσων Ἰωαννίνων καί τούς Κορφοῦς [Κέρκυρας] καί ἐκεῖθεν διά τήν Βενετιαν, ἤτοι Λιβόρνον ἤτοι καί Τριέστι. Καί τόν Ἰούνιον μῆναν νά εὔρεθεῖτε ἐκεῖ ἐπειδή καί τότε εἶναι ὁ καιρός τῆς χρήσεως.

Τούναντίον καί δέν εὐκολύνεσθε ἐκ τῶν ὑποθέσεῶν σας νά κάμετε αὐτό τό ταξίδιον, τότε ἐλπίζω νά ἔχετε φίλους εἰς Θεσσαλονίκην ἵνα παραγγεῖλετε διά τῶν ἐκεῖ φίλων Σας νά διορήσουν εἰς τήν Βενετιαν ἐκεῖ φίλους νά σᾶς στείλουν τριάντα μπουτήλες ἤτοι εἰς 40 ἀπό διακόσια δράμια ἢ καί τι ὀλιγότερον ἢ κάθε μπουτήλια ἀπό τό νερόν τοῦ Ρεκουάρο, τό ὅποῖον νά εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἔτους γεμισμένα κατά τόν Ἰούνιον μῆναν, καί νά σᾶς ἔλθουν τόν Ἰούλιον αὐτοῦ, καί ἡμπορεῖτε καί αὐτοῦ εἰς τόν τόπον νά τά μεταχειρηθεῖτε κάθε ἡμέραν ἀπό μίαν μπουτήλιαν το πρῶτῷ νηστικός κάμινωντας κίνησιν ἕως δύο ὥρας εἰς καθαρὸν ἀέραν καί πίνωντας ἀπ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον κάθε ἡμέραν ἀπό τό νερόν ἕως νά τελειώσῃ. Εἰς τόν ἴδιον καιρόν νά κάμετε καί λουτρά εἰς τήν οἰκίαν σας θερμένοντας τό νερόν μέ καμένα σίδηρα εἰς τήν φωτιάν καί σβύνοντάς τα εἰς τό νερόν ὅπου θα κάμετε τό λουτρόν εἰς τό ζύλινον καδί, καί κατ' ἀρχάς δῖς τῆς ἐβδομάδος καί ἀκολούθως αὐξάνοντας ἕως νά συνηθήσετε νά τό κάμετε καθημερινῶ ἕως νά γίνουν 25 ἢ 30 λουτρά, πλὴν ταῦτα νά μὴν τά κάμετε εἰς γεμάτον στόμαχον, ἀλλά πρό τοῦ γεύματος, καί ὁ ἰατρός Σας θέλει σᾶς ὀδηγήσει αὐτοῦ εἰς τὴν χρῆσιν των, εἰς αὐτόν τόν καιρόν πρέπει νά γίνεται ἡ δίαιτα τῶν φαγητῶν, γάλατος, τυρῶν, ζυνῶν, κ. τ. λ. π καί τό νερόν τοῦ λουτροῦ νά εἶναι χλιρόν ὅστε νά μὴν νά μὴν κρυώνῃ τό σῶμα, ἀλλά οὔτε πάλιν νά ὑδρώνῃ τις μέσα καί μετά τό λουτρόν νά γίνεται καί ἀνάπαυσις τοῦ σώματος. Ὅθεν σκευθῆτε αὐτοῦ καί μετά τοῦ ἰατροῦ σας καί πρᾶξετε ὅτι καί ὁ ἴδιος σᾶς ὀδηγήσει.

Ἔοσα περί τῆς θυγατρὸς, τῆς ἀδερφῆς μου, μέ γράφητε εἶδον καί ἔγραψα τοῦ ἐδελφοῦ μου Λάτζαρην ἵνα τήν βοηθήσῃ, ἀλλά ὁσάκις τοῦ ἔγραψα περί τοιούτων ἀντικειμένων δέν μοί ἀπάντησεν καί ὡς φαίνεται ὅλον εἶχαν σκοπόν νά κατέβῃ εἰς τήν πατρίδαν καί τότε δέν ἀμφιβάλλω τόσον αὐτήν ὅσον καί τά ἀδέλφια μας θέλει τά συνδράμει. Ἐν τούτοις δέ ἀνίσως ἤθελεν εὔρεθῃ κάμμία τύχη διά τήν θυγατέρα τῆς Ἑλένης ἀποφάσισα νά τούς συνδράμω μέ χίλια γρόσια καί περί τούτου ὀμίλησα ἐδώ τοῦ Κύριου Κωνσταντίνου Κανατζιούλη, ἀνίσως ἤθελεν καί χρειασθῇ αὐτοῦ χίλια γρόσια ἡμπορεῖ νά τά δώσῃ, καί μέ εἶπεν ὅτι ἅμα τοῦ γράψω εἶναι ἔτοιμος νά τά πληρώσῃ καί ἔπειτα ὅταν ἔλθῃ ἐδώ τόν ἐρχόμενον χρόνον τοῦ τά πληρώσω, ἤτοι μοί διορίζει καί τά ἐμβάζω δι' αὐτοῦ ἂν πρωτύτερα ἤθελεν τά χρειασθεῖ. Εἶδὲ πάλιν καί εὔρεθεῖ ἀπ' αὐτοῦ νά τά τραβήξῃτε δι' ἐδώ πρὸς 4 γρόσια τήν δραχμὴν τό ἀκολουθεῖτε, τότε μόνον ὅταν ἤθελεν εὔρεθῇ ἡ τύχη τοῦ κοριτζίου, περί τοῦτο δέ δέν γράφω Αἰκατερίνην τίποτες καί ἡμπορεῖτε τότε μόνον νά τήν εἰπῆτε ὅτι γίνεται εὔκολα ἅμα παρρησιασθῇ τό ἀντικείμενον.

Πρὸς τήν Σεβαστὴν μητέρα σας προσφέρητε ἐξ ἀμφοτέρων ἡμῶν χαιρετισμούς, τά σεβάσματά μας εἰς τόν κύριον Ρουσιάδην καί εὐγενὴν σύζυγόν του καί τούς ἀδελφικούς μας ἀσπασμούς εἰς τήν ἐξαδέλφην μας κυρίαν Σάνναν καί σύζυγόν της, ὅχι ὀλιγότερους δέ εἰς τόν κύριον Ἰωάννην Δ. Νιπολάου (;) καί λοιπούς συγγενεῖς καί φίλους.

Εἰμί ὁ ἐξάδελφος σου,
Δ. Λακοβᾶς²⁷²

²⁷² Ἐγγραφο υπ' αριθμ. 21816, με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1846, από το Αρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή.

Από αυτή την επιστολή του Δημητρίου Λακοβά πληροφορούμαστε τα προβλήματα υγείας του Κ. Δ. Τακιατζή και τα συμπτώματα της νόσου από την οποία έπασχε: έντονο βήχα, παράλυση του νευρικού συστήματος και γενική αδυναμία του σώματος. Γι' αυτό ο εξάδελφός του έψαχνε να βρει τρόπους άμεσης επίλυσης του χρόνιου αυτού προβλήματος και συστήνει τον Κωνσταντίνο να επισκεφθεί γρήγορα τα θερμά λουτρά της Ελλάδας, ώστε να γιατρευτεί από την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε. Αν δεν κατάφερνε να βρει θεραπεία, ίσως θα ήταν καλό να ταξιδέψει ως την Πάρμα της Ιταλίας, στα ονομαστά θερμά λουτρά *aqua di Rocuato*, στα οποία θα θεραπευόταν γρήγορα από αυτή τη νόσο. Εν συνεχεία, ο Λακοβάς, μιλάει για τον μακρινό δρόμο προς την Ιταλία, που έπρεπε να ακολουθήσει ο Τακιατζής, καθώς θα περνούσε από τα Ιωάννινα, την Κέρκυρα, τη Βενετία, το Λιβόρνο και την Τεργέστη, προκειμένου να φτάσει στον προορισμό του.²⁷³ Αν δεν μπορούσε να ταξιδεύσει στην Ιταλία τον προέτρεπε να έρθει σε επαφή με φίλους του στην Θεσσαλονίκη, ώστε να του έστελναν, μέσω κοινών φίλων τους στη Βενετία, σε μποτίλιες το νερό Ρεκουάρο που θεράπευε αυτή την ασθένεια. Τέλος, κάνει λόγο για μία συναλλαγή οικονομικής φύσεως, καθώς παρακάλεσε τον Τακιατζή να δώσει στον γαμβρό του Λακοβά, τον κ. Κανατζιούλη, 1.000 γρόσια, διότι ο ίδιος αδυνατούσε να δώσει προίκα για τον επικείμενο γάμο της θυγατέρας του.²⁷⁴

Η επόμενη επιστολή στάλθηκε πάλι από τη Χαλκίδα στις 24 Μαΐου του 1847. Σ' αυτή του γράφει τα εξής:

Μέ τόν κύριον Γ. Ρουσιάδην (τόν όποϊον είχον τήν τύχην νά τόν άπολαύσω εδώ μετά τής συζύγου του) έλαβον τό άγαπητόν μοι Γράμμα σας, έκ τοῦ όποϊου έχάρην διά τό τιμαλφές τής υγείας Σας, (...;) καθώς και τά λοιπά παρά τοῦ ίδιου θεϊου σας προφορικῶς έπληροφορήθην, όστις [sic] μετά δίμερον [sic] διασκέδασίν των εδώ ανεχώρησαν διά τās Αθήνας όποῦ εκεί είσέτι διαμένουν μέχρις τών 26 ίσταμένου και διά τοῦ αὔστριακού άτμοπλοϊου θέλουν άναχωρήσει διά Τριέστι καθ' ἄς έχω πληροφορίας εκείθεν.

Τά σταλέντα γράμματα πρός τόν Αλέξανδρον όμοῦ και ἔν μπόγον φορεμάτων του έλαβον και θέλω φροντίσει ἴνα τά έξαποστειλω διά τήν Κωνσταντινούπολιν, ἄμα πληροφορηθῶ ότι εκεί διέμεινε με άπόφασιν.

Ό άδερφός μου Νικόλαος (όν άσπάζομαι) μοι έγραψεν ότι και αυτός τόν σκοπόν είχεν ν' άναχωρήσει διά τήν Κωνσταντινούπολιν, όθεν ἄς μήν άμελήσει, αλλά νά πηγαίνη και αυτός εκεί διά νά εύρη πόρον ζωής και νά δυνηθῆ νά διατηρήσει τήν οϊκογένειά του χωρίς νά έλίξιη παρ' έμοῦ πλέον κάμμίαν βοήθειαν, διατί και έγώ κατά τό παρόν είμαι δυσκολεμένος και φροντίζω μέ κόπους και μόχθους νά οϊκονομῶ τά ἔξοδά μου.

Τήν σεβαστήν μητέραν σας τās χειρας άσπάζομαι, τήν άδερφήν σας, τόν γαμβρόν σας Δημήτριον άδελφικῶς άσπάζομαι, καθώς και έκ μέρους τής συζύγου μου προσφέρω τά εϊκότα είς πάντας τούς συγγενείς.²⁷⁵

Αυτή η επιστολή μας πληροφορεί ότι στις 24 Μαΐου 1847 ο Δ. Λακοβάς φιλοξένησε, για λίγες ημέρες, στην οικία του τον συμπατριώτη του Γεώργιο Ρουσιάδη, θείο του Κων/νου Δ. Τακιατζή, ο οποίος επισκέφθηκε τη Χαλκίδα μαζί με

²⁷³ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁷⁴ Έγγραφο υπ' αριθμ. 21816, με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1846, από το Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁷⁵ Έγγραφο υπ' αριθμ. 21819, με ημερομηνία 24 Μαΐου 1847, από το Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

τη σύζυγό του, πριν μεταβεί στην Αθήνα. Οι δύο άνδρες συζήτησαν διεξοδικά και σε φιλικό κλίμα για την οικονομική κατάσταση της ιδιαίτερης πατρίδας τους, η οποία βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία, καθώς και για την πορεία της υγείας του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή.

Συν τοις άλλοις, αξίζει να τονισθεί ότι στο δεύτερο μέρος της επιστολής του Λακοβά προς τον Τακιατζή, γίνεται λόγος για το επικείμενο ταξίδι του Νικολάου, αδερφού του Δημητρίου Λακοβά, στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου ν' ανοίξει μία νέα σελίδα στη ζωή του και στα επαγγελματικά του, ώστε να συντηρήσει με αξιοπρέπεια την οικογένειά του. Ο Λακοβάς παρακαλεί θερμά τον Τακιατζή να φροντίσει στέλνοντας εμβάσματα, ώστε να εγκατασταθεί εύκολα και σύντομα ο αδερφός του, Νικόλαος Λακοβάς, στην Πόλη, μαζί με την οικογένειά του, διότι ο Δημήτριος Λακοβάς είχε οικονομικές δυσκολίες εκείνη τη χρονική στιγμή και δεν μπορούσε να αποστείλει χρήματα στον αδερφό του.²⁷⁶

Στην τρίτη επιστολή, που στάλθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1852 από τον Δημήτριο Λακοβά στον εξάδελφο του Κων/νο Τακιατζή, γίνεται λόγος για μια νόσο, μία μορφή πλευρίτη, η οποία αποδεκάτιζε τον πληθυσμό του Ελληνικού Βασιλείου, παρόλο που οι ιατροί της πρωτεύουσας προσπαθούσαν συνεχώς να βρουν κάποιο αντίδοτο, ώστε να εκλείψει η θανατηφόρα αυτή ασθένεια. Ίσως τα προβλήματα υγείας που ταλαιπώρησαν τον Κων/νο Τακιατζή τα προηγούμενα χρόνια να οφείλονταν σ' αυτή τη νόσο, που εμφανίστηκε στο Ελληνικό Βασίλειο κατά τη δεκαετία του 1850. Η πληροφορία της επιστολής που έχει μεγάλο ενδιαφέρον είναι η μόλυνση ενός Κοζανίτη, του Κων/νου Νατιμίδη, ο οποίος ζούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο Ξηροχώρι Ευβοίας, λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεών του. Μετά από μία ταλαιπωρία πολλών μηνών, ο Κ. Νατιμίδης, έχασε τη μάχη με τη ζωή. Μάλιστα η επιστολή αυτή αναφέρεται στην ύπαρξη ειδικών φαρμάκων για τη θεραπεία αυτής της νόσου. Ο Λακοβάς ενημερώνει τον Τακιατζή ότι αυτά τα φάρμακα θα φθάσουν από την Αθήνα στην Κοζάνη μέσω ενός ευπατρίδη, ο οποίος θα τολμούσε να περάσει τα σύνορα, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμη και την ίδια του τη ζωή. Πρόκειται για τον γιό του στρατηγού Πασσοκόβα. Έτσι, ο γαμβρός του Κων/νου Δ. Τακιατζή, ο Δημήτριος, ο οποίος είχε χάσει τη γυναίκα του την περίοδο εκείνη και έπασχε και ο ίδιος από αυτή την ασθένεια, ευελπιστούσε ότι με τα φάρμακα αυτά θα την αντιμετώπιζε με επιτυχία.²⁷⁷

Κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου του με την Αναστασία ο Κωνσταντίνος απέκτησε, τη δεκαετία του 1850, τρία αγόρια: τον Δημήτριο, ο οποίος γεννήθηκε και βαπτίστηκε αυθημερόν στις 11 Αυγούστου 1853, τον Ιωάννη, για τον οποίο γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε και πέθανε σε μικρό χρονικό διάστημα, το 1856,²⁷⁸ και τον τελευταίο γιο του, που έφερε και αυτός το όνομα Ιωάννης, ο οποίος γεννήθηκε το 1857 και έχασε τη ζωή του σε μικρή ηλικία.²⁷⁹ Ο Κωνσταντίνος, παρόλο που ήταν επαγγελματικά επιτυχημένος, δέχθηκε σκληρά χτυπήματα χάνοντας και τα τρία του

²⁷⁶ Έγγραφο υπ' αριθμ. 21819, με ημερομηνία 24 Μαΐου 1847, από το Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁷⁷ Έγγραφο υπ' αριθμ. 21822, με ημερομηνία 12 Φεβρουαρίου 1852, από το Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή.

²⁷⁸ Βλ. Μ. Καλλινδέρης, «Ο εκκλησιαστικός κώδικς, ό. π., σ. 50.

²⁷⁹ Βλ. Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 32-33.

παιδιά.²⁸⁰ Ας σημειωθεί ότι ανάδοχος και των τριών παιδιών του Κωνσταντίνου ήταν ο θείος του Δημήτριος Κ. Τακιατζής, σύζυγος της αδελφής του πατέρα του, Άννας.²⁸¹

Η περίοδος άνθησης των εμπορικών και, γενικά, των οικονομικών δραστηριοτήτων του Κων/νου Δ. Τακιατζή τοποθετείται στην εικοσαετία 1840-1860. Στο χρονικό αυτό διάστημα ο Κωνσταντίνος συνδέθηκε φιλικά με εξέχουσες προσωπικότητες των γραμμάτων και του εμπορίου, όπως ήταν ο Κ. Α. Γουναρόπουλος, ο Δ. Αργυριάδης οι αδελφοί Χαρίση, καθώς και με μεγάλους ευεργέτες της Κοζάνης. Ο Κωνσταντίνος κατέλαβε μεγάλες προσπάθειες για να ιδρυθεί «Μακεδονικό Γυμνάσιο» στην Κοζάνη, αλλά δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας πολλών προβλημάτων. Το σεβαστό ποσό που συγκεντρώθηκε από διάφορους φιλογενείς, φιλόμους και οικονομικά ισχυρούς άνδρες για το κτίσιμο του Γυμνασίου δαπανήθηκε εξολοκλήρου για την ανέγερση του κωδωνοστασίου («Καμπαναριού») προς εξωραϊσμό της πόλης.²⁸² Η τάση του για αγαθοεργίες είχε εκδηλωθεί ήδη από τα χρόνια της νιότης του. Μαρτυρούνται πολλές δωρεές τόσο προς το Σχολείο της πόλεως όσο και προς την Εκκλησία.²⁸³ Στα 1856, δυο χρόνια μετά τον θάνατο του θείου του Γεωργίου Ρουσιάδη, συμβάλλει στη μετακομιδή των οστών του από την Αθήνα στην πατρίδα και με δαπάνη του τελείται κοινό μνημόσυνο.²⁸⁴

Στη συνέχεια, τα ίχνη των μελών της οικογένειας Τακιατζή χάνονται, ως το 1874, έτος κατά το οποίο εμφανίζεται ως μοναδικός επιζών ο Κωνσταντίνος. Το 1874 ο Κωνσταντίνος αναφέρεται στον κατάλογο των ευεργετών του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Φοίνιξ». Το 1880 παύει ν' ασχολείται με τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες, καθώς με τα κοινά και αποσύρεται από τον ενεργό βίο. Το φιλανθρωπικό του έργο επισφραγίζεται στο τέλος της ζωής του με τη διαθήκη του, που συντάχθηκε λίγες μέρες πριν από τον θάνατό του στο σπίτι του, που βρισκόταν στη συνοικία Γκιουλέρ μαχαλά της πόλης. Συγκεκριμένα τη 16^η του Ιουνίου του 1896 ο διαθέτης Κωνσταντίνος, όντας σε κλινήρη κατάσταση, καλεί στην οικία του, τον γνωστό συμβολαιογράφο της πόλεως Αστέριο Παπαργυρούδη για τη σύναψη της επικείμενης διαθήκης.²⁸⁵

Σύμφωνα με τη νομοθεσία αυτής της εποχής, η διαθήκη έπρεπε να σφραγισθεί με την παρουσία και υπογραφή εφτά μαρτύρων καθώς και να ανοιχθεί σε χρονικό διάστημα έως έξι μηνών, μετά το θάνατο του διαθέτη. Μ' αυτήν όρισε ως κύριο κληρονόμο της σημαντικής του ακίνητης και κινητής περιουσίας τον ανεψιό του Κωνσταντίνο Ν. Ατλαζή, γιο του ξαδέλφου του Νικολάου Παπα Νικολάου (Ατλαζή), γαμβρού του Κοντορούση, αφού δεν είχε παιδιά εν ζωή.²⁸⁶

²⁸⁰ Η μεγάλη δυστυχία του, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, φαίνεται, έμμεσα, και από επιστολή του Αναστασίου Π. Θεοφυλάκτου προς τον Κωνσταντίνο και την Αναστασία Τακιατζή, στις 29 Οκτωβρίου 1856, από το Βουκουρέστι. Όπως χαρακτηριστικά γράφει: «Σας βεβαιώ εν πάση ειλικρίνεια ότι δεν εγνώριζα ο δυστυχής ότι απεκτήσατε και άλλον υιόν... με ενδόμυχον όθεν λύπην έμαθον μόνον την αποβίωσή του».

²⁸¹ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 318-319.

²⁸² Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π.*, σ. 14-15.

²⁸³ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 228.

²⁸⁴ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών, ό. π.*, σ. 14-15.

²⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 18.

²⁸⁶ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης, ό. π.*, σ. 222.

Η ακίνητη περιουσία του Κ. Δ. Τακιατζή, απαρτιζόταν από δύο υπερπολυτελείς για την εποχή εκείνη οικίες, σε κεντρικό σημείο της Κοζάνης, στη συνοικία Γκιουλέρ μαχαλά. Συγκεκριμένα, η πρώτη οικία είχε: τρία ισόγεια δωμάτια, τέσσερα ανώγεια δωμάτια, έπιπλα, φορέματα, μαγειρικά σκεύη και εξαρτήματα, μαγαζί και εργαστήριο, ένα μαγειρείο, ένα *καρουτοστάσιο* (βαρελοστάσιο), αποθήκες γεννημάτων, κελάρια και αχούρια (στάβλους). Η δεύτερη αποτελούταν από τρία ισόγεια δωμάτια, τρία ανώγεια, ένα κατώγειο μαγαζί, ένα υπόγειο δωμάτιο, ένα μαγειρείο, ένα *καρουτοστάσιο*, μία αποθήκη γεννημάτων και μία κρήνη.²⁸⁷

Α. Το πορτρέτο του Κ. Δ. Τακιατζή (Αρχείο ΚΔΒ).

Από τα παραπάνω στοιχεία οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής χρησιμοποιούσε τις αποθήκες και τα υπόγεια των κατοικιών του για τη συγκέντρωση των προς πώληση αγαθών, όπως του σιταριού καθώς και των γουναρικών, που με επιτυχία εμπορεύονταν. Ίσως έκλεινε συμφωνίες και έκανε χονδρικό και λιανικό εμπόριο στο μαγαζί της οικίας του. Οπωσδήποτε χρησιμοποιούσε τα μεγάλα δωμάτια του σπιτιού του τόσο για τη στέγαση του

²⁸⁷ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών*, ό. π., σ. 18-19.

προσωπικού που δούλευε για αυτόν, όσο και για τη φιλοξενία σημαντικών εμπόρων, επιχειρηματιών καθώς και ανθρώπων του πνεύματος, αφού ασχολούνταν ενεργά με τα διοικητικά της Σχολής της πόλεως.²⁸⁸

Κατείχε, επίσης, δύο οικίες στον Πειραιά, μαζί με δύο οικόπεδα. Το πρώτο οικόπεδο είχε έκταση 335 τεκτονικών τετραγωνικών πήχων και αγοράσθηκε από τον Κωνσταντίνο, με συμβολαιογραφικό έγγραφο ημερομηνίας 19¹⁵ Ιουλίου του 1866. Το δεύτερο οικόπεδο είχε έκταση 186 τεκτονικών τετραγωνικών πήχων και αγοράσθηκε από τον Κωνσταντίνο, με συμβολαιογραφικό έγγραφο ημερομηνίας 14¹⁵ Ιανουαρίου του 1873. Πρόκειται μάλλον για αγορά δύο οικοπέδων καθώς και δύο κατοικιών, από έσοδα που προέρχονται από την περίοδο ακμής των οικονομικών και εμπορικών δραστηριοτήτων του Κ. Δ. Τακιατζή, ανάμεσα στα έτη 1840 με 1875. Τα οικόπεδα είχαν μεγάλη χρηματική αξία, διότι βρίσκονταν εντός του σχεδίου της πόλης του Πειραιά.²⁸⁹

Στο σημείο αυτό θα έπρεπε να αναφερθεί ότι Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής είχε στην κυριότητα κατά τη διάρκεια της ζωής του επτά αμπέλια, σε περιοχές γύρω από την πόλη (Νέα Σκίρκα, Άγιο Δημήτριο, Άγιο Αθανάσιο, Άγιο Γεώργιο, Κρεβατάκια, Νέο Τσειπούνι, Γρέτζιου όχθον και Ξιράσματα), συνολικής εκτάσεως τριάντα έξι στρεμμάτων, τα οποία κληροδοτεί σε τρεις κληρονόμους. Πρόκειται για εκτάσεις, που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του. Η καλλιέργεια αυτών των αμπελώνων έδινε σημαντική ετήσια ποσότητα κρασιού και ρακιού, την οποία ενδέχεται να εμπορευόταν ο Κωνσταντίνος τόσο στο μαγαζί του όσο και στα καπηλειά της περιοχής.²⁹⁰

Επίσης, ο Κωνσταντίνος κληροδότησε στον έμπορο Κωνσταντίνο Δαρδούγια εκ Χίου, που είχε ως έδρευε το λιμάνι του Πειραιά, μια μετοχή της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος συνολικής αξίας 1.000 ελληνικών δραχμών και δέκα ακόμη μετοχές διαφόρων εταιρειών, που είχε αποκτήσει ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής το 1873.²⁹¹ Έπειτα, κληροδότησε στην πολιτεία της Κοζάνης ένα ακίνητο για την ανέγερση ιερού ναού στο όνομα του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Πρόκειται για έναν ιδιόκτητο κήπο του Κωνσταντίνου, που τοποθετούνταν στη συνοικία Γκιολέρ μαχαλά. Για τη δημιουργία ενός νέου νεκροταφείου στην πόλη, δίπλα στο ναό του Αγίου Γεωργίου, άφησε 500 οθωμανικές λίρες. Προηγουμένως όμως είχε παραχωρήσει μέρος ενός μεγάλου αμπελιού πλησίον του ναού του Αγίου Γεωργίου, ώστε να χρησιμοποιηθεί ως Νεκροταφείο. Απεβίωσε την 20ή Ιουνίου του 1896 σε ηλικία 84 ετών.²⁹²

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής είχε στην κυριότητα του μεγάλη ακίνητη περιουσία, την οποία απέκτησε είτε ως κληρονομιά από τον πατέρα του είτε από τις εμπορικές και, γενικά, οικονομικές του δραστηριότητες κατά την τριακονταετία 1840-1870. Πιθανόν, κύριο μέλημά του να ήταν η επένδυση των κερδισμένων από τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες κεφαλαίων, σε εδαφικές εκτάσεις, όπως αγροτεμάχια, οικίες και οικόπεδα. Μάλλον δαπάνησε τεράστια

²⁸⁸ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁸⁹ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 20.

²⁹⁰ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁹¹ Μετοχή υπ' αριθμόν 15876, ημερομηνίας 5 Ιουνίου του 1873.

²⁹² Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 15-16.

χρήματα ποσά, κατά την εικοσαετία 1840-1860 σε φάρμακα, ιατρούς και θερμά λουτρά, ώστε να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα υγείας που τον ταλαιπωρούσαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίνος είχε πραγματοποιήσει αρκετά ταξίδια στον ελλαδικό χώρο και το εξωτερικό για να βρει ίαση. Επομένως η ασθένειά του Κωνσταντίνου περιόρισε την εμπορική του σταδιοδρομία στο εξωτερικό, καθώς ξόδευε χρόνο και χρήμα για την σωτηρία του.²⁹³ Γι' αυτόν τον λόγο καταγράφονται στη διαθήκη του μικρά μόνο χρηματικά ποσά ως κινητή περιουσία, συνολικής αξίας 700 οθωμανικών λιρών, που την κληροδότησε στην πόλη της Κοζάνης, σε συγγενείς και σε φίλους.

Β. Το αρχοντικό των Τακιατζήδων στην Κοζάνη.

Αμέσως μετά την αγγελία του θανάτου του συνήλθε εκτάκτως η Εφορία των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων της Κοζάνης²⁹⁴ υπό την προεδρία του σεβασμίου μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Κωνσταντίνου και εξέδωσε ψήφισμα με το οποίο αποφασίστηκαν τα εξής: να διακοπούν οι εξετάσεις των σχολείων για τρεις ημέρες,

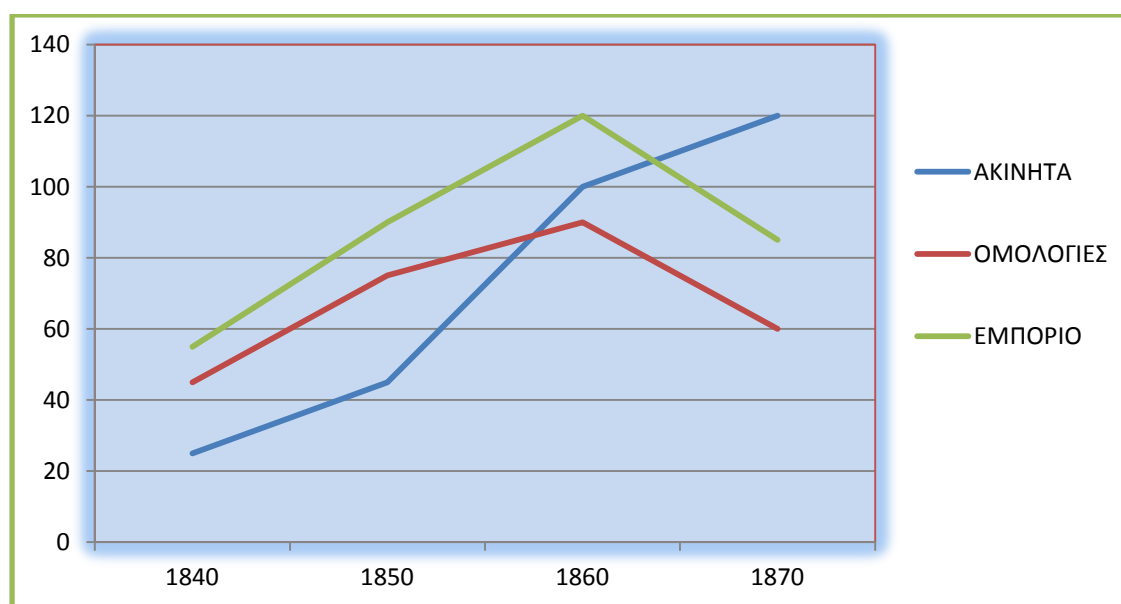
²⁹³ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

²⁹⁴ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 228.

να μεταβούν οι έφοροι μετά του προέδρου και να υποβάλουν τα συλλυπητήρια για το θάνατο του Κ. Τακιατζή στον κληρονόμο της διαθήκης, να αναρτηθεί μαύρο πέπλο στις θύρες των σχολείων και της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, να συνοδευτεί η σορός του από τους μαθητές, τις μαθήτριες και τους δασκάλους μέχρι την τελευταία του κατοικία, να εκφωνηθούν τρεις λόγοι επικήδειοι (ένας στην οικία από τον Παναγιώτη Λιούφη, ένας στην εκκλησία κατά την εξόδιο ακολουθία από τον Ιωάννη Σιώπη και ένας επιτάφιος από τον Ιωάννη Ευαγγελίδη) και να κατατεθεί στεφάνι στον τάφο από τους εφόρους της Σχολής.²⁹⁵ Μ' αυτόν τον τρόπο οι μαθητές και οι μαθήτριες όλων των σχολείων της πόλης, μαζί με τους δασκάλους τους και τους έφορους της Σχολής, απέτισαν φόρο τιμής στον Κ. Δ. Τακιατζή, τελευταίο απόγονο της οικογενείας των Τακιατζήδων, για τη μεγάλη του προσφορά στα σχολεία του τόπου τους και γενικά στην ελληνική παιδεία. Με τον θάνατό του έσβησε η τρίτη γενιά και μαζί το όνομα της αρχοντικής οικογένειας στη γενέθλιά γη.²⁹⁶

Εν κατακλείδι, παρατίθεται ένας πίνακας με την οικονομική δραστηριότητα του εμπόρου Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, κατά τα έτη 1840 - 1870, με βάση τη μελέτη της διαθήκης του. Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε ότι ο Κωνσταντίνος αξιοποίησε άμεσα το κεφάλαιο, που απέκτησε από τους γονείς του, στο εμπόριο και, γενικά, σε οικονομικές δραστηριότητες. Έτσι, κατά τη δεκαετία του 1850 - 1860 έφτασε στο απόγειο της οικονομικής του δύναμης. Τα κέρδη που αποκόμισε κεφάλαιο από τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες, τα επένδυσε σε ακίνητη περιουσία, αφού αγόρασε οικόπεδα στο Ελληνικό Βασίλειο, μετοχές της Εθνικής Τραπέζης, καθώς και αμπέλια στην Κοζάνη. Όμως αξίζει να τονισθεί ότι ξόδεψε μεγάλο μέρος των χρημάτων του σε ταξίδια και σε φάρμακα, για να γιατρευτεί από τη νόσο που τον ταλαιπωρούσε κατά την τριακονταετία 1840 - 1870.

Πίνακας 1. Συνολική εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας του Κων/νου Δ. Τακιατζή²⁹⁷

²⁹⁵ Βλ. Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ενεργετών*, ό. π., σ. 17.

²⁹⁶ Θ. Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, ό. π., σ. 32-33.

²⁹⁷ Οι αριθμοί της κάθετης στήλης αντιστοιχούν σε ποσοστά επί τοις εκατό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΑΚΙΑΤΖΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

I. Οι εμπορικές δραστηριότητες

Η περίοδος κατά την οποία οι εμπορικές δραστηριότητες του Κων/νου Δ. Τακιατζή ήταν εντονότερες είναι η τριακονταετία 1840-1870. Ο τελευταίος απόγονος των Τακιατζήδων, ακολουθώντας την επιχειρηματική παράδοση της οικογένειάς του, συνάπτει επικερδείς εμπορικές συμφωνίες, σε συνεργασία με μεγάλους εμπόρους και κτηματίες από τη δυτική Μακεδονία, όπως ήταν οι αδερφοί Λακοβά και ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής.

Από το Αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή φαίνεται η εντιμότητα που τον χαρακτήριζε σ' όλες τις εμπορικές και, γενικά, στις οικονομικές δραστηριότητές του, καθώς και η άριστη σχέση με τον εξάδελφό του Δημήτριο Λακοβά, η οποία ξεπερνά το στενό εμπορικό - οικονομικό συμφέρον. Πρόκειται λοιπόν για μια συγγενική σχέση, που ενδυναμώνεται και γίνεται πιο στενή με τη συνεργασία των δύο ανδρών.

Στα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του καριέρας ο Κων/νος Δ. Τακιατζής ασχολήθηκε με το χονδρεμπόριο γουναρικών, σιτηρών καθώς και άλλων γεωργικών προϊόντων ή ειδών βιοτεχνίας της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας.²⁹⁸ Τα γουναρικά ο Κοζανίτης έμπορος τα προμηθεύονταν εύκολα μέσω των συγγενικών σχέσεων που είχε δημιουργήσει στην Καστοριά, αφού νυμφεύθηκε την Καστοριανή Αναστασία Θεοφύλακτου.²⁹⁹ Όπως είπαμε και παραπάνω, ο γάμος αυτός είχε ως απώτερο σκοπό την εξυπηρέτηση των εμπορικών συμφερόντων του Κ. Δ. Τακιατζή, όπως ακριβώς γινόταν και με τους περισσότερους γάμους των πλουσίων εμπόρων και γαιοκτημόνων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα.

Τα εμπορεύματα αυτά αγοράζονταν εποχικά από τους εμπόρους της περιοχής, οι οποίοι ακολουθούσαν πολλούς τρόπους πληρωμής της αξίας των εμπορευμάτων, έτσι ώστε να διευκολύνονται οι εμπορικές συναλλαγές και να διασφαλίζονται από τον κίνδυνο ληστείας. Στα εμπορικά έγγραφα αυτής οικογένειας Τακιατζή σημειώνονται οι εξής τρεις τρόποι συναλλαγής των εμπόρων: πρώτον, η χρήση συναλλαγματικών (επρόκειτο για ένα είδος επιταγής), που ρευστοποιούνταν στις εμποροπανηγύρεις ή αγοράζονταν έμμεσα ως ομολογία· δεύτερον, η άμεση πληρωμή με μετρητά και τρίτον η ανταλλαγή εμπορευμάτων, για παράδειγμα, η ανταλλαγή γουναρικών με σιτάρι και κρόκο, που αγόραζε ο Κωνσταντίνος από τα πεδινά χωριά της περιοχής του Τσιαρτσιαμπά. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα από το αρχείο της οικογένειας, το οποίο αποδεικνύει τη χρήση της συναλλαγματικής από τον Κ. Δ. Τακιατζή, είναι μία

²⁹⁸ Βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία*, ό. π. σ. 79.

²⁹⁹ Οι επιγαμίες μεταξύ των Ελλήνων εμπόρων, υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν κάτι το σύνηθες, ιδίως κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, διότι ο θεσμός της προίκας ενίσχυε την οικονομική τους δύναμη. Ενδιαφέρουσα περίπτωση, παρόμοια με αυτή του Κ. Δ. Τακιατζή, αποτελεί η οικογένεια Σαλβαρά της Πελοποννήσου· βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το καριοφίλι και το γρόσι*, *Στεριανές οικονομικές πραγματικότητες στη νότια Πελοπόννησο (1750-1850)*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 2004, σ. 108. Βλ. και Ν. Π. Δελιαλής, *Διαθήκαι ευεργετών*, ό. π., σ. 13.

συναλλαγματική (πόλιτζα) που υπογράφηκε στην Κοζάνη στις 12 Φεβρουαρίου 1841 και την παραθέτουμε εδώ.

Κύριε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζή εις Κοζάνην,

Κοζάνη τῆ 12 Φεβρουαρίου 1841

Διά τήν ἐχχειρισθεῖσαν σας πόλιτζαν ἀρ.400 ὁποῦ εἰς βάρος τοῦ ἀδελφοῦ μου εἰς Πέσταν³⁰⁰ πληρωτέαν σᾶς ἔδωσα, ἔλαβον εἰς συναλλαγματικήν σας γρόσια 4.000 τέσσαρας χιλιάδας, τά λοιπά δέ γρόσια τῆς πόλιτζας ὅταν λάβετε τόν λογαριασμόν μοί χρεωστεῖτε ὅ,τι εἰς τόν λογαριασμόν τῆς δοθεῖσας μοι συναλλαγματικῆς λογαριασμόν τοῦ κυρίου Δημητρίου Αγόρα³⁰¹ τῶν γροσίων 675 ἑξακοσίων ἑβδομήκοντα πέντε εἰδοποιούντας μοι ἐν καιρῷ δι' Ἀθήνας εἰς τό ἰδίον μου ἀτρέσσον,³⁰² ὁποῦ νά σᾶς ἐμβάσω τά ἐλλείποντα³⁰³ γρόσια ὅταν δέν ἐξαρκέσουν³⁰⁴ τά τῆς πόλιτζας ἀρ. 400 γρόσια και ὑγειένετε.

Δημήτριος Λακοβάς.³⁰⁵

Από το παραπάνω έγγραφο διαπιστώνουμε ότι ο Κ. Δ. Τακιατζής είχε εμπορικές συναλλαγές με τον εξάδελφό του Δ. Λακοβά. Συγκεκριμένα, ο Λακοβάς στέλνει στον Τακιατζή μία συναλλαγματική ύψους 4.000 γροσίων. Ο Τακιατζής έπρεπε να εξαργυρώσει τη συναλλαγματική εντός ενός χρονικού διαστήματος, ακολουθώντας τις εντολές του Λακοβά. Αρχικά έπρεπε να τοποθετήσει το ποσό των 4.000 γροσίων στον προσωπικό του λογαριασμό και έπειτα να αποστείλει το ποσό των 675 γροσίων στον λογαριασμό του Δημητρίου Αγόρα, διότι ο Λακοβάς χρεωστούσε κάποια χρήματα στον Αγόρα, μάλλον για την αγορά εμπορευμάτων. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι συναλλαγματικές χρησιμοποιούνταν για την αγορά προϊόντων χωρίς οι συναλλασσόμενοι έμποροι να είναι αναγκασμένοι να μεταφέρουν χρήματα, γεγονός που διευκόλυνε τις συναλλαγές και τις καθιστούσε περισσότερο ασφαλείς. Άλλη μία απόδειξη χρήσης της συναλλαγματικής από τον Κ. Τακιατζή φαίνεται στο παρακάτω έγγραφο που παρατίθεται σε φωτογραφία και στο Παράρτημα:³⁰⁶

Φίλιτατε καί περιπόθητέ μοι ἐξάδερφε κύριε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζή εις Κοζάνην,

Χαλκίδι τήν 20^{ην} Μαρτίου 1847

Εἰς τās 13 τοῦ τρέχοντος μηνός διά τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Κανατζιούλη σᾶς ἔγραφον τά δέοντα, ἀποκρινόμενος εἰς τό γράμμα σας ἀπό 17 Ἰανουαρίου.

Ἦδη εὐρίσκοντας εὐκαιρία διά τοῦ Βῶλου, με τον ἐκεῖ φίλον μου, δέν ἀπολείπω εἰς τό νά ἐπαναλάβω ἐκεῖνο τό τελευταῖον μου εἰς τό ὁποῖον σᾶς ἐσώκλεισα μίαν πόλιτζαν γροσίων 20.001, ἵνα τās συνάξητε ἀπό τόν ἴδιον Κανατζιούλην, κατά τήν ἔνοιαν³⁰⁷ τῆς ὁποίας τήν Δευτέραν (εἰς ἔλλειψιν τῆς πρώτης), ἦν ἐσωκλείω, θέλετε συνάξει καί διατηρήσει τά χρήματα εἰς χεῖρας σας ἕως νά εὐρεθῆ ἡ τύχη τῆς ἀνεπιᾶς μας, εἰδέ καί πρό τῆς λήξεως τῆς διορίας

³⁰⁰ Η Πέστη της Ουγγαρίας.

³⁰¹ Πρόκειται για όνομα συναλλασσόμενου.

³⁰² Ιδιαίτερη μου διεύθυνση.

³⁰³ Τα απομείναντα γρόσια.

³⁰⁴ Δεν φθάσουν.

³⁰⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21815. (Βλ. φωτογραφία αυτού του εγγράφου στο Παράρτημα).

³⁰⁶ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21818.

³⁰⁷ Λειτουργία, σκοπός χρήσης της συναλλαγματικής.

εἰρήθεϊ ὁ γαμβρός, ὑποχρεοῦται νά πληρώσῃ αὐτά κατὰ τὴν ἔγγραφον ὑπόσχεσιν εἰδέ μόνον 5ης μῆνας ἀπὸ τὰς 12 Μαρτίου θέλει τὰ λάβῃτε, ἐπειδὴ καὶ δὲν ἐδέχοντο μ' ἄλλον τρόπον νά τὰ δεχθῆ, καὶ οὕτως ὡς εἰς ἐκεῖνο σᾶς ἔγραφον θέλεται ἀκολουθήσει, ἤγουν νά μοί δωθοῦν οὔτε εἰς τῆς μητρὸς ἀλλ' οὔτε οὔτε εἰς τοῦ πεθεροῦ σας τὰς χεῖρας, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος συζύγου τῆς ἀνεψιάς μας Ἑλένης, καὶ ταῦτα νά ἐξασφαλισθοῦν κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου ὡς προῖκα τῆς, ἐπειδὴ καὶ ταῦτα εἶναι ἡ θέλησις καὶ ἡ εὐχὴ ἐμοῦ τε καὶ τοῦ ἀδελδοῦ μου Λάτσαρη (·) διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὅπου στέλονται δι' ὑμῶν.

Ἐὐελπὶς ὢν ὅτι θέλετε ἐκτελέσει τὴν εὐχὴν μας ἀπαραλάκτως τῆς θελήσεώς μας, εἴμεθα κατὰ πάντα ὑποχρεωμένοι καὶ ἀσπαζόμενοι Σᾶς ἀμφοτέρωι ἡμεῖς ἀδελφικῶς.

Εἰμί ὁ ἐξάδελφός Σας,
Δ. Λακοβᾶς

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ βλέπουμε ὅτι ἡ Ελένη, ἀνεψιά του Δημητρίου Λακοβά, ἐπρόκειτο νά παντρευτεῖ. Ὁ Δημήτριος Λακοβᾶς ὀφείλε, λοιπὸν, νά ανταποκριθεῖ στὴν υποχρέωση τῆς προικοδοσίας ἐν ὄψει τοῦ επικείμενου γάμου τῆς Ελένης, ἀλλὰ τὰ οικονομικὰ του δὲν τοῦ επέτρεπαν νά εκπληρώσει αὐτὴ τὴν υποχρέωση. Ἀπευθύνθηκε, λοιπὸν, στὸν ἐξάδελφό του γιὰ νά του δώσει μετρητὰ γιὰ τὴν προῖκα τῆς ἀνεψιάς του. Ὡς ἀντάλλαγμα παραδίδει στὸν Τακιατζή μιὰ συναλλαγματικὴ ὑψους 20.001 γροσίων, μέσω ἐνὸς φίλου τοῦ που ζοῦσε στὸ Βόλο, ὥστε νά τὴν χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὴν ἀγορὰ ἐμπορευμάτων. Ἐπειτα, ζήτησε ἀπὸ τὸν Τακιατζή νά δώσει στὸν υποψήφιο γαμπρό τὸ συμφωνημένο ποσὸ τῆς προίκας, ἐφόσον ὁμῶς παραλάμβανε τὴν πόλιτζα, κάτι ποῦ θὰ ἦταν, ὅπως γράφει, πρὸς ὄφελος ὄλων.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει ν' ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ἔλλειψη μετρητῶν καὶ οἱ κίνδυνοι τῆς μεταφορᾶς τους, ἀκόμη καὶ τὸ δύσχρηστο τῶν χρηματικῶν συναλλαγῶν λόγῳ τοῦ βάρους τῶν νομισμάτων, δὲν διευκόλυναν τὶς πληρωμὲς τοῖς μετρητοῖς ἀλλὰ ὠθοῦσαν τοὺς ἐμπόρους στὴ χρήση ομολόγων. Τα ομολόγα ἐξυπηρετοῦσαν, ἐπίσης, τὴν ἀνάγκη κάλυψης τοῦ χρόνου ἀνάμεσα στὴν παραγωγή καὶ τὴ διάθεση τῶν προϊόντων στὴν ἀγορὰ.³⁰⁸ Ἡ χρήση τῶν συναλλαγματικῶν ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους γενικεύθηκε στα μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀντικαθιστώντας ευρύτατα τὸ ρευστὸ χρήμα στὶς οικονομικὲς συναλλαγές, διότι ἀποτελοῦσε τὸν πιο ἀσφαλὴ τρόπο πληρωμῆς γιὰ τὸ ἐμπόριο τῶν μεγάλων ἀποστάσεων. Στόχος ἦταν ἡ διευκόλυνση τῆς ἀγορᾶς, ἡ ὁποία δοκιμαζόταν ἀπὸ τὴν ἀργὴ νομισματικὴ κυκλοφορία ποῦ παρατηρεῖται στὴν Ὀθωμανικὴ Ἀυτοκρατορία. Ἡ ἀγορὰ τῶν συναλλαγματικῶν ἐντασσόταν στὸ πλαίσιο τῆς χρηματιστικῆς δραστηριότητος, κυρίως, τῶν Εβραίων, διότι διευκόλυνε πολὺ τὸ ἐμπόριό τους.³⁰⁹

³⁰⁸ Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φύλιας, *Οικονομικὴ Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας*, ὁ. π., σ. 116.

³⁰⁹ Οἱ πλούσιοι Εβραῖοι, καθὼς καὶ οἱ ευκατάστατοι Ὀθωμανοί, ἀγόραζαν ὅλες σχεδὸν τὶς συναλλαγματικὲς τῶν Γάλλων ἐμπόρων. Γιὰ παράδειγμα, οἱ Γάλλοι ἐμπόροι ποῦ δραστηριοποιούνταν στὸν Μοριά παραπονούνταν συνεχῶς γιὰ ἀπώλειες τῆς τάξης τοῦ 3% ἀπὸ τοὺς Εβραίους χρηματιστές, ποῦ κερδοσκοποῦσαν, ἐπιβάλλοντας τοὺς δικούς τους ὄρους στα ἐπιτόκια δανεισμοῦ· βλ. Γιώργος Β. Νικολάου, «*Τὸ Γαλλικὸ ἐμπόριο στὴν Πελοπόννησο στα μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα*», *Δωδώνη, Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία*, τ. 38-42 (Ἰωάννινα 2008-2013), σ. 198-199. Γιὰ τὸν ρόλο τῆς συναλλαγματικῆς στὸ ἐμπόριο βλ. ἐνδεικτικὰ: Ν. Σβορώνος, *Τὸ ἐμπόριο τῆς Θεσσαλονίκης τὸν 18^ο αἰῶνα*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1996, [ἄ' ἐκδοσὴ στα γαλλικά, Ν.Γ. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, éd. PUF, Παρίσι 1956], σ. 119, 344, 372· Ch. Carrière, *Negociants marseillais au XVIIIe siècle*, Institut Historique de Provence, τ. 2, Μασσαλία 1973, σ. 858 καὶ ἐξ· Ε. Eldem, «*La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle*», στο J.-L. Bacqué-Grammont et H. Batu

Η διακίνηση συναλλαγματικών ικανοποιούσε τη δυσκολία μεταφοράς μετρητών, προφύλασσε τους συναλλασσόμενους από τον κίνδυνο ληστείας και συντελούσε στη διεύρυνση και ισχυροποίηση του κλάδου των χρηματιστών, απαραίτητων την περίοδο εκείνη για την προώθηση της όποιας επιχειρηματικής δραστηριότητας. Στην έκδοση *πολιτών* προέβαινε όποιος χρειαζόταν να κάνει αγορές προϊόντων, χωρίς να είναι αναγκασμένος να έχει μαζί του ή να στείλει χρήματα (π. χ. πρόξενoi, μπακάληδες, έμποροι). Εκδότης μιας συναλλαγματικής μπορούσε να είναι ένας καζάς (μικρή διοικητική περιφέρεια στο οθωμανικό σύστημα διοίκησης), ένα χωριό ή οι προεστοί μια κοινότητας. Συναλλαγματικές εξέδιδαν ή δέχονταν Οθωμανοί πλούχιοντες και αξιωματούχοι, ενώ και η Υψηλή Πύλη ήταν υποχρεωμένη να τις αποδέχεται ως μέσο πληρωμής κατά την καταβολή των φόρων. Εφόσον μάλιστα οι οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές υπερέβαιναν τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι συναλλαγματικές διακινούνταν και στο εξωτερικό (σ' Ανατολή και Δύση). Το έγγραφο της συναλλαγματικής ήταν συνήθως μοναδικό και μεταβιβαζόταν στους αποδέκτες, δεν έλειπαν όμως και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες εκδίδονταν αντίγραφα τους για τη διευκόλυνση των συναλλασσόμενων.³¹⁰

Μία συναλλαγματική, ως γραμμάτιο εξόφλησης χρημάτων, έπρεπε να δηλώνει με σαφήνεια τα ονόματα του οφειλέτη και του δικαιούχου. Οι όροι *πόλιτζα*, *καμπιάλε*, *τράτα* και *ριμέσα* προσδιόριζαν ένα γραμμάτιο ανταλλαγής χρημάτων.³¹¹ Η έκδοση, η αποδοχή και η πληρωμή μιας *πόλιτζας*, για να καταστεί έγκυρη και αδιάβλητη, έπρεπε να φέρει τις απαραίτητες υπογραφές. Πρώτα υπέγραφε ο εκδότης της συναλλαγματικής και στη συνέχεια εκείνος σε βάρος του οποίου εκδιδόταν η *πόλιτζα*, ώστε με την υπογραφή του να αναλάβει την ευθύνη της εξόφλησής της. Τέλος, η συναλλαγματική οπισθογραφόταν από τον τελικό αποδέκτη των χρημάτων, που συχνότατα διέφερε από τον αρχικό δικαιούχο, διότι μεσολαβούσε η διαδικασία του γυρίσματος, η χωρίς περιορισμό μετάβαση από τον ένα δικαιούχο είσπραξης σε άλλον. Οι υπογραφές επιβάλλονταν από την «εμπορική τάξη», η οποία όφειλε να τηρεί τους όρους, για να κατοχυρωθεί η ομαλή διεκπεραίωση της συναλλαγής.³¹²

Το χρονικό διάστημα, που μεσολαβούσε από την έκδοση μιας *πόλιτζας* μέχρι την εξόφλησή της συνήθως δεν υπερέβαινε τους δύο μήνες. Η συμφωνία εξόφλησης παρείχε τη δυνατότητα στον αποδέκτη να παραδώσει το οφειλόμενο ποσό και κατά δόσεις.³¹³ Η τήρηση των ημερομηνιών δεν ήταν πάντα αυστηρή, γεγονός που θα πρέπει να συσχετισθεί αφενός με την έλλειψη ενός αυστηρά οργανωμένου εμπορικού

(éd.), *L' Empire ottoman, la Republique de la Turquie et la France*, Ισταμπούλ 1986, σ. 87-97. Βλ., επίσης, τις εξαιρετικές μελέτες της Αγγελικής Ιγγλέση, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας*, ό. π., σ. 21-23, 28-29, καθώς και της Όλγας Καραγεώργου - Κουρτζή *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στη βόρεια Πελοπόννησο την εικοσαετία 1800-1820*, (με βάση το αρχείο της οικογένειας Περούκα του Άργους), εκδ. Συλλόγου Αργείων «Ο Δαναός», Πάτρα 2010, σ. 129-138.

³¹⁰ Βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 129-130.

³¹¹ Ο Αθανάσιος Ψαλίδας διακρίνει την *τράτα*, η οποία εκδίδεται, όταν κάποιος «τραβάει» (δανείζεται) χρήματα, παραγγέλλοντας σε συνεργάτη του να πληρώσει) από τη *ριμέσα* (όταν ο εκδότης έδινε χρήματα και ο συνεργάτης του τα παραλάμβανε σε άλλο μέρος)· βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αιώνα)*. Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990, σ. 114.

³¹² Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 132-133.

³¹³ Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός*, ό. π., σ. 114.

συστήματος, προκειμένου να εμποδίζεται η παραβίαση των συμφωνημένων με επιβαλλόμενες οικονομικές και ποινικές κυρώσεις, και αφετέρου με την ανεκτικότητα των δικαιούχων, ίσως εξαιτίας της γενικότερης οικονομικής δυσπραγίας και του φόβου ολοκληρωτικής απώλειας των χρημάτων τους.³¹⁴

Στα έγγραφα των συναλλαγματικών δεν αναγράφονταν ποσοστά τόκων επί του συνόλου των διακινούμενων ποσών. Οι σχετικές επιβαρύνσεις μάλλον είχαν προσυμφωνηθεί ή αντιμετωπίζονταν ανάλογα με την πορεία της συναλλαγματικής. Αρκετές φορές απαιτούνταν το «πολιτζίτικο», δηλαδή ο τόκος που αφορούσε στα έξοδα έκδοσης και κυκλοφορίας των συναλλαγματικών. Η επιβάρυνση αυτή ήταν, μάλλον, προαιρετική και καθοριζόταν με ειδική συμφωνία μεταξύ του κομίζοντος την *πόλιτζα* και του αποδέκτη, επιβάρυνε δε τον τελευταίο και παρουσίαζε διακυμάνσεις από αγορά σε αγορά. Τη διαδικασία αυτή τη διεκπεραίωναν οι *σαράφηδες*, οι οποίοι κατοχύρωναν έτσι τα χρήματα που δάνειζαν και ταυτόχρονα αποκόμιζαν μεγαλύτερα κέρδη.³¹⁵

Όταν μια *πόλιτζα* δεν πληρωνόταν στην ημερομηνία λήξης της, το διακινούμενο ποσό, ξεφεύγοντας από τη διαδικασία της συναλλαγματικής, αντιμετωπιζόταν ως συνηθισμένο δάνειο και επιβαρυνόταν κατά 15-10%. Αν ο δικαιούχος ήθελε να ρευστοποιήσει άμεσα τη συναλλαγματική, μπορούσε να την μεταβιβάσει σε κάποιον άλλο επιχειρηματία ή χρηματιστή, πλήρωνε όμως άμεσα την απαιτούμενη προμήθεια για την εξόφληση της *πόλιτζας*. Πρόκειται για το γνωστό «σκόντο», δηλαδή για το κέρδος που θα αποκόμιζε ο χρηματιστής από τον δικαιούχο για την παρεχόμενη διευκόλυνση με την άμεση ρευστοποίηση της *πόλιτζας*. Η διαδικασία αυτή ταυτίζεται με τη σημερινή προαγορά από τις Τράπεζες επιταγών ή γραμματίων και την παρακράτηση εκ μέρους τους της ανάλογης προμήθειας.³¹⁶

Οι έμποροι αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα στη μεταφορά των προς πώληση προϊόντων. Οι ληστρικές επιδρομές,³¹⁷ κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αποτέλεσαν παράγοντα καμψής της διακίνησης των εμπορευμάτων. Στην αλληλογραφία του Λακοβά με τον Τακιατζή, τη δεκαετία του 1840, φαίνονται τα προβλήματα που δημιουργούσε η ληστεία στις εμπορικές μεταφορές.³¹⁸ Επίσης, ο υποπρόξενος της Γαλλίας στο Βόλο και εν συνεχεία στη Λάρισα, Felix Robert, αναφέρει σε επιστολές του (των ετών 1870-1874, αλλά και σ' αυτές προηγούμενων ή επόμενων ετών) ότι η

³¹⁴ Βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 133.

³¹⁵ Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός*, ό. π., σ. 114.

³¹⁶ Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 136.

³¹⁷ Το πρόβλημα της ληστείας ήταν έντονο στον Βόρειο ελλαδικό χώρο ως και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Αναλυτικότερα, βλ. διατριβή Νικολάου Αναστασόπουλου, *Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα των Ιωαννίνων*, τ. 1-2, έκδοση Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2012.

³¹⁸ Η χρήση συναλλαγματικών επιβαλλόταν και λόγω της ληστείας η οποία ήταν αληθινή μάστιγα, τόσο για τους κατοίκους της Στερεάς Ελλάδας, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας όσο και για τους διακινούμενους σ' αυτές τις περιοχές εμπόρους. Βλ. για το ζήτημα της ληστείας στη Στερεά Ελλάδα την πρωτοποριακή μελέτη του Γιάννη Κολλιόπουλου, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.

ληστεία αποτελούσε αληθινή μάστιγα για τη Θεσσαλία, παρουσιάζοντας ιδιαίτερη έξαρση μετά τη δημιουργία της οροθετικής γραμμής στη Στερεά Ελλάδα.³¹⁹

Χαρακτηριστικές πληροφορίες γι' αυτό το ζήτημα μας δίνουν οι δύο παρακάτω επιστολές του Δ. Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή. Στην πρώτη, που την έστειλε από τη Χαλκίδα στις 25 Ιουνίου 1841, του γράφει, ανάμεσα στ' άλλα, ότι «*Μέ κακοφανισμόν μου μαθαίνω ότι εις αυτά τά μέρη Έλασσώνος και Έως Λάρισσαν είναι ό δρόμος άνησυχος, καθώς και εις τά περίξ τοῦ Ξηρολιβαδείου και Βοδενῶν [έγγραφο εφθαρμένο] και άν τοῦτο άληθεύη τότε θέλω μείνει εδώ δι' όσον τά πράγματα λάβουν άλλην μορφήν μορφήν [...]*».³²⁰ Προφανώς η «*άνησυχία*» για την οποία γίνεται λόγος σ' αυτή την επιστολή έχει να κάνει με τη δράση ληστών στην εν λόγω περιοχή, η οποία δημιουργούσε, εκτός των άλλων, σοβαρά προβλήματα και στη διακίνηση εμπόρων και εμπορευμάτων.

Στη δεύτερη επιστολή, που την έστειλε επίσης από την Χαλκίδα στις 20 Απριλίου 1848, του γράφει, μεταξύ άλλων: «*Αί σημερινάί άκατασρασίαί όλων τῶν μερών τῆς Εὐρώπης άρχισαν και εδώ νά φέρουν κάποιαν άνησυχίαν, και τό τοῦ Βελέτζα, Παπακῶστα, Μπαλατζοῦ και Κοντογιάννη, κίνημα νέον τῆς άνταρσίας, (ένῶ εἶχον άμνυστευθεῖ παρά τῆς έλλ(ηνικῆς κυβερνήσεως), έμβήκαν ληστρικῶς εις τό κράτος, ζητοῦντες τήν παῦσιν τῆς Βουλῆς και νέαν έκλογήν βουλευτῶν, συγκεντρώθησαν εκτός τῆς Λαμίας, εις τρία χωρία φέρων (sic) μαζί τους και άρκετούς άλβανούς από τούς κατατρεγμένους τοῦ άρχηγοῦ άλβανοῦ Γκιολέκα, οί όποιοι συνάξαντες έως 600 όπαδούς ληστάς ως επί τό πλεῖστον, έπαπειλοῦν τήν Λαμίαν, αλλά ή Έλληνική Κυβέρνησις έλαβεν τά άναγκαῖα μέτρα προς καταδίωξιν αὐτῆς τῆς συμμορείας, και έλπίζω έντός όλίγου νά λάβωσιν τά έπίχειρα τῆς κακίας των, συχρόνως ή Έλληνική Κυβέρνησις έκαμεν διαμαρτύρησιν κατά τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, όποῦ άφησε αὐτούς εις τό Τουρκικόν Κράτος και έσυγκεντρώθησαν εις τά σύνορα αὐτῶν και εισέβαλον σεσωματωμένοι εις τό εδώ Κράτος και τοῦτο θέλει φέρει κακάς συνεπειάς, άνίσως και κάμμία εκ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων λάβει μέρος κατά τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, επειδή και ή άγανάκησις όλων τῶν στρατιωτικῶν διά τῶν Τουρκῶν τήν άδιαφορίαν των, όποῦ έμβήκαν όπλισμένοι άλβανοί εις τό έλλ(ηνικόν) έδαφος κατά τῆς Κυβερνήσεως είναι μεγαλοτάτη και άνίσως οί εις τά μεθώρια εύρισκόμενοι Τοῦρκοι δέν τούς κτυπήσουν άμα καταδιωχθοῦν έχουν σκοπόν νά εισβάλλουν τά βασιλικά στρατεύματα εις τό τουρκικόν έδαφος προς καταδίωξιν και έτοιμάζονται πολλοί διά τόν αὐτόν σκοπόν και τό άποτέλεσμα ποῖον θέλει είναι Κύριος οἶδε [...]*».³²¹

Η δεύτερη επιστολή μας πληροφορεί για τις επιδρομές Ελλήνων και Αλβανών ληστανταρτών το 1848 στο ελληνικό κράτος, υπό την αρχηγία των Βελέτζα, Παπακῶστα, Μπαλατζοῦ και Κοντογιάννη και του Αλβανού λήσταρχου Γκιολέκα. Επίκεντρο της δραστηριότητας των ληστανταρτών ήταν η ανατολική Στερεά Ελλάδα (συγκεκριμένα η περιοχή της Φθιώτιδας). Η ανταρσία ξεκίνησε μετά την προκήρυξη βουλευτικών εκλογών στο ελληνικό κράτος, τον Ιούλιο του 1847. Η συμμορία των

³¹⁹ Ο Γάλλος υποπρόξενος προσπαθεί σε πολλές επιστολές του να εντοπίσει τα αίτια της μεγάλης εξάπλωσης του ληστρικού φαινομένου στη Θεσσαλία. Ιδιαίτερα επιμένει στις αναφορές του στα μέτρα που έπαιρναν οι οθωμανικές Αρχές για την καταστολή της ληστείας, επισημαίνοντας του λόγους για τους οποίους αυτά δεν έφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα: κακή οργάνωση ή αδράνεια των καταδιωκτικών σωμάτων των συνόρων, η δυνατότητα των συμμοριών να κινούνται και από τις δύο πλευρές της μεθοριακής γραμμής, τροφοδοσία και κάθε είδους αρωγή που παρείχαν, από φόβο ή από συμφέρον, πολλοί χωρικοί στους ληστές, ερείσματα που έβρισκαν οι συμμορίες στους βλαχοποιμένες, οι οποίοι κατέβαιναν τον χειμώνα στα χειμαδιά των Τρικάλων, του Αλμυρού, του Βελεστίνου κλπ.: βλ. Γεώργιος Β. Νικολάου, «Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875, με βάση τις εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμος 42 (Λάρισα 2002), σ. 116.

³²⁰ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή έγγραφο 21814.

³²¹ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή έγγραφο 21821.

ανταρτών-ληστών³²² συστάθηκε υπό την αρχηγία των δυσαρεστημένων καπεταναίων Γρίβα και Κριεζώτη, οι οποίοι συνεργάζονταν στο παρελθόν με τον πρωθυπουργό Κωλέτη. Σε αυτούς εντάχθηκαν αρκετοί κατάδικοι από την Αλβανία, φυλακισμένοι κακοποιοί καθώς και οι Έλληνες ρουμελιώτες καπεταναίοι Βελέτζας, Παπακώστας, Μπαλατσός και Κοντογιάννης.³²³

Από άλλες δύο επιστολές του Δ. Λακοβά προς τον Κ. Τακιατζή βλέπουμε τις επιπτώσεις δύο γεγονότων στις εμπορικές δραστηριότητες του Κω/νου Τακιατζή. Συγκεκριμένα, η πρώτη επιστολή, με ημερομηνία 27 Μαΐου 1853,³²⁴ αναφέρεται στη γέννηση ενός παιδιού του Τακιατζή, ύστερα από το δυνατό πλήγμα που είχε υποστεί με την απώλεια του πρωτότοκου υιού του, ύστερα από μία σοβαρή ασθένεια. Το γεγονός αυτό επηρέασε αρνητικά τις επαγγελματικές του δραστηριότητες, δεδομένου ότι, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αντιμετώπιζε και σοβαρά προβλήματα υγείας.

Στη δεύτερη επιστολή (Χαλκίδα 2 Σεπτεμβρίου 1854)³²⁵ ο Λακοβάς αναφέρει στον Τακιατζή ότι οι «*άνωμαλίες*» που παρατηρούνταν στη Θεσσαλία, εξαιτίας της εξέγερσης του 1854, κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου, επηρέαζαν τις δραστηριότητες των εμπόρων της Δυτικής Μακεδονίας. Ο Τακιατζής ανησυχεί για την πορεία των πολεμικών συρράξεων, διότι η εμπόλεμη κατάσταση εμπόδιζε τις συναλλαγές του με εμπόρους του ελλαδικού χώρου. Συνεπώς, φαίνεται πως αιτίες καμπής του εμπορίου ήταν η καθυστέρηση της διακίνησης των αγαθών από και προς τη Δυτική Μακεδονία, η ανασφάλεια στις μεταφορές τους στις εμποροπανηγύρεις και στις μόνιμες αγορές, η μάλιστα της ληστείας, λόγω της μη λήψης κατασταλτικών μέτρων από τις οθωμανικές Αρχές, η έλλειψη ρευστότητας και φερεγγυότητας των εμπόρων, η αύξηση της τιμής των ειδών πρώτης ανάγκης, η αύξηση επιτοκίων δανεισμού λόγω των πολεμικών αναταραχών, η επίταξη υποζυγίων από των οθωμανικό στρατό, λόγω του πολέμου, και η επιστράτευση πολλών ατόμων για το μέτωπο του πολέμου.

Στην ίδια επιστολή ενημερώνει τον Τακιατζή για το ταξίδι του Κανατζιούλη στη Σμύρνη, προκειμένου να βρει εργασία σε εμπορικούς οίκους Ελλήνων ομογενών. Για τις ανάγκες αυτού του ταξιδιού ο Κανατζιούλης δανείσθηκε από τον Τακιατζή, με

³²² Οι ληστές αναγκάστηκαν να μεταβούν στο τουρκικό κράτος για να βρουν πολιτικό άσυλο, αφού ο ελληνικός στρατός απόπλισε τους περισσότερους. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε επανειλημμένα να συνεργασθεί με την τουρκική πλευρά και έλαβε έκτακτα μέτρα για να αντιμετωπίσει την έκρυθμη κατάσταση στο εσωτερικό της. Ένοπλα στρατιωτικά τμήματα ήταν έτοιμα να εισχωρήσουν στο τουρκικό έδαφος για να αιχμαλωτίσουν του στασιαστές, διότι η τουρκική κυβέρνηση αδιαφορούσε. Τα ευρωπαϊκά κράτη δεν πήραν καμία θέση ούτε όμως έστειλαν βοήθεια στην Ελλάδα για την πάταξη της ληστείας, επειδή θεώρησαν ότι έπρεπε οι δύο γειτονικές κυβερνήσεις να συνεργαστούν για να επέλθει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η ελληνική πλευρά ήταν διατεθειμένη να δώσει αμνηστία στους στασιαστές, εκτός βέβαια από τους προδότες, Κριεζώτη και Γρίβα. Οι ένοπλες ομάδες των ληστών αναστάτωσαν και την τουρκική διοίκηση, η οποία μάταια αγωνιζόταν να πατάξει τη ληστεία στα εδάφη της και να αποπλίσει τους ληστές· βλ. Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές. ό. π.*, σ. 45.

³²³ Για την εξέγερση στην περιοχή της Φθιώτιδας το 1848 βλ. Μαίρη Αρώνη – Τσίγλη, *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλαιά Ελλάδα, 1833-1881*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989, σ. 342-347. Βλ., επίσης, Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές. ό. π.*, σ. 44-45.

³²⁴ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21825.

³²⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21826.

τόκο, ένα χρηματικό ποσό που θα το κατέβαλε αργότερα, όταν θα είχε χρήματα, αφού θα εργαζόταν στην εμπορική επιχείρηση του Σίνα³²⁶. Ο Λακοβάς πίστευε ότι το ταξίδι του Κανατζιούλη στη Σμύρνη δεν θα είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και θεωρούσε ότι θα έπρεπε να μεταβεί στη Σερβία ή στη Βλαχία, διότι εκεί υπήρχαν αρκετοί συντοπίτες έμποροι, που θα τον βοηθούσαν να βρει μια εργασία.³²⁷

Η αλληλογραφία³²⁸ των δύο ανδρών μας πληροφορεί και για την επανάσταση που ξέσπασε στη Θεσσαλία στις αρχές του 1854. Η επαρχία Σερβίων, ως πέρασμα για τη Μακεδονία και την Ήπειρο μέσω των στενών του Σαρανταπόρου και του Ολύμπου, αποτέλεσε πεδίο μάχης. Σε μία αιματηρή σύγκρουση Ελλήνων και Οθωμανών ένα ένοπλο σώμα, αποτελούμενο από 70 άνδρες, υπό την ηγεσία του οπλαρχηγών Ζήση Σωτηρίου, που καταγόταν από τα Σέρβια,³²⁹ και του Γούλα Μπζιώτα, κατατρόπωσε δύναμη 1.500 Τούρκων στρατιωτών.³³⁰

Στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1854-1856)³³¹ βρήκαν την ευκαιρία να ξεσηκωθούν όλοι οι οπλαρχηγοί της Δυτικής Μακεδονίας εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η οικονομία περιοχής είχε ήδη δεχτεί πλήγματα από τις ληστρικές επιδρομές των προηγούμενων χρόνων και δύσκολα θα διατηρούνταν οικονομική σταθερότητα, αφού ο οθωμανικός στρατός προέβη σε δημεύσεις ακίνητων περιουσιών και κεφαλαίων. Οι εμπορικές δραστηριότητες της περιοχής με το εξωτερικό πέρασαν σε φάση ύφεσης. Υπήρξε κάμψη στις οικονομικές δραστηριότητες πάσης φύσεως καθώς και στις συναλλαγές, με την υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος. Στην αλληλογραφία του Κ. Δ. Τακιατζή με τον Δ. Λακοβά φαίνεται η αναστάτωση που επικρατούσε στις περιοχές της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας, με τις πολεμικές συγκρούσεις στα ορεινά.

Μετά το τέλος της επανάστασης του 1854 παρατηρείται στον δυτικομακεδονικό χώρο έντονη παρουσία διαφόρων ληστανταρτικών σωμάτων, εμφάνιση πολλών

³²⁶ Ο οίκος Σίνα αποτέλεσε τον κύριο εξαγωγέα βαμβακιού και μαλλιών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Βιέννη, στη διάρκεια του αποκλεισμού της Γαλλίας από τους Άγγλους κατά την περίοδο των ναπολεόντειων πολέμων. Η τραπεζική επιχείρηση του Γεωργίου Σ. Σίνα είχε γίνει το κέντρο του χρηματιστηρίου της Ανατολής· βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 478.

³²⁷ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21826.

³²⁸ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφα 21825 και 21826.

³²⁹ Αποτέλεσε αξιοσημείωτη προσωπικότητα του 19^{ου} αι. με μεγάλη δράση. Ήταν γιος του αρματολού των Σερβίων καπετάν Σωτήρη, υπήρξε ιδεολόγος, οραματιστής και αγωνιστής με τα όπλα, τη γραφίδα και το λόγο. Γεννήθηκε στα Σέρβια το 1799. Καταγόμενος από ευκατάστατη οικογένεια είχε τη δυνατότητα να αποφύγει τους διωγμούς, τις διώξεις και τις πιέσεις των Κονιάρων και να αναχωρήσει για την Ουγγαρία, όπου εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πέστη και επιδόθηκε στο εμπόριο. Έγινε *πραγματευτής* και απέκτησε μεγάλη περιουσία, που την αφιέρωσε σε εθνικούς σκοπούς. Με την έναρξη της Επανάστασης του 1821, αφού έκαψε ομοίωμα Τούρκου στην κεντρική πλατεία της Πέστης, ακολουθούμενος από χιλιάδες Έλληνες και Ούγγρους βγήκε από τις πύλες της πόλης κατευθυνόμενος προς τη Μακεδονία. Αμέσως συνελήφθη και ρίχτηκε στις τουρκικές φυλακές, απ' όπου με χρήματα κατάφερε να σωθεί· βλ. Α. Γ. Τσιαρμανίδης, *Συμβολή στην Ιστορία της Επαρχίας Σερβίων, ό. π., σ. 144*.

³³⁰ Βλ. Κ. Γουναρόπουλος, *«Τα Κοζανικά»*, ό. π., σ. 496.

³³¹ Βλ. Βασίλης Γούναρης, «Μακεδονία, 1830-1971» στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 4^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 318-319. Βλ., επίσης, Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία, ό. π., σ. 144*.

μουσουλμάνων λιποτακτών, ταυτόχρονα με τις ήττες του τουρκικού στρατού στον Κριμαϊκό πόλεμο, καθώς και η ληστική δραστηριότητα τουρκαλβανικών στιφών. Τα γεγονότα αυτά είχαν ως συνέπεια να διασαλευθεί η δημόσια ασφάλεια και η εμπορική κίνηση στη Μακεδονία. Οι τουρκικές Αρχές και οι αξιωματικοί της αγροτικής χωροφυλακής αδυνατούσαν ν' αντιμετωπίσουν την κατάσταση και να επιβάλουν την τάξη. Οι αυθαιρεσίες της τουρκικής εξουσίας, καθώς και η διοικητική διαφθορά αυξάνονταν σε βαθμό ανησυχητικό. Ήδη από τον Απρίλιο του 1853 επικρατούσε στο πασαλίκι της Θεσσαλονίκης αναβρασμός.³³²

Από τα τέλη του 1854 η κατάσταση γίνεται πολύ ανησυχητική, ιδιαίτερα στην περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας και ιδίως στις περιοχές της Καστοριάς και της Κλεισούρας.³³³ Τον Μάιο του 1855 εικοσαμελής αντιπροσωπία των κατοίκων της Κλεισούρας επισκέφτηκε τον Γάλλο πρόξενο του Μοναστηρίου και του ανέφερε ότι 400 ελληνικές οικογένειες είχαν εξαναγκαστεί πρόσφατα να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και να μεταναστεύσουν στο ελληνικό κράτος. Ο βαλής του πασαλικιού Μοναστηρίου υποσχέθηκε, ύστερα από παρέμβαση του Γάλλου διπλωματικού εκπροσώπου, να στείλει επιτόπου τη στρατιωτική φρουρά της Κορυτσάς, για να καταδιώξει τα ελληνικά ληστανταρτικά σώματα.³³⁴

Εν συνεχεία, ο Γάλλος πρόξενος πραγματοποίησε τον Ιούνιο του 1855 μια μεγάλη περιοδεία στον δυτικομακεδονικό χώρο, για να εξακριβώσει άμεσα την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή αυτή. Αμέσως διεπίστωσε ότι δεν είχε παρθεί κανένα απολύτως μέτρο εκ μέρους των οθωμανικών αρχών, για την καταστολή της ληστείας, αλλά και ότι ο αριθμός των Ελληνοβλάχων ληστανταρτών έφθανε τους 350. Επρόκειτο για μία ισχυρή και άριστα εκπαιδευμένη συμμορία ληστών, που ήταν χωρισμένοι σε τέσσερις ομάδες. Δρούσαν στις περιοχές Καστοριάς, Ανασελίτσας, Χρούπιστας (Άργος Ορεστικό), διαθέτοντας σε κάθε χωριό κατασκόπους, ώστε να ενημερώνονται για τις κινήσεις του τουρκικού στρατού. Ύστερα από πιέσεις του Γάλλου προξένου, ο βαλής του Μοναστηρίου αναγκάστηκε να λάβει μέτρα για την εκκαθάριση των δυτικομακεδονικών περιοχών από τους ληστές. Γι' αυτόν τον λόγο, δημιούργησε ένα ισχυρό στρατιωτικό σώμα, αποτελούμενο από 800-900 εθελοντές, άρτια εκπαιδευμένο, το οποίο περιόρισε τα ληστανταρτικά σώματα της περιοχής, αναγκάζοντάς τα να καταφύγουν στον καζά της Κόνιτσας. Η κατάσταση που επικρατούσε στις βορειότερες περιοχές του πασαλικιού Μοναστηρίου (στη Φλώρινα, στο Μοναστήρι, στο Μεγάροβο και στη Δίβρα) είχε επηρεάσει αρνητικά και τις οικονομικές δραστηριότητες. Στις περιφέρειες αυτές παράλληλα με τα ελληνικά ανταρτικά σώματα και τα τουρκαλβανικά άτακτα σώματα, περιφέρονταν 12.000

³³² Βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ό. π., σ. 318.

³³³ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό. π., σ. 480-487 και Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ό. π., σ. 319.

³³⁴ Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, «Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* (ΕΕΦΣΠΘ) 7 (1956), σ. 83-103.

λιποτάκτες του Κριμαϊκού πολέμου, οι οποίοι επιδίδονταν με ζήλο στη ληστρική δραστηριότητα.³³⁵

Η λήψη διαφόρων μέτρων, μετά το 1840, στο βιλαέτι Μοναστηρίου, στο οποίο υπαγόταν η Δυτική Μακεδονία, όπως η δημιουργία τακτικών στρατιωτικών σωμάτων για την καταστολή της ληστρικής δραστηριότητας των βασιβουζούκων, οι οποίοι αποτελούσαν μάλιστα για τους χριστιανικούς πληθυσμούς, ο αποπλισμός των μουσουλμάνων, η δικαιότερη κατανομή των φόρων, η πάταξη των καταχρήσεων και των αυθαιρεσιών, ύστερα και από παρεμβάσεις των διπλωματικών εκπροσώπων των μεγάλων Δυνάμεων κλπ., συνέβαλε στη βελτίωση της οθωμανικής διοίκησης και στην ορθότερη απονομή της δικαιοσύνης και, κατ' επέκταση, στην βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του χριστιανικού πληθυσμού.³³⁶

Τα γεγονότα που επηρέαζαν αρνητικά τη διεξαγωγή του εμπορίου στον κεντρικό και βορειοελλαδικό χώρο φαίνονται στον παρακάτω πίνακα:

Παράγοντες κάμψης της διακίνησης εμπορευμάτων στα μέσα του 19^ο αιώνα:
<ul style="list-style-type: none">• Εμφάνιση ληστρικών συμμοριών.
<ul style="list-style-type: none">• Επαναστατικό κίνημα στη Θεσσαλία το 1854 στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου.
<ul style="list-style-type: none">• Αυθαιρεσίες των οθωμανικών Αρχών.
<ul style="list-style-type: none">• Επιθετική δραστηριότητα Τουρκαλβανών ατάκτων και λιποτακτών.

Παρόλα αυτά, κατά τη δεκαετία 1850-1860 ο Κων/νος Τακιατζής επιδεικνύει σημαντική εμπορική δραστηριότητα, συναλλασσόμενος για το εμπόριο σιταριού και άλλων γεωργικών προϊόντων με την Αικατερίνη Νεράτζη, κόρη του μεγαλέμπορου της Καστοριάς Γεωργίου Νεράτζη, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία τους των ετών 1850-1856. Ενδεικτικά, παραθέτουμε από αυτήν την αλληλογραφία δύο επιστολές της Αικατερίνης Νεράτζη προς τον Κ. Τακιατζή, οι οποίες αναφέρονται σ' αυτό το ζήτημα. Στην πρώτη, που στάλθηκε από την Καστοριά στις 21 Σεπτεμβρίου 1854,³³⁷ του γράφει τα εξής:

Τό τίμιόν σας τών 13 τοῦ παρόντος ἔλαβον καί πρό πάντων χαίρω διά τό αἴσιον τῆς ὑγείας σας. Εἶδα τά ὅσα μέ γράφετε, λοιπόν σᾶς παρακαλῶ διά τά γνωστά σας γρόσια [λέξη δυσανάγνωστη], νά μοῦ τά στείλετε μέ σήγουρον τινά ἄνθρωπον, ἥτι μέ κανέναν γνωστόν σας

³³⁵ Κ. Βακαλόπουλος, «Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού του Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», *Μακεδονικά* 21 (1981), σ. 168-200.

³³⁶ Βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *Μακεδονία και Τουρκία, 1830-1878*, εκδ. Βαριάς, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 195.

³³⁷ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21870. (Στο Παράρτημα παρατίθεται φωτογραφία αυτού του εγγράφου).

ἀπό εκείνους όπου θέλουν ἔλθει εἰς τὴν πανήγηριν Μαυρόβου διὰ δὲ τὸ σητάρι,³³⁸ ὅπου μᾶς λέγεται κοστάρι³³⁹ πολλά ἀκριβόν ἕως ἐδῶ, διότι ἐδῶ τὸ πέρνουμεν εὐθινοῦτερον, ἐχθές τὸ πήραμεν τὸ μέγαλον κιλόν³⁴⁰ εἰς τὰ γρόσια 82 καὶ διὰ τοῦτο δὲν συμφέρει. Λοιπὸν σὰς παρακαλῶ λάβεται τὴν φροντίδαν διὰ νὰ μᾶς τὸ ἐμβάσεται μὲ σήγουρον ἄνθρωπον, διότι ὅπου εἶναι τὸ ῥάμα φτενὸν ἐκεῖ καὶ κόπτεται. Σᾶς προσκυνῶ καὶ μένω.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπιστολή, ὁ Κ. Τακιατζής σχεδίαζε νὰ μεταφέρει καὶ νὰ πωλήσει ποσότητα σιταριοῦ στὴν ἐμποροπανήγυρη τοῦ Μαυρόβου Καστοριάς με ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος. Ἡ Αἰκατερίνη Νεράτζη τὸν ενημερώνει τόσο γιὰ τὶς τιμές τοῦ σιταριοῦ στὴν ἀγορὰ τῆς Καστοριάς, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς ἐμποροπανήγυρης τοῦ Μαυρόβου.³⁴¹ Ἡ Καστοριανὴ ἔμπορος υποστηρίζει ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ μεγάλου κοιλῶ σιταριοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης κόστιζε 82 γρόσια καὶ ὅτι δὲν συνέφερε ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀπὸ τὴν Κοζάνη, προκειμένου νὰ πωληθεῖ στὸ πανηγύρι τοῦ Μαυρόβου, διότι ἡ ἀρχικὴ τιμὴ ἀγορᾶς αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, σὲ συνδυασμὸ με τὸ κόστος μεταφορᾶς του, ξεπερνοῦσε τὸ υποτιθέμενο κέρδος, ποῦ θὰ εἶχε ὁ Κοζανίτης ἔμπορος. Ἐπίσης, ἡ Νεράτζη υπενθυμίζει στὸν Τακιατζή τὸ ποσὸ τῶν γροσίων ποῦ τῆς ὀφείλε, προφανῶς ἀπὸ κάποια ἄλλη ἐμπορικὴ συναλλαγὴ τους, καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ του τα στείλει με ἓνα ἄτομο τῆς ἐμπιστοσύνης του. Πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀγορὰ σιταριοῦ ποῦ παραγόταν στὸν κάμπο τῆς Καστοριάς συνέφερε περισσότερο τοὺς ἐμπόρους τῆς περιοχῆς τοῦ Μαυρόβου, διότι

³³⁸ Οἱ περισσότεροι ἔμποροι τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἀσχολοῦνταν, τὸν 18^ο - 19^ο αἰῶνα, με τὸ ἐμπόριο δημητριακῶν (κυρίως σιταριοῦ). Ὁ Γιαννιώτης ἔμπορος Γεώργιος Δουρουτῆς ἀσχολήθηκε με τὴν ἐμπορία σιταριοῦ, χαρτιοῦ καὶ βιβλίων. Παρόμοιες ἐμπορικὲς δραστηριότητες ἀνέπτυξε καὶ ὁ Κ. Δ. Τακιατζής· βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες γιὰ τὶς δραστηριότητες τῶν Καλαρρυτινῶν ἐμπόρων (τέλη 18^{ου} αἰῶνα-1821), με βάση τὸ ἀρχεῖο τοῦ Γεωργίου Δουρουτῆ», στὸ *Ἐπιστημονικὸ συνέδριο γιὰ τὴν μνήμη τοῦ Νίκου Σβορώνου*, ἐκδ. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Αθήνα 1993, σ. 81.

³³⁹ Κοστίζει.

³⁴⁰ Τὸ κοιλὸ τῆς Κωνσταντινούπολης. Παρόλα αὐτὰ δὲν ἦταν παντοῦ ἴδια ἡ ἀντιστοιχία τοῦ σιταριοῦ σὲ οκάδες ἢ κιλά (π. χ. στὴν Κωνσταντινούπολη ἀντιστοιχοῦσε σὲ 18 οκάδες, ἐνῶ στὸ Σεράγεβο σὲ 50 οκάδες)· βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert, *Οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, τόμος Α' 1300-1600*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, ἐκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008, σ. xxviii - xxix.

³⁴¹ Τὸ Μαύροβο ἀναφέρεται σὲ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα πρὶν ἀπὸ τὸ 1592/1593 ὡς Μαύρον καὶ τὸ 1684-1688 ὡς Μαύροβο. Τὸν 16^ο-17^ο αἰ. ἀναφέρεται ὡς βακούφι τῆς μονῆς Πέσκοπος καὶ τῆς μονῆς Μαυριώτισσας. Πρόκειται γιὰ τὸ σημερινὸ Μαυροχώρι Καστοριάς. Τὸ χωριὸ βρίσκεται σὲ πεδινὸ καὶ εὐφορὸ μέρος στὸ κέντρο τοῦ λεκανοπεδίου Καστοριάς, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικότερο τμήμα τοῦ ευρύτερου λεκανοπεδίου Ορεστίδας καὶ εἶναι τὸ ἐπίγειο τῆς Καστοριάς, με τὴν ἐννοία ὅτι ἡ ἐπικοινωνία τῆς Καστοριάς πρὸς τὰ δυτικὰ (Κλεισοῦρα, Εορδαία, Θεσσαλονίκη) γινόταν με διάσχιση τῆς λίμνης με πλωτὰ μέσα μέχρι τὸ Μαύροβο. Ἐκεῖ υπήρχαν παλαιότερα ἐφτά πανδοχεῖα (χάνια), γεγονός ποῦ φανερώνει τὴν ἐπίκαιρη θέση τοῦ οικισμοῦ στὸ τοπικὸ συγκοινωνιακὸ δίκτυο· βλ., ἀναλυτικότερα, Χρυσόστομος Παπασταύρος, *Τὸ Μαύροβο καὶ ἡ ἱστορία του*, Δήμος Μακεδνῶν, Καστοριά 2002, σ. 31-32 καὶ Γ. Π. Τσότσος, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, ὁ. π., σ. 456-457. Ἡ ἐμποροπανήγυρη τοῦ Μαυρόβου γινόταν τὸν Σεπτέμβριο καὶ, ὡς τὸ 1883, διαρκοῦσε δεκαπέντε ἡμέρες. Στὴ συνέχεια γινόταν τὸν Νοέμβριο μέχρι καὶ τὸ 1927, ὅποτε καὶ μεταφέρθηκε στὴ Χροῦπιστα (Ἄργος Ορεστικό), με ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλάξει ἡ ὀνομασία τῆς σὲ ἐμποροπανήγυρη τῆς Δέβρης· βλ. Παντελής Τσαμίσης, *Ἡ Καστοριά καὶ τὰ μνημεῖα τῆς*, ἐκδ. Ἰ. Αλευροπούλου, Αθήνα 1949, σ. 32, 36, 163 καὶ Κώστας Καρανάτσης, «Οἱ ετήσιες περιοδικὲς ἀγορὲς στὴν Ἠπειρο (17^{ος}-18^{ος} αἰῶνας): Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἐμποροπανήγυρης», *Τὰ Ἱστορικά*, τεύχος 21, Αθήνα 1994, σ. 314.

έτσι θα γλίτωναν το κόστος της μεταφοράς του και θα απέφευγαν τους κινδύνους που υπήρχαν στους εμπορικούς δρόμους, κυρίως τη ληστεία.³⁴²

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι η ανεπαρκής λειτουργία της αγοράς και του εβδομαδιαίου παζαριού των πόλεων συντέλεσε στην μεγάλη ανάπτυξη των εμποροπανηγύρεων. Καθοριστικός λόγος υπήρξε η ανάγκη των εμπόρων να βρεθούν σ' έναν εμπορικό χώρο για τη σύναψη εμπορικών συμφωνιών. Οι εμποροπανηγύρεις συγκροτούσαν κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ένα δίκτυο, ενταγμένο στη λογική του εμπορίου των μεγάλων αποστάσεων. Ο ρόλος τους ήταν κυρίως διαμετακομιστικός και γίνονταν, κατά κανόνα, εκτός των πόλεων εκεί όπου διασταυρώνονταν μεγάλες οδικές αρτηρίες.³⁴³ Η μεταφορά των αγαθών γινόταν από τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο, σε χρονική δηλαδή περίοδο τέτοια που ευνοούσε την οργάνωση εμποροπανηγύρεων, ως ένα δίκτυο αλυσιδωτών αγορών. Τα εμπορεύματα συσκευαζόταν σε δέματα και φορτωνόταν σε άλογα, που σχημάτιζαν караβάνια. Σε ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο τα караβάνια ήταν στα χέρια Ελλήνων εμπόρων³⁴⁴ (κυρίως Ηπειρωτών και Δυτικομακεδόνων). Οι έμποροι κατά την διέλευση τους από τις διάφορες τουρκικές περιφέρειες πλήρωναν στους πασάδες φόρο, είτε σε γρόσια είτε σε παράδες. Ο μέσος φόρος εισαγωγής εμπορικών προϊόντων ανά περιφέρεια δεν ξεπερνούσε τις 5 παράδες ανά δέμα.³⁴⁵

Στη δεύτερη επιστολή της Αικατερίνης Γ. Νεράτζη, η οποία στάλθηκε από την Καστοριά στις 28 Αυγούστου 1855,³⁴⁶ γράφει στον Κ. Δ. Τακιατζή, ύστερα από τους τυπικούς χαιρετισμούς:

«Σὰς παρακαλῶ νά μέ ἐμβάσετε τὰ γνωστά σας γρόσια, διότι σέ αὐτόν τόν δυστηχισμένον καιρόν³⁴⁷ μέ εἶναι πολλή ἀναγκαία, ἢ δυνατόν νά μᾶς γράψεται νά τὰ λάβομεν ἐδῶ ἀπό φίλους σας, ὅπου θέλεται τούς στείλει σητάρι καί ὅπως γνωρίζεται τό συμφερότερον ὑμᾶς. Ἄν εἶναι

³⁴² Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21870. (Στο Παράρτημα παρατίθεται φωτογραφία αυτού του εγγράφου).

³⁴³ Βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ό. π., τ. Α'*, σ. 483-490. Για τα εβδομαδιαία παζάρια βλ. Κώστας Καρανάτσης, «Η εβδομαδιαία αγορά (παζάρι κατά τον 18^ο αι. στην Ήπειρο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 32 (1987), σ. 333-342 και Ευαγγελία Βουτσοπούλου, «Πόλη και εμποροπανήγυρη», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, Αθήνα 1985, τ. 2, σ. 439-443.

³⁴⁴ Ο Τρικαλινός έμπορος Λάνθος Μονδάνος παρουσίαζε παρόμοια εμπορική δραστηριότητα με τον Κ. Τακιατζή, γεγονός που αποδεικνύεται από την διαθήκη του. Το εμπορικό του δίκτυο εξαπλώνονταν από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη δυτική Μακεδονία μέχρι και τη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, με επίκεντρο τον άξονα Τρίκαλα - Ιωάννινα. Εμπορευόταν δημητριακά της Θεσσαλίας, δέρματα και μαλλί προερχόμενα από τις τρεις αυτές περιοχές, σπόρους για την παρασκευή βαφών, προϊόντα οικοτεχνίας, κρόκο (σαφράν), ανεπεξέργαστο μετάξι από την περιοχή της Κοζάνης και χονδρά υφάσματα από τα Ιωάννινα. Τα εισαγόμενα μεταποιημένα προϊόντα, διοχετεύονταν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο· βλ. Πέτρος Θ. Πιζάνις, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, από το 1400 έως το 1820*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2014, σ. 164.

³⁴⁵ Βλ. Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, ό. π., σ. 353-354*· επίσης, Arno Mehlan «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια», *ό. π.* και Δημήτρης Ανωγάτης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση, ό. π.*

³⁴⁶ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21881.

³⁴⁷ Προφανώς εννοεί τα πολεμικά γεγονότα του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) και το επαναστατικό κίνημα στη Θεσσαλία. Ίσως η Αικατερίνη Γ. Νεράτζη να υπερβάλλει προκειμένου να πάρει τα χρήματα που της όφειλε ο Κ. Τακιατζής.

ὅμως συμφέρον διά νά μήν περικόλαρον³⁴⁸ τά γρόσια, μᾶς στέλνεται φλοριτζά,³⁴⁹ τό κοιλόν τῆς πόλεως³⁵⁰ τό ἀγοράζομεν 20 ἕως 21 γρόσι(α)».

Ἡ επιστολή αὐτή ἀναφέρεται στην ἀναστάτωση που υπήρχε το 1854-1856³⁵¹ καθώς και στα προβλήματα που ἀντιμετώπισε ο πληθυσμός της Δυτικῆς Μακεδονίας ἐξαιτίας του Κριμαϊκοῦ πολέμου, ἀλλά και τῆς ἀύξησης των τιμῶν των προς πώληση ἀγαθῶν στις ἀγορές τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας. Ἡ Αικατερίνη Νεράτζη παρακαλεῖ τον Τακιατζή νά τῆς στείλει τα γρόσια³⁵² που τῆς χρωστούσε με κάθε τρόπο, διότι τῆς ἦταν πολύ ἀναγκαῖα. Καί ἀπό αὐτό το ἔγγραφο διαπιστώνουμε ὅτι ἡ πληρωμή των ἐμπορευμάτων γινόταν με συναλλαγματικές, ὥστε νά μὴν κινδυνεύουν τα χρήματα ἀπό τους ληστές κατά τῆ μεταφορά τους. Γι' αὐτό, λοιπόν, ἡ Νεράτζη γράφει στον Τακιατζή νά ἀποστείλει μία ποσότητα σιταριοῦ,³⁵³ προκειμένου νά το πωλήσει στους πελάτες τῆς στην Καστοριά, οἱ οἱποῖοι θα ἔδιναν τα γρόσια γιὰ τὴν ἀγορά αὐτοῦ του προϊόντος κατευθείαν στην ἴδια. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ὅτι κάθε ἔμπορος αὐτῆς τῆς περιόδου εἶχε τὴ δυνατότητα νά ἐξοφλήσει ὅ,τι χρωστούσε με τὴν πώληση προϊόντων που εἶχε στις ἀποθήκες του. Ἐτσι, δὲν κινδύνευε τὸ κεφάλαιό του καὶ διεκπεραίωνε τὶς οικονομικῆς του συναλλαγῆς χρησιμοποιώντας ὁμολογίες.

Ἡ Οθωμανικὴ διοίκηση με τὶς μεταρρυθμίσεις (*Tanzimat*) καὶ με διάφορα ἔκτακτα μέτρα που πήρε προσπάθησε³⁵⁴ νά ἀντιμετωπίσει ὅλες αὐτῆς τὶς παθογένειες.³⁵⁵ Ἡ υιοθέτηση του ἐλεύθερου ἐμπορίου ἀπὸ τους Οθωμανοὺς καθώς καὶ ἡ ἀναδιατύπωση του καθεστώτος που διείπε τὶς ἔγγειες σχέσεις δημιουργοῦσε νέες δυνατότητες γιὰ τους κεφαλαιούχους τῆς Αυτοκρατορίας (ὅπως στον Τακιατζή), διεύρυνε τους

³⁴⁸ Κινδυνεύσουν

³⁴⁹ *Φλοριτζά ἢ Πολιτζά*, ὅπως ὀνομαζόταν ἀλλιῶς ἡ συναλλαγματικὴ στο ἐμπορικὸ λεξιλόγιο τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Οἱ συναλλαγματικῆς ἔπρεπε νά ἐξαργυρωθοῦν - ρευστοποιηθοῦν στην ἡμερομηνία τῆς ἐκτύπωσης τους, εἰδῶν ὁ ἐκδότης τῆς συναλλαγματικῆς, (ἐπιχειρηματίας, ἔμπορος ἢ ἐμπορικὴ συντροφιά), ἀντιμετώπιζε πρόβλημα πτώχευσης· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες γιὰ τὶς δραστηριότητες των Καλαρρυτινῶν ἐμπόρων», ὁ. π., σ. 93.

³⁵⁰ Βλ. παραπάνω σημ. 42.

³⁵¹ Βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ὁ. π., σ. 318.

³⁵² Το τουρκικὸ νόμισμα ἀνῆκε σε δύο συστήματα, σ' ἐκεῖνο που εἶχε ὡς μονάδα τὸ *akçe* (*ἀσπρο*) καὶ σ' ἐκεῖνο που εἶχε ὡς μονάδα τὸ *γρόσι*. Το γρόσι χρησιμοποιούταν σε ὅλες τὶς οικονομικῆς συναλλαγῆς που πραγματοποιοῦνται ἐντὸς τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας κατά τὸν 18^ο καὶ 19^ο αἰῶνα· βλ. Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶς κ. ἄ., *Ἑλληνικὴ οικονομικὴ ἱστορία*, ὁ. π., τ. Α', σ. 310-311 καὶ ἰδίως Εὐτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα* ὁ. π., *passim* καὶ ἰδίως σελ. 171, 181.

³⁵³ Ἴσως ὁ ἔμπορος τῆς περιόδου αὐτῆς ἔστειλε κάθε φορὰ σε μία ἀγορὰ κάποια καθορισμένη ποσότητα του προς πώληση προϊόντος ὡς δείγμα, διότι ἦταν ἀδύνατο νά μεταφερθεῖ ὁλόκληρο τὸ φορτίο του προϊόντος, χωρὶς νά ἔχει πρῶτα ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἐνδεχόμενη πώλησή του. Ἐτσι, λοιπόν, τα δείγματα των ἐμπορευμάτων, εἴτε δημητριακῶν εἴτε ἐπεξεργασμένων νημάτων, ἦταν βασικά γιὰ τὴ σύναψη παραγγελιῶν ἀπὸ τους ἐνδιαφερόμενους ἀγοραστῆς· βλ. γιὰ τα δείγματα νημάτων ἀπὸ τὴ Θεσσαλία Ὀλγα Κατσιαρδῆ-*Hering*, *Τεχνίτες καὶ τεχνικῆς βαφῆς νημάτων, ἀπὸ τὴ Θεσσαλία στην κεντρικὴ Εὐρώπη (18^{ος}- ἀρχῆς 19^{ου} αἰῶνα)*, *Ἡ Ἀμπελακιώτικη Συντροφιά (1805)*, ἐκδόσεις Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2003, σ. 15, 24, 129.

³⁵⁴ Ἀναφέρονται κάποια μέτρα τῆς Υψηλῆς Πύλης στὴ δεκαετία τοῦ 1860: σύσταση Οθωμανικῆς Τράπεζας, γιὰ τὴν ἐνίσχυση καὶ ἐξυγίανση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, καθώς καὶ ἐγκαίνια τῆς αυτοκρατορικῆς οδοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μέχρι τὸ Μοναστήρι, γιὰ διευκόλυνση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητας· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ὁ. π., σ. 320.

³⁵⁵ Ἡ ἀύξηση τῆς ζήτησης δημητριακῶν τῆς Μακεδονίας προκάλεσε ἀύξηση τῆς τιμῆς τους στις διεθνεῖς ἀγορές, λόγω τοῦ ἀποκλεισμοῦ των ρωσικῶν σιτοβολῶνων καὶ τῆς μέτριας συγκομιδῆς δημητριακῶν στὴ δυτικὴ Εὐρώπη· *στο ἴδιο*, σ. 321.

οικονομικούς τους ορίζοντας και συνέβαλλε στη μείωση των ποσών που συνδέονταν με τις διοικητικές λειτουργίες του κράτους και, ως εκ τούτου, με τη φορολογία.³⁵⁶

II. Δανεισμός χρημάτων και τοκογλυφικές δραστηριότητες

Η περίοδος άνθησης των οικονομικών και χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων του Κ. Τακιατζή³⁵⁷ τοποθετείται στην τριακονταετία 1840-1870. Όπως είδαμε, την περίοδο αυτή ο Κωνσταντίνος αντιμετώπιζε σοβαρά πρόβλημα υγείας. Στα 1846 σύναψε δάνειο ύψους 22.000 γροσίων από την Ελληνική και Κοινή Σχολή της Κοζάνης με τόκο 12%.³⁵⁸ Το επόμενο έτος, συγκεκριμένα στις 1 Απριλίου 1847, κατέβαλε το ποσό του τόκου, που ανερχόταν στα 2.640 γρόσια. Το ίδιο γινόταν κάθε χρόνο μέχρι την εξόφληση του δανείου. Όπως σημειώνεται και σ' ένα έγγραφο: «[...] Από όσα έδανείσθησαν είς μετρητά προς τόν κ. Κωνσταντίνον Δ. Τακιατζή προς τόκον 12% έτησίως κατά την δοθεισαν όμολογίαν του είς τας χείρας τών έπιτρόπων τής Σχολής, τά άντικρυ γρόσια είκοσι δύο χιλιάδες άτινα έσηκόσαμεν από τόν Κωνσταντίνον Μ. Μουράτην και έδανείσθησαν τῶ είρημένῳ Κωνσταντίνῳ Δ. Τακιατζή, διά πέντε έτη, ό δε τόκος νά πληρώνεται έτησίως [...]».³⁵⁹

Ίσως ο Κ. Τακιατζής να δανείσθηκε το 1846 το ποσό των 22.000 γροσίων από τη Σχολή της Κοζάνης, που αποτελούσε διαχρονικά κινητήριο δύναμη της οικονομίας της πόλης, - λόγω ότι γινόταν αποδέκτης πολλών δωρεών και έτσι μπορούσε να δανίζει ποσά σε διάφορους - με σκοπό ν' αυξήσει το κεφάλαιό του, διότι η Σχολή αυτή έδινε κατευθείαν μετρητά στους δανειζόμενους και όχι ομολογίες και συναλλαγματικές, όπως γινόταν στις οικονομικές συναλλαγές εύπορων με τρίτους. Οι συνεχείς συνάψεις ομολογιών του Κ. Τακιατζή με επιχειρηματίες αλλά και απλούς υπηκόους, μέσα στις δύσκολες συνθήκες αυτής της εποχής, με την οικονομική παρακμή και τη δυσπραγία που γνώριζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, συχνά οδηγούσε σε καθυστερήσεις της καταβολής των δόσεων του τόκου από τους δανειζόμενους. Έτσι ο Κωνσταντίνος, σχεδιάζοντας τις μελλοντικές του κινήσεις, θεώρησε σκόπιμο να προβεί σ' μια ανακεφαλαιοποίηση των διαθεσίμων κεφαλαίων του, προκειμένου να συνεχίσει και να επεκτείνει την οικονομική του δραστηριότητα. Ο τόκος του δανείου (12%) ήταν σχετικά χαμηλός, για την εποχή αυτή. Ας σημειωθεί ότι σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου ο τόκος έφθανε ως και το 25%, ακόμη και 40% κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες.³⁶⁰ Στα Βαλκάνια ο τόκος ήταν ανεκτός και αναγνωριζόταν από τους μουσουλμάνους ιεροδικαστές σε ένα όριο που έφτανε έως 20% ετησίως.³⁶¹

³⁵⁶ Βλ. Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 71.

³⁵⁷ Π. Λιούφης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 318-319.

³⁵⁸ Το συνηθισμένο επιτόκιο για τις εμπορικές συναλλαγές κυμαινόταν μεταξύ 12-18%, το επιτόκιο των αγροτικών χρεών στα 24-36% και των χρεών ανάγκης «το ένα άλλο ένα» βλ. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκης, Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία, ό. π.*, σ. 117.

³⁵⁹ Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης από το 1830-1855, σ. 233.

³⁶⁰ Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, Ν. Ταμπακόπουλος και Σία (1816-1820). Η τοκογλυφία στην Πελοπόννησο στο τέλος της τουρκοκρατίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2013, σ. 54-55.

³⁶¹ Παρόμοια περίπτωση αποτελεί ο Αθηναίος έμπορος Δ. Πετρούλης, στα τέλη του 17^{ου} αι. Ο Πετρούλης δανειζόταν από τη Βενετία μεγάλα χρηματικά ποσά με τόκο 4% - 6% και στη συνέχεια δάνειζε μικρά ποσά σε τρίτους εμπόρους με μεγαλύτερο επιτόκιο της τάξεως του 9%, με αποτέλεσμα να αποκομίζει μεγάλα κέρδη βλ. Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, ό. π.*, σ. 169.

Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Κωνσταντίνος Τακιατζής, με τόσο χαμηλό επιτόκιο δανεισμού από τη Σχολή της Κοζάνης, θα μπορούσε εύκολα και γρήγορα να επενδύσει το δανειζόμενο κεφάλαιο σε ομολογίες με τόκο 15% - 17% (κέρδος από τον τόκο 3.520 γρόσια κατ' έτος) προς τρίτους που είχαν άμεση ανάγκη μετρητών, και να επιστρέψει το ποσό που είχε δανεισθεί στη Σχολή μετά από πέντε έτη. Δηλαδή, στα 1851 θα έπρεπε να αποπληρώσει στη Σχολή 13.200 γρόσια (2.640 x 5 έτη). Έτσι, μέσα σε πέντε έτη είχε *διάφορο* (κέρδος) από αυτήν την επένδυση ύψους (με αφαίρεση του 3.520 - 2.640) 880 γροσίων, κατ' έτος, δηλαδή συνολικά 4.400 γρόσια (880 γρ. x 5 έτη).

Ο συλλογισμός μας αυτός αναπτύχθηκε κατά τη μελέτη του αρχαιακού υλικού επειδή διαφαίνεται από τις πηγές ότι κατά το χρονικό διάστημα από το 1850 μέχρι και το 1869 ο Κ. Τακιατζής, έχοντας στη διάθεσή του μεγάλα χρηματικά ποσά (οθωμανικές λίρες και γρόσια), ασχολήθηκε με επενδύσεις οικονομικής και χρηματοπιστωτικής φύσεως, όπως δανεισμό χρημάτων με έκδοση ομολογιών σε τοπικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι χρειαζόταν χρήματα, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Ως έμπορος του χρήματος³⁶² ο Κωνσταντίνος συνεργάστηκε πολλές φορές με τον Δημήτριο Κοεμτζή για την έκδοση ομολογιών, διότι σε κάποιες περιπτώσεις το δανειζόμενο ποσό ξεπερνούσε τα 2.500 - 3.000 γρόσια ανά ομολογία. Επομένως, για να καλύψει τη ρευστότητα των ήδη εκδεδομένων ομολογιών και να συνάψει νέες με άλλους επιχειρηματίες, χρειαζόταν μεγαλύτερα κεφάλαια. Γι' αυτόν τον λόγο, η συνεργασία του με τον Κοεμτζή ήταν απαραίτητη.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι οι χρηματικές ομολογίες κυκλοφορούσαν σ' ευρεία κλίμακα ως γραπτές αποδείξεις για οφειλόμενα ποσά και εξυπηρετούσαν κάθε συναλλασσόμενο που δεν διέθετε ή που δεν επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει ρευστό χρήμα. Η καλή φήμη και η φερεγγυότητα των συναλλασσόμενων επηρέαζαν θετικά τόσο την έκδοση ομολογιών όσο και το ύψος των διακινούμενων ποσών.³⁶³

Η ομολογία συντασσόταν με απαίτηση του δανειστή ή του δανειζόμενου χωρίς διάκριση τάξης, φύλλου, θρησκευματος ή εθνικότητας. Ομολογίες εκδίδονταν για τη διασφάλιση του πιστωτή κατά τη διαδικασία δανεισμού χρημάτων και ήταν απόλυτα δεσμευτικές για τον δανειζόμενο. Με ομολογίες εξοφλούνταν, επίσης, χρέη προς τρίτους και σε διαφορετικές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως φαίνεται και από το έγγραφο του Αρχείου της οικογένειας Περούκα από το Άργος.³⁶⁴

Ομοίως, με ομολογίες αποδίδονταν χρηματικά ποσά προερχόμενα από φορολογικές επιβαρύνσεις ή αξιοποιούνταν αντί ρευστού χρήματος στις εμπορικές συναλλαγές, λειτουργώντας ως τραπεζική επιταγή.³⁶⁵ Αρκετές φορές μια ομολογία μπορούσε να προσφερθεί ως εμπόρευμα σε χρηματιστές, ίσης όμως αξίας με το αναγραφόμενο ποσό.

³⁶² Ο χαρακτηρισμός αυτός αναφέρεται στον Ν. Ταμπακόπουλο, έμπορο της Πελοποννήσου (Αρκαδίας). Στην περίπτωση του Τακιατζή συμβαίνει ακριβώς το ίδιο, αφού και οι δύο έμποροι ακολούθησαν παρόμοιες οικονομικές δραστηριότητες τον 19^ο αι· βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας*, ό. π., σ. 17.

³⁶³ Ο Γ. Παπαγεωργίου, (*Ο εκσυγχρονισμός*, ό. π., σ. 125), αναφέρει ότι στην ομολογία (*ομπλιγκατζόνε* ή *ριτζεβούτα*) σημειωνόταν το ποσό των χρημάτων, ο χρόνος επιστροφής, ο τόκος επί τοις %, η υπογραφή αυτού που έλαβε το ποσό και των μαρτύρων. Συχνά εκδιδόταν ομολογία χωρίς μάρτυρες και τόκο, σημειωνόταν όμως δια «*χαρίν φιλίας*». Εάν αγοραζόταν ένα προϊόν με διορία πληρωμής, στην ομολογία που συντασσόταν ο τόκος υπολογιζόταν από τη λήξη της διορίας και μετά.

³⁶⁴ Βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 139.

³⁶⁵ Π. Θ. Πιζάνιας, *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων*, ό. π., σ. 169.

Επρόκειτο δηλαδή για προαγορά έντοκου γραμματίου, με την οποία ο χρηματιστής εξασφάλιζε το κέρδος του από τους ήδη προσδιορισμένους τόκους της ομολογίας, επαυξημένους με τις δικές του απαιτήσεις. Τα διάφορα καταγεγραμμένα χρέη εκ μέρους ατόμων, χωριών ή καζάδων, εξοφλούνταν άμεσα προς τους δικαιούχους με τη χρήση ομολογιών.³⁶⁶

Στο έγγραφο της χρεωστικής ομολογίας σημειώνονταν το διακινούμενο ποσό, το επιτόκιο σε μηνιαία ή ετήσια βάση καθώς και ο χρόνος καταβολής της οφειλής σε περίπτωση δανείου. Σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις οι δανειστές των χρημάτων δεν επέβαλλαν καμιά επιβάρυνση, θέλοντας να διευκολύνουν τους δανειζόμενους και όχι να κερδοσκοπήσουν με το δανειζόμενο χρήμα. Ο καθορισμένος τόκος αποδιδόταν κάθε έξι μήνες, αλλά, όταν ο καθορισμένος χρόνος επιστροφής υπερέβαινε το διάστημα αυτό, ο οφειλέτης είχε την υποχρέωση, μετά τη συμπλήρωσή του, να αποστείλει τουλάχιστον το *διάφορο* (τόκο), το ύψος του οποίου παρέμενε, κατά κανόνα, σταθερό καθ' όλη τη διάρκεια της χρέωσης. Σε περίπτωση παράτασης του δανείου υπήρχε η δυνατότητα του δανειοδοτούμενου να απαιτήσει αλλαγή του αρχικού τόκου, την οποία υποχρεούταν να αποδεχθεί ο οφειλέτης, εφόσον ήταν προσυμφωνημένη.³⁶⁷

Η εξόφληση της ομολογίας γινόταν κατά την «*πτώση*» (λήξη) της αναγραφόμενης ημερομηνίας και επιστρεφόταν στον εκδότη της υπογεγραμμένη και σχισμένη προς «*άσφάλειάν*» του. Αν ο δικαιούχος ζητούσε να εξοφληθεί η ομολογία πριν από την ημερομηνία λήξης της και αυτό γινόταν αποδεκτό από τον οφειλέτη, μειωνόταν αντίστοιχα και ο τόκος που αναλογούσε κατά το συγκεκριμένο διάστημα. Ομολογίες των οποίων οι οφειλέτες τους απεβίωσαν δεν παραγράφονταν αλλά μεταβιβάζονταν ως ενεργό χρέος στους κληρονόμους τους, οι οποίοι αναλάμβαναν την υποχρέωση επιστροφής των χρημάτων του δανείου, μαζί με τους τόκους. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συνηθιζόταν για τη βέβαιη και χωρίς καθυστέρηση πληρωμή των ομολογιών να συνοδεύεται η παράδοσή τους στον οφειλέτη από έναν «*ντιβάν ντεσκερέ*» (κρατική ανακοίνωση- εντολή). Από τους ενασχολούμενους με το εμπόριο χρήματος, εκείνοι που προθυμοποιούνταν να εκδώσουν άμεσα ομολογίες ήταν οι *σαράφηδες*, ενώ αντίθετα οι χρηματιστηριακές εταιρείες προτιμούσαν την έκδοση συναλλαγματικών.³⁶⁸

Οι ομολογίες,³⁶⁹ εξυπηρετώντας την ανάγκη για ρευστό, εξασφάλιζαν τη σίγουρη απόδοση χρήματος με την χωρίς προβλήματα διακίνηση τους και άφηναν μεγάλα χρονικά περιθώρια, αφού εκδίδονταν σε μη σταθερή βάση και με προκαθορισμένους, κατά περίπτωση, όρους. Η έντονη όμως κερδοσκοπική εκμετάλλευση είχε ως αντίτιμο το επισφαλές της επένδυσης, γι' αυτό και την απέφευγαν οι χρηματιστικές εταιρείες. Παρόλο που οι ομολογίες διευκόλυναν τις οικονομικές δοσοληψίες μεταθέτοντας τις εξοφλήσεις των χρημάτων σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, συχνά κατέληγαν σε συγκρούσεις μεταξύ των συναλλασσόμενων, εξαιτίας των μεγάλων επιβαλλομένων προσ αυξήσεων. Ο δανειοδότης πίστευε πως είχε το δικαίωμα της απαίτησης για τις υπηρεσίες που παρείχε στον οφειλέτη, εφόσον θεωρούσε πως μόνο αυτός με το κεφάλαιό του θα μπορούσε να βγάλει τον δανειοδοτούμενο από τις δυσκολίες και να συμβάλει

³⁶⁶ Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 140.

³⁶⁷ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός*, ό. π., σ. 125.

³⁶⁸ Βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες*, ό. π., σ. 141.

³⁶⁹ Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός*, ό. π., σ. 125.

στην άμεση επίλυση των οικονομικών προβλημάτων του οφειλέτη. Επομένως, το κέρδος πήγαινε προς την πλευρά του ισχυρού δανειοδότη, διότι η ζημιά των πιστωθέντων ήταν αναπόφευκτη, αφού οδηγούνταν στη «λύση» της οικονομικής ενίσχυσης, λόγω της μη εκπλήρωσης των οικονομικών τους υποχρεώσεων.³⁷⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι παρακάτω ομολογίες από τα αρχεία των οικογενειών Τακιατζή και Κοεμτζή:³⁷¹

Όμολογία διά δέκα χιλιάδες γρόσια (10.000)

Τά όποια έδανήσθηκε ό ύποφαινόμενος παρά τοῦ κυρίου Νικολάου Γεωργίου Γογούση καί ύπόσχομαι νά τά εύχαριστήσω από σήμερα μέχρι έναν όλόκληρον χρόνον, ὅμως μέ τόν τόκον³⁷² πρὸς δώδεκα τοῖς ἑκατόν, ἐτήσιον τόκον, διά τήν ένδειξιν.

*Κοζάνη 5 Δεκεμβρίου 1851
Δημήτριος Κωνσταντίνου Κοεμτζής,
Ύπόσχομαι τά άνωθεν
Κωνσταντίνος Δημητρίου Τακιατζής,
Μάρτυς*

Όπως φαίνεται από την παραπάνω ομολογία, ο Δημήτριος Κ. Κοεμτζής, σε συνεργασία με τον Κωνσταντίνο Τακιατζή, που ήταν μάρτυς - εγγυητής της ομολογίας, δανείσθηκε ένα σοβαρό ποσό, ύψους 10.000 γροσίων, με ετήσιο τόκο 12%, από τον Νικόλαο Γ. Γογούση. Η κίνηση αυτή του Δημητρίου Κοεμτζή στόχευε στη χρήση του κεφαλαίου αυτού για άλλες οικονομικές δραστηριότητες.³⁷³ Ο τόκος δανεισμού ανερχόταν, όπως προαναφέρθηκε, στο 12% ετησίως, με αποτέλεσμα αρκετοί μεγαλέμποροι και κτηματίες της περιοχής, όπως οι δύο ισχυροί άνδρες Κοεμτζής και Τακιατζής, να δανειζονται μεγάλα ποσά, ώστε να ενισχύσουν τη ρευστότητά τους και έπειτα να συνάψουν νέες ομολογίες με τρίτα άτομα που είχαν άμεση ανάγκη χρημάτων. Πρόκειται για ομολογίες με τόκο ύψους 15%. Έτσι, επέστρεφαν το δανειζόμενο κεφάλαιο μαζί με τους τόκους,³⁷⁴ κερδίζοντας ένα ποσό της τάξεως του 3% από τη διαφορά των τόκων δανεισμού. Συνεπώς, διαπιστώνουμε την πρακτική της τοκογλυφίας στην περιοχή της Κοζάνης. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τις ομολογίες που σύναψε ο Δ. Κοεμτζής, σε συνεργασία με τον Κων/νο Τακιατζή, με τρίτα άτομα, με στόχο το κέρδος, όπως φαίνεται και στην επόμενη ομολογία:³⁷⁵

³⁷⁰ Βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 142.

³⁷¹ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 22375.

³⁷² Ο τόκος δανεισμού ανερχόταν στο 12% ετησίως.

³⁷³ Παρόμοια οικονομική δραστηριότητα είχε και ο Πελοποννήσιος έμπορος Κωνσταντής Σαλβαράς, που δανείστηκε στα 1820 το ποσό των 1.060 γροσίων, με στόχο να ενισχύσει την ρευστότητά του καθώς και το εμπορικό του κεφάλαιο· βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το καριοφίλι και το γρόσι, ό. π.*, σ. 77.

³⁷⁴ Οι τόκοι δανεισμού διέφεραν σε κάθε ομολογία ανάλογα με το ύψος του ποσού, τον χρόνο αποπληρωμής καθώς και τη φερεγγυότητα του προσώπου που δανειζόταν· βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, ό. π.*, σ. 54-55.

³⁷⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή και Αρχείο Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, έγγραφο 22386.

Όμολογία διά δύο χιλιάδες εκατόν είκοσι γρόσια (2.120)

Τά άνότερο γρόσι (sic) δύο χιλιάδες εκατόν ίκοσι (2.120) έδανίσθιμε έμεις ί ίποφενόμενι παρά του κύρ Άλέξι Ποπόρι καί έχομεν τιν συμφονίαν να το διαχιρισθούμεν ήμέρες ενέα, παρελθούσης δε τις διορίας να τρέχι ο τόκος δύο τις εκατόν τον μίνα και είς ένδιζιν ίπογράφομεν.

*1851 δεκεμβρίου 19 Κοζάνη,
έμεις ί αύτάδελφι Ναούμης, Άνέστης, Κοστίς (;) Ιωάννου Γκούτζου ίποσχόμεθα
Βαγέλις Τάση μαρτιρεϊ*

Στη συνέχεια ο Κωνσταντίνος Τακιατζής συνάπτει ομολογία 1.000 γροσίων με τον Σιατιστινό φίλο του Ζάχο Δούκα, ο οποίος επιζητούσε άμεσα τη ρευστοποίηση του ποσού, ώστε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Ο Δούκας ενημέρωσε τον Τακιατζή για την επικείμενη ομολογία με γράμμα, το οποίο εστάλη στην Κοζάνη μέσω του Ιωάννη Καραμπίνα. Το ετήσιο επιτόκιο για το δάνειο που καλούνταν να αποπληρώσει ο Ζάχος Δούκας ανερχόταν στο 12% με 14%. Δηλαδή έπρεπε να καταβάλει με τη λήξη της ομολογίας το ποσό των 1.300 περίπου γροσίων στον δανειστή Κωνσταντίνο Τακιατζή. Από το παρακάτω εκδιδόμενο έγγραφο φαίνεται η αργή νομισματική κυκλοφορία, εξαιτίας της έλλειψης ρευστότητας, την περίοδο αυτή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία:

Όμολογία διά χίλια γρόσια (1.000)

Έντιμε Κωνσταντίνε Δ. Τακιατζή είς Κοζάνην,

Έκ Σιατίστης 16 Φεβρουαρίου 1851

Έρωτών έν πρώτοις περί του αίσιου τής άγαθής ύγιειας Σας, είδοπιώ ύμās έπομένως, ότι κάγώ ύγιαίνω. Πρό ήμερών ήδη σās έπεμψα, διά τινος Σιατιστινοϋ, όμολογίαν σε γράμμα μετά του κυρίου Ιω. Καραμπίνα, έκ 1.000 γροσίων, διά να μοί πέμψητε αύτά, ύμεις δε μοί παραγγέλητε ότι τήν παρελθοϋσαν ήδη Τρίτην θά μοί τά πέμψητε, Ήδη λοιπόν παρήλθεν μία σχεδόν έβδομάς και είσέτι δέν μοί τά επέμψατε. Ίδού όπου στέλνω σήμερα τον υίόν μου Άργύριον και παρακαλώ μετρίσατε αύτοϋ τό άνωτέρω ποσόν και θέλετε με ύποχρεώσει. Έν τούτοις Σās φιλω κατασπαζόμενος και διατελω.

*Ό φίλος σας
Ζάχος Δούκας³⁷⁶*

Δεν λείπουν όμως και οι εκδιδόμενες ομολογίες σε χωρικούς, κυρίως της περιοχής του Τσιαρτσιαμπά, όπως αποδεικνύει η παρακάτω ομολογία που σύναψε ο Κωνσταντίνος Τακιατζής με την Μαριγώ Γ. Μωράλη, τον Νοέμβριο του 1852:

Κύρ Κότζο (εννοεί τον Κωνσταντίνο Δ. Τακιατζή)

Σās προσκυνώ και σās παρακαλώ τόν μισόν τόκον από τά γρόσια μου δώσε τον στόν κύρ Νάνο. επειδή έχω χρέα.³⁷⁷

³⁷⁶ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21840. (Στο Παράρτημα παρατίθεται φωτογραφία αυτού του εγγράφου).

³⁷⁷ Τα χρέη διακρίνονταν σε είδος, αφού προηγουμένως προσδιοριζόταν η ισοδυναμία τους, ή σε χρήμα, ανάλογα με τις ελλείψεις ή τις δυνατότητες των υπόχρεων και τις απαιτήσεις των πιστωτών. Σε είδος χρεώνονταν καλλιεργητές ή καταναλωτές, κατώτερων κυρίως κοινωνικών τάξεων, είτε για να

Ακολουθούν δύο επιστολές του Εβραίου εμπόρου Isach M. Siano από τη Θεσσαλονίκη προς τον Κωνσταντίνο Τακιατζή, που αποδεικνύουν την ίδια οικονομική δραστηριότητα του Κοζανίτη εμπόρου κατά τη δεκαετία του 1840-1850. Στην πρώτη επιστολή, που την έστειλε από τη Θεσσαλονίκη στις 25 Νοεμβρίου 1847, του γράφει:

*«Διά τά γρόσια 487,19 όπου ἔχετε νά λαμβάνητε εἰς ἐξόφλησιν ἐπειδή καί δέν θέλω και [λέξη δυσανάγνωστη] εἰς τόν λογαριασμόν μου, παρακαλεῖσθε νά μὴν ἐκτέσεται ἀπό τά 4.000 γρόσια, ἐκ τῶν ὁποίων διορίζω σήμερον τόν ἅγιόν³⁷⁹ σας αὐτοῦ, διά νά τά μετρήσετε».*³⁸⁰

Στη δεύτερη επιστολή (Θεσσαλονίκη 13 Ιουνίου 1848) του γράφει, ανάμεσα στ' άλλα, τα εξής:

«Σᾶς εἰδοποιῶ ὅτι διά τά γρόσια 9.000, ὅπου σᾶς ἐμέτρησεν ὁ Ἅγιος Σερβίων εὐρήκαν τόν τόπον των καί δέν πειράζει καί ἡσυχεῖτε. Σᾶς εἰδοποιῶ πρὸς τούτοις διά ὀδηγίαν σας ὅτι ἄλλοτε νά γράφητε κατ' εὐθείαν εἰς τόν κύριον Λοάρ, χωρίς νά γράφητε καί ἐμένα, ἀλλά κατ' εὐθείαν νά ἀγροικῆσθε³⁸¹ μέ τόν ἴδιον, ὡς μέ εἶπεν, καί προσκυνῶ σας. Ἀκολουθῶς πληροφορεῖσθε τά περισσότερα. [...]»³⁸²

Η πρώτη επιστολή αποδεικνύει τόσο τη σύναψη ομολογιών του Κ. Τακιατζή προς τρίτους επιχειρηματίες, από το 1847 τουλάχιστον, όσο και το ποσό του τόκου (487,19 γρόσια) από την ομολογία που έδωσε ο Κωνσταντίνος στον Isach, ύψους 4.000 γροσίων. Ο Isach στέλνει στον Κ. Τακιατζή ως εξόφληση το συνολικό ποσό της ομολογίας (4.000 γρόσια). Η συναλλαγή γίνεται μέσω του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης, ο οποίος καλείται να επικυρώσει την εξόφληση του δανείου. Απομένει μόνο να αποσταλεί στον Τακιατζή το ποσό του τόκου (13%), για την ομολογία που έδωσε στον Isach. Εδώ παρατηρούμε ότι ο Κ. Τακιατζής έχει ένα πολύ μικρό κέρδος σε σύναψη ομολογίας (μόνο 1%), προφανώς για να διευκολύνει τον Siano. Η δεύτερη επιστολή αναφέρει ότι τα 9.000 γρόσια που έδωσε («μέτρησε») ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης στον Τακιατζή, είχαν αποσταλεί στον κ. Λοάρ μέσω του Isach Siano. Στη συνέχεια ο Siano καθησυχάζει τον Τακιατζή για τα χρήματα που πήρε και του γνωστοποιεί την επιθυμία του κ. Λοάρ να συνεννοείται απευθείας μαζί τον Κ. Τακιατζή με γράμματα, χωρίς να επεμβαίνει στις συναλλαγές τους ο ίδιος.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν τρεις επιστολές της οικογένειας Νεράτζη καθώς και μία επιστολή του Μ. Γ. Ιμμάδη προς τον Κων/νο Τακιατζή, οι οποίες

καλύψουν βιοτικές και καλλιεργητικές ανάγκες σε γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα είτε εξαιτίας της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν στην καταβολή των φόρων, ενώ χρέη σε χρηματική μορφή όφειλαν τα μέλη ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, χωρίς ασφαλώς να υπολείπονται και οι μη προνομιούχοι - βλ. Όλγα Δ. Καραγεωργίου - Κουρτζή, *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες, ό. π.*, σ. 143.

³⁷⁸ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21841. (Στο Παράρτημα παρατίθεται φωτογραφία αυτού του εγγράφου).

³⁷⁹ Εννοεί τον επίσκοπο Σερβίων και Κοζάνης.

³⁸⁰ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21864.

³⁸¹ Να συνεννοείστε.

³⁸² Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21865.

επιβεβαιώνουν τις δΟΣΟΛΗΨΙΕΣ του Κοζανίτη εμπόρου με άτομα που ζούσαν στην Καστοριά.

Με την πρώτη επιστολή (Καστοριά 22 Σεπτεμβρίου 1855)³⁸³ η Αικατερίνη Νεράτζη γράφει στον Κ. Τακιατζή για την υποχρέωσή του να αποστείλει το ποσό του τόκου με κάποιον έμπιστο άνθρωπο. Πρόκειται για τον τόκο που όφειλε να αποδώσει ο Τακιατζής στην ίδια, διότι τον είχε εξυπηρετήσει πολλές φορές σε παραγγελίες γουναρικών από την Καστοριά.

Με τη δεύτερη επιστολή (Καστοριά 3 Οκτωβρίου 1855)³⁸⁴ η Αικατερίνη Νεράτζη ενημερώνει τον Τακιατζή ότι έλαβε ολόκληρο το ποσό του τόκου από τον Κωνσταντίνο Κοεμτζόπουλο, ο οποίος επισκέφθηκε την ίδια στην Καστοριά. Ας σημειωθεί εδώ ότι τη δεκαετία 1850-1860 ο Τακιατζής είχε εμπιστευτεί αρκετές φορές τον Κωνσταντίνο Κοεμτζόπουλο για τη μεταφορά χρημάτων του σε διάφορες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας.

Στην τρίτη επιστολή ο Γεώργιος Νεράτζης αναφέρει το ποσό του τόκου που του είχε αποστείλει ο Κ. Τακιατζής. Όπως φαίνεται, ο Τακιατζής είχε κάνει λάθος στον υπολογισμό του τόκου, αφού έχει στείλει 113 γρόσια παραπάνω από το προβλεπόμενο ποσό των 264 γροσίων. Εδώ φαίνεται και η άριστη συνεργασία των δύο εμπόρων στις δΟΣΟΛΗΨΙΕΣ τους, αλλά και η τιμιότητα από πλευράς του Γ. Νεράτζη, διότι ενημερώνει αμέσως τον Τακιατζή για το λάθος. Ο τόκος που καλείται να πληρώσει ο Τακιατζής ήταν μικρότερος του 4%, εφόσον η επιστολή αναφέρει λάθος του στον υπολογισμό του τόκου με 6%. Επομένως, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το ποσό τόκου (3% με 4%) σχετιζόταν με κάποια εξυπηρέτηση του Νεράτζη προς τον Τακιατζή είτε για μία αγορά ή παραγγελία εμπορευμάτων είτε για εξόφληση ή ρευστοποίηση μιας συναλλαγματικής. Λόγω του μεγαλύτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει αυτή η επιστολή, την εκδίδουμε εδώ:

*Καστοριά 1855*³⁸⁵

[...] Λοιπόν άπορό άδελφέ μου διά τι στέλνετε γρόσια τόσα, ενώ ό τόκος είναι γρόσια 264 καί φαίνεται ότι τά λογαριάζηται άνεβασμένα, τώρα εδώ δέν υπάρχουν άνεβασμένα, τά άνεβασμένα είναι γρόσια 113, λίρες Τουρκίας καί καθεζήσ. Λοιπόν τοῦ λόγου σας πόσον τά λογαριάζητε δέν ίξεύρω, φθάνει άδελφέ καί όποῦ ελάβετε τό φλουρί γρόσια 50 καί νά πληρώνετε τόν τόκον κατ' αὐτόν τόν τρόπον μοῦ φαίνεται δέν είναι δίκαιον καί νά μοί στέλτε καί τά ρέστα, διότι κατά τόν τρόπον πού πληρώνετε δέν κάνουν μήτε ἔξι τοῖς % καί ἔχομεν τήν άπάντησίν σας. Σῶς άσπάζομαι καί μένω.

Γεώργιος Νεράτζης.

Με την τέταρτη επιστολή (Σιάτιστα 26 Ιανουαρίου 1852)³⁸⁶ ο Μ. Γ. Ιμμάδης ενημερώνει τον Κων/νο Τακιατζή για την αδιαφορία και την αμέλεια που επέδειξε ο

³⁸³ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21871.

³⁸⁴ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21872.

³⁸⁵ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21885 με ένδειξη τόπου χρόνου «Καστοριά 1855». Το έγγραφο δεν σώζεται ολόκληρο, λόγω καταστροφής με την πάροδο των ετών. Λείπει το πάνω μέρος του που αναφέρει την ημερομηνία της επιστολής. Επομένως γνωρίζουμε τον τόπο (Καστοριά), τον αποστολέα (Γ. Νεράτζη), τον παραλήπτη (Κ.Δ. Τακιατζή) και το έτος (1855).

³⁸⁶ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21854.

Κων/νος Κοεμτζόπουλος στις οικονομικές συναλλαγές τους με τον Κ. Μήλιο στην Καστοριά. Ο Τακιατζής είχε εμπιστευτεί πολλές φορές τον Κοεμτζόπουλο για τη μεταφορά χρηματικών ποσών σε πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας. Το έγγραφο αυτό αποδεικνύει ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο του Κοεμτζόπουλου ανάγκασε τον Κ. Μήλιο να στέλνει τα χρήματα στον Τακιατζή σε σφραγισμένο δέμα, μέσω του Ιμμάδη, ώστε να πραγματοποιούνται με ασφάλεια οι συναλλαγές των δύο αυτών εμπόρων.

Έχοντας μία συνολική εικόνα από τη μελέτη του Αρχείου και της διαθήκης του Κοζανίτη εμπόρου, παρατηρούμε ότι ο Κων/νος Δ. Τακιατζής είχε στην κυριότητα του μεγάλη ακίνητη περιουσία, την οποία απέκτησε είτε ως κληρονομιά από τον πατέρα του, Δημητρίο Κ. Τακιατζή, είτε από τις εμπορικές και, γενικά, οικονομικές του δραστηριότητες (εμπόριο γουναρικών, σιταριού καθώς και σύναψη κερδοφόρων ομολογιών με τρίτους επιχειρηματίες) κατά την τριακονταετία 1840-1870.

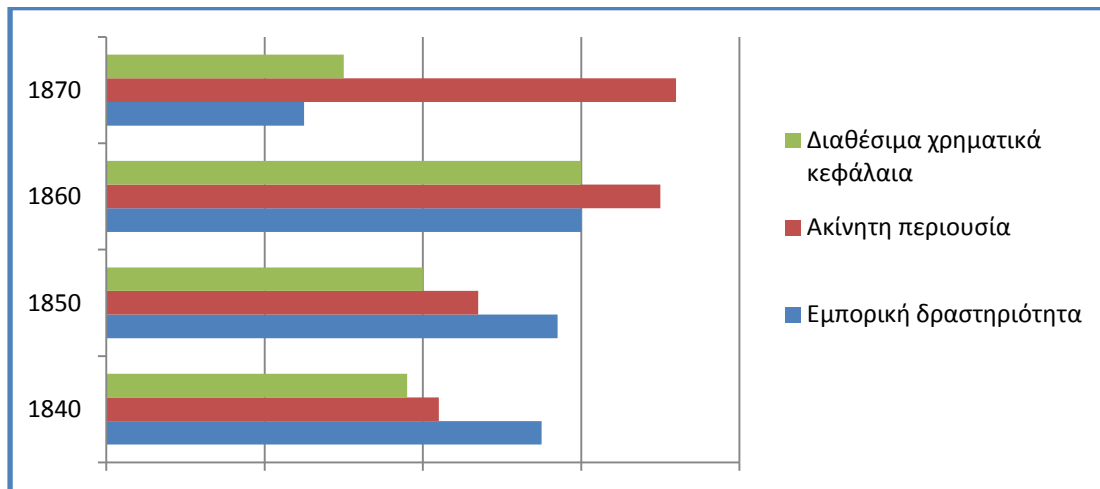
Πιθανότατα, κύριο μέλημα του Κωνσταντίνου να ήταν η τοποθέτηση των κερδισμένων από τις εμπορικές και δανειστικές του δραστηριότητες κεφαλαίων σε εκτάσεις γης (αγροτεμάχια, αμπέλια, οικίες, οικόπεδα) αλλά και σε μετοχές εταιρειών του χρηματιστηρίου Αθηνών. Μάλλον, όμως, δαπάνησε μεγάλα ποσά κατά την εικοσαετία 1840-1860, για φάρμακα, γιατρούς και θερμά λουτρά, ώστε να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα υγείας του.

Γι' αυτό τον λόγο καταγράφονται στη διαθήκη του το 1896 μικρά μόνο χρηματικά ποσά ως κινητή περιουσία, συνολικής αξίας 700 οθωμανικών λιρών, τα οποία κληροδοτεί στην πόλη της Κοζάνης, σε συγγενείς και σε φίλους. Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι ο Κ. Τακιατζής είχε πραγματοποιήσει αρκετά ταξίδια, στον ελλαδικό χώρο και στο εξωτερικό για να θεραπευθεί από τη χρόνια ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε. Συνεπώς, η μακροχρόνια ασθένειά του περιόρισε την εμπορική του δραστηριότητα, καθώς δαπάνησε πολύ χρόνο και πολύ χρήμα για τη θεραπεία του.

Στους πίνακες και στα γραφήματα που ακολουθούν φαίνονται εμπορικές και, γενικά, οι οικονομικές δραστηριότητες του Κ. Τακιατζή, καθώς και η περιουσία που απέκτησε κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής σταδιοδρομίας του, από το 1840 ως το 1870. Τα δεδομένα με βάση τα οποία καταστρώσαμε αυτούς τους πίνακες και τα ιστογράμματα προέρχονται από το Αρχείο του Κ. Δ. Τακιατζή και από την μελέτη της διαθήκης του.

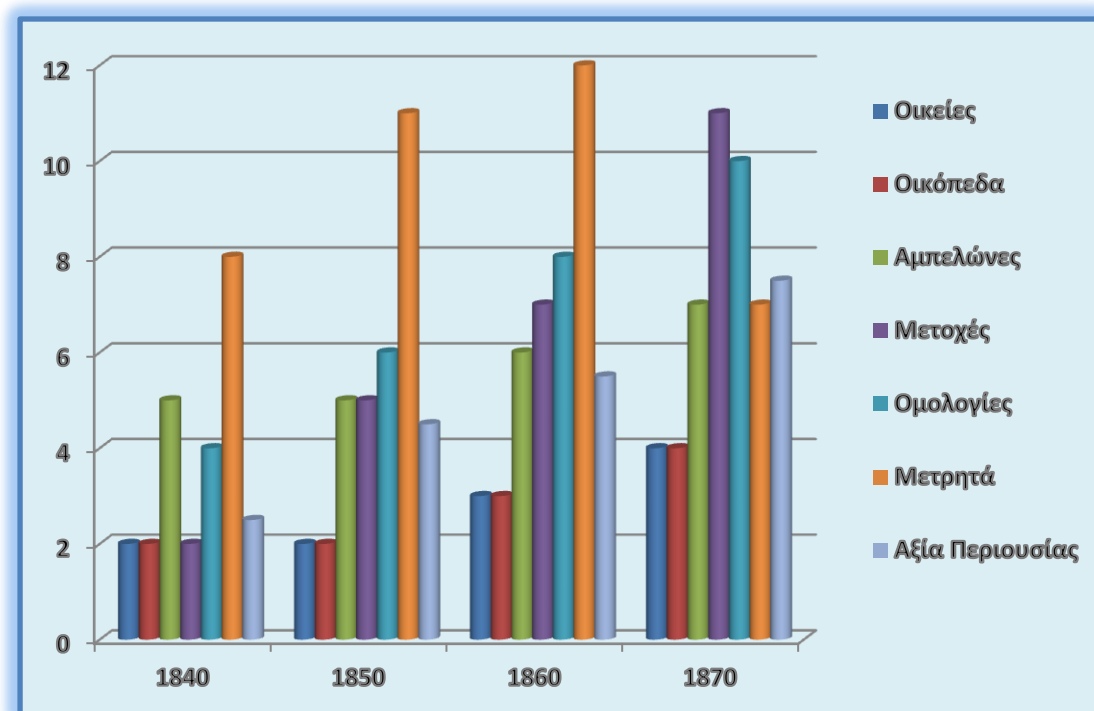
Συγκεκριμένα, πρόκειται για χρήματα που κέρδισε από το εμπόριο ή από τις ομολογίες που σύναψε με άλλους επιχειρηματίες, καθώς και για τα ακίνητα που απέκτησε είτε από κληρονομιά είτε από αγορές που έκανε ο ίδιος.

Πίνακας 2. Η περιουσία του Κ. Δ. Τακιατζή³⁸⁷

Όπως βλέπουμε από τον παραπάνω πίνακα, στα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής καριέρας του ο Κων/νος Τακιατζής κατείχε σημαντική ακίνητη περιουσία ως κληρονομιά από τον πατέρα του. Τα διαθέσιμα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για τις εμπορικές του δραστηριότητες. Στο απόγειο της καριέρας του (το 1860) επενδύει τα κεφάλαια που είχε κερδίσει σε αγορές ακινήτων. Στο τέλος της καριέρας του (το 1870) παρατηρούμε ότι είχε μεγάλη έλλειψη χρημάτων, λόγω των μεγάλων δαπανών εξαιτίας των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε.

Πίνακας 3. Συνολική εικόνα περιουσιακών στοιχείων Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή³⁸⁸

³⁸⁷ Η κάθε κάθετη γραμμή αντιστοιχεί, κατά προσέγγιση, σε 20.000 γρόσια.

³⁸⁸ Η κάθε οριζόντια γραμμή αντιστοιχεί, κατά προσέγγιση, σε 10.000 γρόσια.

Ο παραπάνω πίνακας, ο οποίος συντάχθηκε μετά τη μελέτη του Αρχείου του Κ. Δ. Τακιατζή, μας δίνει τη συνολική εικόνα των περιουσιακών στοιχείων που απέκτησε ο από τις εμπορικές και λοιπές οικονομικές του δραστηριότητες. Όπως βλέπουμε, το 1840 ο Κωνσταντίνος έχει στην κατοχή του αρκετά ακίνητα (οικόπεδα, οικίες και αμπέλια), που τα είχε αποκτήσει από τον πατέρα του ως κληρονομιά. Τα χρήματα που είχε κληρονομήσει υπερείχαν έναντι όλων των άλλων περιουσιακών του στοιχείων.

Ο τελευταίος απόγονος των Τακιατζήδων ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως έμπορος δημητριακών και γουναρικών. Έπειτα, το 1850 - 1860, διεύρυνε τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες με τη σύναψη ομολογιών προς τρίτους, που χρειάζονταν κεφάλαια για να εκπληρώσουν τις όποιες υποχρεώσεις τους. Αυτή η χρηματοπιστωτική δραστηριότητα τού έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσει εύκολα και γρήγορα πολλά χρήματα, αφού δάνειζε κεφάλαια με τόκο ύψους 13% με 15%. Αρκετές φορές μάλιστα δανειζόταν ο ίδιος χρήματα από την Σχολή της Κοζάνης, με επιτόκιο 12% και στη συνέχεια σύναπτε νέες ομολογίες προς τρίτα πρόσωπα με επιτόκιο υψηλότερο επιτόκιο (15%). Έτσι κέρδιζε 3% από κάθε ομολογία που σύναπτε, χωρίς να τοποθετήσει δικά του κεφάλαια. Επομένως, έχοντας κεφαλαιακή επάρκεια, συνέχισε μέχρι το 1875 την εμπορική του δραστηριότητα, αφού μπορούσε να αγοράζει μεγάλες ποσότητες δημητριακών σε χαμηλή τιμή από γεωργούς της περιοχής του και να τα πουλά σε εμποροπανηγύρεις (Μαύροβο Καστοριάς) ή σε τοπικές αγορές (Κοζάνης, Καστοριάς και Σερβίων), όταν η τιμή τους αυξανόταν πολύ. Τα εμπορεύματα τοποθετούνταν στις αποθήκες που είχε στις οικίες του, όπως μαρτυρούνται και στη διαθήκη του. Όμως, τη δεκαετία του 1870-1880, η επιχειρηματική του δραστηριότητα περνάει σε φάση παρακμής, με εμφανή την έλλειψη χρηματικών κεφαλαίων. Όπως παρατηρούμε τα κερδισμένα χρήματα είχαν επενδυθεί τόσο σε αγορές ακινήτων, μετοχών, αμπελιών, οικοπέδων στο Ελληνικό Βασίλειο, όσο και στα συνεχόμενα ταξίδια που πραγματοποιούσε προκειμένου να βρει ίαση, από την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε.

Πίνακας 4. Συνολική εικόνα εμπορικής δραστηριότητας Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή

Ο τελευταίος αυτός πίνακας συντάχθηκε μετά τη μελέτη του Αρχείου του Κ. Δ. Τακιατζή και παρουσιάζει τη συνολική εικόνα της εμπορικής δραστηριότητας του Κοζανίτη εμπόρου. Όπως παρατηρούμε από τα προϊόντα που εμπορεύεται ο Τακιατζής κυριαρχούν τα δημητριακά (σιτάρι και κριθάρι) έναντι των γουναρικών. Σε μικρό βαθμό εμφανίζονται ως προϊόντα προς πώληση το κρασί και το ρακί, προερχόμενα μάλλον από τα κτήματα του ιδίου, εφόσον είχε στην κατοχή του ορεινά και πεδινά αμπέλια. Έτσι, αφού κάλυπτε πρώτα τις ανάγκες της οικίας του σε οινοπνευματώδη ποτά, εμπορευόταν το πλεόνασμά τους κερδίζοντας σημαντικά ποσά που ενίσχυαν τα ετήσια εισοδήματά του. Επομένως, ο Κ. Δ. Τακιατζής εμφανίζει αξιοπρόσεκτη οικονομική και εμπορική δραστηριότητα κατά την τριακονταετία 1840 με 1870.

II. Κοινοτικής φύσεως οικονομικές δραστηριότητες

Παράλληλα με τις εμπορικές και γενικά οικονομικές του δραστηριότητες, ο Κων/νος Τακιατζής αναμείχθηκε ενεργά στα κοινοτικά πράγματα της πόλης, καταλαμβάνοντας υψηλά αξιώματα, τόσο λόγω της κοινωνικής και οικονομικής του επιφάνειας όσο και λόγω της ισχυρής προσωπικότητάς του. Όπως είπαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, από διάφορους κώδικες της Κοζάνης προκύπτει ότι ο Κωνσταντίνος διετέλεσε κατά τα έτη 1837-1849 «*όστιάριος*» και «*ρεφερεντάριος*» της κοινότητας Κοζάνης, ενώ το 1852 κατέλαβε το αξίωμα του «*πρωτονοταρίου*», του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στη συνέχεια έγινε Έφορος των Σχολών της πόλεως, θέση που κατείχε για αρκετά έτη και ο πατέρας του Δημήτριος. Το 1874 εκλέχθηκε πρόεδρος του Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Κοζάνης, «Ο Φοίνιξ». Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε στα 1873 με στόχο την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας όχι μόνο στη πόλη της Κοζάνης, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.³⁸⁹

Επίσης, κατά τη δεκαετία 1850-1860 κατέλαβε μεγάλες προσπάθειες για την ίδρυση «Μακεδονικού Γυμνασίου» στην Κοζάνη, οι οποίες, δυστυχώς, δεν τελεσφόρησαν εξαιτίας των εμποδίων που συνάντησε από την οθωμανική διοίκηση. Το σεβαστό χρηματικό ποσό που συγκεντρώθηκε τότε από «*φιλογενείς*», φιλόμους και οικονομικά ισχυρούς άνδρες της Κοζάνης, προκειμένου να θεμελιωθεί το Γυμνάσιο, δαπανήθηκε εξ ολοκλήρου για την ανέγερση του κωδωνοστασίου («Καμπαναριού») προς εξωραϊσμό της πόλης.³⁹⁰

Στη συνέχεια ο Κων/νος Τακιατζής επέδειξε έντονο ενδιαφέρον με την προώθηση της παιδείας στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της πόλης και της γύρω περιοχής, σε μια αρκετά δύσκολη για τον ελληνισμό της Μακεδονίας περίοδο, καθώς με την ίδρυση της Βουλγάρικης εξαρχίας ενισχύονταν οι επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων στη Μακεδονία. Η βουλγαρική τακτική συνίστατο σε διεκδικήσεις εκ μέρους Βουλγάρων αρχιερέων, της χρήσης της σλαβονικής αντί της ελληνικής στην εκκλησία αλλά και της ιδρύσεως βουλγαρικών γραμματοδιδασκαλείων στη θέση των ελληνικών. Οι συλλογικές αυτές προσπάθειες των Βουλγάρων έγιναν με την, έμμεση, υποστήριξη

³⁸⁹ Ν. Π. Δελιαλή, *Διαθήκαι ενεργετών, ό. π.*, σ. 13-15.

³⁹⁰ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή.

της Ρωσίας, αλλά και με την ανοχή της οθωμανικής διοίκησης.³⁹¹ Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1860 οι Βούλγαροι διέθεταν σοβαρά εκπαιδευτικά ερείσματα στις περιοχές Βαλεσάς, Αχρίδας, Περπελέ, Μελένικου, Κιλκίς, Έδεσσα κ. α.³⁹²

Οι ελληνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας αντέδρασαν δυναμικά σ' αυτές τις επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων, με αποτέλεσμα τη ίδια κιόλας δεκαετία να δημιουργηθεί ένα ελληνικό πατριωτικό δίκτυο από άτομα που είχαν φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών: εκπαιδευτικούς κ.ά. Στόχος αυτής της συλλογικής προσπάθειας ήταν η συγκέντρωση χρηματικών ποσών από κοινοτικούς φόρους, κληροδοτήματα, εράνους και δωρεές, ώστε να καλυφθούν τα έξοδα λειτουργίας καθώς η καταβολή των διδάκτρων των μαθητών που φοιτούσαν στα ελληνικά εκπαιδευτήρια τα οποία, προκειμένου να διατηρήσουν την αυτονομία τους και να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της έλλειψης δασκάλων, χρησιμοποιούσαν πολλές φορές την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Έτσι, σε συνδυασμό με την έντονη οικοδομική δραστηριότητα στα αστικά και ημιαστικά κέντρα της Μακεδονίας την περίοδο αυτή, παρατηρείται γύρω στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η ίδρυση παρθεναγωγείων, νηπιαγωγείων, δημοτικών σχολείων και «Ελληνικών σχολείων» σε πόλεις της Μακεδονίας.³⁹³

Το δίκτυο αυτό, στο οποίο συγκαταλεγόταν όλοι σχεδόν οι επιφανείς πολίτες της Κοζάνης, της Καστοριάς και των άλλων πόλεων και κωμοπόλεων της περιοχής, θα αποδώσει τους πρώτους καρπούς της το 1878, σε συνεργασία με το λησταντάρτικο δυναμικό της περιοχής.³⁹⁴ Το συμπαγέστερο και πολυπληθέστερο ελληνόφωνο στοιχείο το περιλάμβαναν οι νοτιότερες περιοχές των σαντζακιών Κορυτσάς και Σερβίων (οι καζάδες Ανασελίτσης, Γρεβενών, Κοζάνης, Καϊλαριών και Σερβίων). Η οριακή θέση των περιοχών αυτών κοντά στα σύνορα του ελληνικού Κράτους ευνοούσε και την αμεσότερη διασύνδεσή τους μ' αυτό και στον οικονομικό, εμπορικό και επαγγελματικό τομέα και, όπως ήταν φυσικό, τούτο είχε ως έμμεση συνέπεια και την ανάπτυξη μιας αποκλειστικά ελληνικής εκπαίδευσης σ' αυτές τις περιοχές.³⁹⁵

Η διάθεση του Κων/νου Τακιατζή να ενισχύσει τα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Κοζάνης εκδηλώνεται ήδη από τη δεκαετία του 1850-1860, με πολλές χρηματικές και λοιπές δωρεές τόσο προς το Σχολείο της πόλης, με την προσφορά βιβλίων για τους μαθητές που αδυνατούσαν να τα αποκτήσουν, συμβάλλοντας έτσι καθοριστικά στην ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης και στην ενίσχυση της εθνικής συνείδησης του ελληνικού πληθυσμού της Δυτικής Μακεδονίας.³⁹⁶

³⁹¹ Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ό. π., σ. 322.

³⁹² Οι Βούλγαροι διεκδικούσαν τα εδάφη μέχρι τον ρου του Αλιάκμονα, αφήνοντας έξω από τη σφαίρα των ενδιαφερόντων τους τις ελληνόφωνες νότιες περιοχές της Κοζάνης, των Γρεβενών και των Σερβίων· βλ. Σοφία Βούρη, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια, Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1992, σ. 51.

³⁹³ Όπως στη Σιάτιστα, στις Σέρρες (1853), στη Θεσσαλονίκη (1854), στην Καστοριά (1858), στην Κοζάνη (1862), στην Έδεσα (1863), στην Κλεισούρα (1866), στο Νυμφαίο (1867) και στο Βελβεντό (1870). Το ίδιο έτος ιδρύθηκε εκπαιδευτήριο στην Εράτυρα Κοζάνης· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ό. π., σ. 322-323.

³⁹⁴ Στο ίδιο, ό. π., σ. 324.

³⁹⁵ Σοφία Βούρη, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός*, ό. π., σ. 37.

³⁹⁶ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 228.

Από την αλληλογραφία του Δημητρίου Λακοβά με τον Κων/τίνο Τακιατζή, κατά τη δεκαετία 1850-1860, φαίνεται η μεταφορά βιβλίων από τη Χαλκίδα στην Κοζάνη μέσω του Κωνσταντίνου Καρατζιούλη.³⁹⁷ Τα βιβλία προορίζονταν τόσο για την προσωπική βιβλιοθήκη του Τακιατζή και για συγγενείς του Λακοβά στην Κοζάνη όσο και –κυρίως– για τη βιβλιοθήκη της Σχολής της πόλης, ώστε να μορφωθούν μ' αυτά οι νεαροί μαθητές. Λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει η δεύτερη επιστολή, στην οποία παρατίθεται και ο κατάλογος των βιβλίων που στάλθηκαν, την εκδίδουμε αμέσως παρακάτω:

Φίλτατέ μοι ἐξάδελφε κύριε Κωνσταντῖνε Δ. Τακιατζῆ εἰς Κοζάνην,

Ἐν Χαλκίδι 1 Σεπτεμβρίου 1855

Τὴν ἐπιστολὴν σας χθὲς ἀργά ἔλαβον παρὰ τοῦ πενθεροῦ τοῦ κυρίου Μ. Τριανταγυλλίδη, εἰς τὴν ὁποίαν βλέπω ὅτι ἀποφασίσατε διὰ τὴν πατρίδα μέσον Σύρου, ὅθεν κατὰ πρῶτον σᾶς εὔχομαι τὸ εὐτυχὲς κατευόδιον δι' ἐκεῖ και δεύτερον ἵνα εὔρητε καὶ τοὺς ὑμετέρους ἐκεῖ ὡς ἐπιθυμεῖτε.

Ἴδον ὅσα διὰ τῆς καλοσύνης σας μοῦ προτείνετε νὰ σᾶς στείλω ὅτι διὰ τὴν Κοζάνην ἔχω, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἤϋρον μέχρι τοῦδε ἀσφαλῆ³⁹⁸ εὐκαιρίαν νὰ σᾶς πέμψω μερικά βιβλία, ὅπου ἔχω ἔτοιμα διὰ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς πατρίδος μου,³⁹⁹ μένει νὰ πέμψω ταῦτα δι' ἄλλης εὐκαιρίας, δι' ἐκεῖ, δὲν ἐλθῆτε ἂν ἀσφαλῶς δὲν ἐλθῆτε ἀπὸ Σύρον διὰ τῆς πόλεως μας και διὰ τοῦ Βόλου, ἀλλὰ κατ' εὐθείαν διὰ Θεσσαλονίκην ἀπ' αὐτοῦ.

Ὅσα δὲ βιβλία διὰ τὸ ἀλληλοδιδασκικόν⁴⁰⁰ Σχολεῖον Κοζάνης ἐπιθυμῶ νὰ πέμψω εἶναι τὰ ἀκόλουθα βιβλία ὡς ἡ σημειώσις διαλαμβάνει, τὰ ὁποία ἀνίσως δύνασθε νὰ πάρητε μαζί σας και δι' ἐξόδων μου, ἰδοὺ σᾶς ἐσωκλείω ἕν γράμμα πρὸς τὸν κύριον Τριανταγυλλίδη ὅστις θέλει σᾶς μετρήσει τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν, καθὼς και ὅσα νομίζητε, δι' ἐξοδά των νὰ λάβητε παρ' αὐτοῦ και τότες τὰ εγχειρῆζετε εἰς πατρίδα εἰς τοὺς ἐπιτρόπους τῆς Σχολῆς, ἵνα διανέμητε αὐτὰ τὰ βιβλία εἰς Μαθητάς και Μαθήτριας ἀπόρων γνωστῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἀγοράσητε ἐξ' αὐτῶν ἀπὸ κάθε εἶδος ἀνά δύο σώματα και δώσατε εἰς τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς μου Αἰκατερίνης, τοῦ ἀδερφοῦ μου Νικολάου, τῆς χήρας τοῦ Ἀλεξάνδρου Λακοβά και τὰ ὑπόλοιπα ὡς εἴρηται εἰς τοὺς ἐπιτρόπους ταῆς Σχολῆς, ἵνα διανέμονται ὡς εἶπτον.

Γράμματα διὰ τὴν πατρίδα δὲν σᾶς στέλνω διὰ τὸ σύντομον τοῦ καιροῦ, ἀλλὰ θέλω γράψαι ἀκολούθως, ὅταν ὑμεῖς δὲν διέλθετε ἐνταῦθα.

³⁹⁷ Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή, ἔγγραφο 21827. Επιστολή του Δ. Λακοβά από τη Χαλκίδα με ημερομηνία Χαλκίδα, 20 Μαΐου 1855. Ο Κ. Καρατζιούλης ήταν γαμπρός του Δημητρίου Λακοβά (νυμφεύτηκε την Ελένη Λακοβά).

³⁹⁸ Ο Λακοβάς επιθυμεί να μεταφερθούν τα βιβλία με ασφάλεια, διότι παρατηρείται την περίοδο αυτή έξαρση της ληστείας στον ελλαδικό χώρο.

³⁹⁹ Πρόκειται για τη βιβλιοθήκη της Σχολής της Κοζάνης.

⁴⁰⁰ Τον 19^ο αι. εκπαιδευτήρια της Μακεδονίας εφάρμοζαν συνήθως την αλληλοδιδασκική μέθοδο, σύμφωνα με την οποία οι μεγαλύτεροι μαθητές της σχολής είχαν την υποχρέωση να διδάσκουν τους μαθητές των μικρότερων τάξεων. Με αυτό τον τρόπο οι διοικούντες κάθε εκπαιδευτηρίου δεν χρειαζόταν πολλούς διδασκάλους για τη λειτουργία του σχολείου, με αποτέλεσμα να εξοικονομήσουν αρκετά χρήματα, τα οποία διατίθεντο για την αγορά βιβλίων, που δίνονταν στους άπορους μαθητές· βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», ό. π., σ. 324.

Τά βιβλία είναι τά ακόλουθα:

-100 Αλφαβητάρια διά τας 4 κλάσεις α, β, γ, δ, ανά λεπτά 5.....	δρχ. 5
-50 ὅμοια διά τας 5 κλάσεις α, β, γ, δ, ε, ανά λεπτά 5.....	δρχ. 5
-50 ὅμοια νέα σύμφωνα μέ τούς πίνακες, ανά λεπτά 35.....	δρχ. 17
-100 Προσευχάς από Α. Κοραή Τμήμα Α', ανά λεπτά 4.....	δρχ. 4
-100 Ἑρά Ἱστορία ὅμοια, ανά λεπτά 8.....	δρχ. 8
-100 Ἑρά Κατήχησις ὁμοίως, ανά λεπτά 6.....	δρχ. 6
-50 Περί θείου Νόμου καί περί 10 ἐντολῶν, ανά λεπτά 10.....	δρχ. 5
-50 Διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Ἰρβόγγλη (;), ανά λεπτά 20.....	δρχ. 10
-50 Σειρά παιδικῆς βιβλιοθήκης ἤ μάθημα φυσικῆς, ανά λεπτά 25.....	δρχ. 12
-50 Παιδικῆς Βιβλιοθήκης Χρηστηθείας μαθήματα περί καθήκοντος, ανά λ. 15.....	δρχ. 7
-50 ὁμοίως περί συμπεριφορᾶς, ανά λεπτά 10.....	δρχ. 5
-100 Προπαίδαι διά τας 4 ἀριθμητικὰς πράξεις Β και Κ, ανά λεπτά 4.....	δρχ. 4
-50 Στοιχεῖα ἀριθμῶν διά τούς προχωρημένους, ανά λεπτά 30.....	δρχ. 15
-50 Ψυχολογίαί πρὸς διδασκαλίαν τῶν παίδων, ανά λεπτά 15.....	δρχ. 7
-25 Γεωγραφία Στοιχεῖα ἀπό Β' καί Κ'. σύστημα, ανά λεπτά 40.....	δρχ. 10
-25 Στοιχεῖα μαθημάτων γεωγραφίας, ανά λεπτά ὁμοίως 30.....	δρχ. 7
-50 Καλλιγραφία περιέχουσα καί Γαλλικά παραδείγματα, ανά λεπτά 25.....	δρχ. 12
-25 Πρώτη τροφή τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρωπίνου νοός ὑπό Γεναδίου.....	δρχ. 80
	Σύνολον δρχ. 162

Αὐταί αἱ τιμαί εἶναι ὡς ἡ προκήρυξις τοῦ Ἀνδρέα Κορομηλά, διαλαμβάνει, κατά διαταγήν τοῦ Ἐπάρχου, ἵνα πωλοῦνται ἀπό τούς Διδασκάλους στόν Δῆμον εἰς ὅλην τήν Ἑλλάδα. Ὅθεν φρόντισον τό συμφερότερον. Ὅ,τι λοιπόν πράξετε σημειώσατέ μοι πρὸς ὁδηγίαν μου. Ἐν τούτοις ἂν δέν ἰδωθοῦμεν εἰς τοῦ ἄλλου πλέον πρόσφερε εἰς τόν Σεβ(αστόν) πατέρα σας ἐκ μέρους μου χαιρετισμούς καί εἰς ὅλους τούς λοιπούς συγγενεῖς καί φίλους τά [λέξη δυσανάγνωστη]. Ὑμᾶς δέ κατασπαζόμενος σας

Εἰμί ὁ ἐξάδελφος σας,
Δ. Λακοβᾶς.⁴⁰¹

Ὅπως φαίνεται ἀπό τις παραπάνω επιστολές, ὁ Κωνσταντῖνος Τακιατζής, ὡς Ἐφορος τῆς Σχολῆς τῆς Κοζάνης, παρήγγειλε αρκετά βιβλία ἀπό τὸν Δημήτριο Λακοβά, με στόχο νὰ ενισχύσει τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀλληλοδιδασκαλείου τῆς πόλεως. Στὴν Κοζάνη υπήρχαν αρκετοὶ ἄποροι μαθητὲς τὸν 19^ο αἰ., που επιθυμοῦσαν νὰ σπουδάσουν στὴ Σχολή.⁴⁰² Ἡ φτώχεια ὁμῶς τῶν γονιῶν τοὺς δὲν τοὺς ἔδινε τὴ

⁴⁰¹ Ἀρχεῖο Κ. Δ. Τακιατζή ἔγγραφο 21828.

⁴⁰² Τα ἐξόδα λειτουργίας τῶν σχολείων τῆς Κοζάνης καλυπτόταν, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες πόλεις τοῦ υπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τὸ κοινοτικὸ ταμεῖο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δωρεές φιλόμουσων Κοζανιτῶν. Επιπλέον ἡ σχολικὴ Ἐφορία εἶχε καὶ ὀρισμένα ἀκόμη ἐσόδα ἀπὸ μερικὲς συντεχνίες τῆς πόλης, ὅπως ἀπὸ τὴ συντεχνία τῶν κηροπωλῶν καὶ τῶν κρεοπωλῶν. Αἰξίζει νὰ σημειωθοῦν μερικοὶ ευεργέτες καὶ δωρητὲς τῶν σχολείων τῆς Κοζάνης, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν τὰ μέγιστα στὴν ἀκμὴ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας: ὁ Δημήτριος Παγούνης, ὁ μητροπολίτης Βενιαμίν (ὅπου τὸ 1849 δώρισε 22.000 γρόσια καὶ 300 τόμους βιβλίων), οἱ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Μουράτης (που πρόσφεραν 22.000 γρόσια καὶ 14.000 φιορίνια), ὁ Στάμκος Μάνος (500 λίρες), ὁ ἔμπορος καὶ φιλόμουσος Κωνσταντῖνος Δ. Τακιατζής (δῶρισε οἰκόπεδο ἀξίας 10.000 λιρῶν στὴ Σχολή τῆς πόλεως), ὁ Ξενοφῶν Τρανταφυλλίδης, ἰατρός τοῦ σουλτάνου, (που πρόσφερε 70.000 γρόσια), οἱ ἐγκατεστημένοι στὸ Βουκουρεστί ἀδελφοὶ Λάμπρος καὶ Βασίλειος Βαλταδώροι (ἔδωσαν 2.500 λίρες γιὰ νὰ χτιστεῖ τὸ Γυμνάσιο) καθὼς καὶ ὁ Χαρίσιος Μούκας (που με δικά του χρήματα χτίστηκε τὸ παρθεναγωγεῖο). βλ. Στέφανος Ι.

δυνατότητα να εκπληρώσουν την επιθυμία τους για μόρφωση. Έτσι οι διοικούντες της Σχολής, με πρωτεργάτη τον Κων/νο Τακιατζή,⁴⁰³ αποφάσισαν να συνδράμουν την εκπαίδευση των νέων της πόλης αγοράζοντας βιβλία για τους άπορους μαθητές. Η αγορά των βιβλίων⁴⁰⁴ γινόταν μέσω του Δημητρίου Λακοβά, ο οποίος ενημερώνει τον Τακιατζή για τη μεταφορά των βιβλίων που είχαν παραγγελθεί. Εξαιτίας της ύπαρξης ληστείας παρατηρείται έντονη αργοπορία στη μεταφορά των βιβλίων προς την Κοζάνη, διότι ο Λακοβάς περιμένει να επέλθει η ασφάλεια στις μεταφορές, ώστε να αποστείλει την παραγγελία.

Όλα τα βιβλία προέρχονταν από το ελληνικό Κράτος, σε μια προσπάθεια αναζωπύρωσης και ενίσχυσης της ελληνικής εθνικής συνείδησης, καθώς και της Ορθόδοξης θρησκευτικής πίστης στη Μακεδονία, κατά την περίοδο της Βουλγαρικής εξουσίας.⁴⁰⁵ Γι' αυτό αποστέλλονται βιβλία ελληνικής ιστορίας, εκμάθησης της ελληνικής γραφής, αλφαβητάρια, βιβλία με θρησκευτικό περιεχόμενο (Ιερά κατήχηση και Ιερά ιστορία), βιβλία ψυχολογίας, καλλιγραφίας, εκμάθησης συμπεριφοράς, αριθμητικής, φυσικής, γεωγραφίας και βιολογίας. Το επίπεδο των μαθητών ήταν υψηλό την εποχή στην οποία αναφέρεται αυτό το έγγραφο. Η Σχολή της πόλης κατείχε τη θέση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.⁴⁰⁶

Ας σημειώσουμε, επίσης, και μία άλλη προσφορά του Κ. Δ. Τακιατζή στη γενετήριά του, παρόλο που αυτή ξεπερνά τα χρονικά πλαίσια της μελέτης μας. Το 1873, μαζί με τον διευθυντή του «Ελληνικού σχολείου» της Κοζάνης Ιωάννη Καλοστύπη και τον γυμνασιάρχη Χρήστο Γιαννόπουλο, πήραν την πρωτοβουλία για την ίδρυση ενός Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, με το όνομα «Ο Φοίνιξ».⁴⁰⁷ Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο του «Φοίνικος» το 1874 συγκροτήθηκε από τα εξής άτομα: Ως επίτιμος πρόεδρος εξελέγη ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης

Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Εταιρία Μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 209-210.

⁴⁰³ Ο Κ. Τακιατζής διατέλεσε υπεύθυνος της βιβλιοθήκης το 1863, όπως φαίνεται από την εξής σημείωση: «*Διά τοῦ παρόντος δηλοποιῶ ὁ ὑποφαινόμενος ὅτι ἔλαβον παρά τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή δύο τόμους τοῦ Κυριακοδρομίου ἐπί σκοπῶ νά τοῦς ἐπιστρέψω μετά τήν μελέτην. 1863 Ἰουνίου 14, Κοζάνη. Ὁ Παπά Γιάγκος*». Ο Παπά Γιάγκος ήταν ο Ιωάννης Ναουμίδης. Οι τόμοι που δανείσθηκε είναι μάλλον το Κυριακοδρόμιο των Ευαγγελίων και των Αποστόλων του Νικηφόρου Θεοτόκη· βλ. Β. Γ. Σαμπανόπουλος, «Συμβολή στη μελέτη της διακινήσεως του βιβλίου ἐπί τουρκοκρατίας, Χειρόγραφεσ ἀποδείξεισ δανεισμοῦ βιβλίων ἀπό τη βιβλιοθήκη Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1821-1863», *Ὁ Ερρανιστής* 47 (1970), σ. 204-205.

⁴⁰⁴ Τα βιβλία προορίζονταν για τους μαθητές της Σχολής. Ὅπως διαπιστώνουμε το 1820 οἱ μαθητές τῆς Σχολῆς ἐξετάσθησαν γραπτῶς, μετὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, σύμφωνα με τὸ παρακάτω πρόγραμμα. Ἡ πρώτη τάξη ἐξετάσθηκε στα Μαθηματικά, στη Γεωμετρία, στη Λογικὴ καθώς και στην Μεταφυσικὴ. Ἡ δευτέρη τάξη ἐξετάσθηκε στην Παλαιὰ και Καινὴ διαθήκη, στον ιαμβικὸ στίχο (μουσικὴ), στην Γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, Ἰταλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας και Πορτογαλίας. Ἡ Τρίτη τάξη ἐξετάσθηκε στη Γραμματικὴ (Μέρη του λόγου), στην φυσικὴ Ἱστορία καθώς και στην παιδικὴ εικονογραφία. Ἡ τέταρτη τάξη ἐξετάσθηκε στον σχηματισμὸ ρημάτων. Ἡ πέμπτη τάξη ἐξετάσθηκε στην ὀρθὴ ἀνάγνωση καθώς και στην προσωδία. Ἡ ἕκτη τάξη ἐξετάσθηκε στα στοιχεία τῶν γραμμάτων. Ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ὅλες οἱ τάξεις ἐξετάσθησαν τὴ ἴδια ἡμέρα στην ἱερά κατήχηση τῆς Ὀρθόδοξης πίστεως. Ἡ διδασκαλία, λοιπόν, στην Σχολὴ τῆς Κοζάνης εἶχε, πρωτίστως, εθνικὸ και ἠθικοθρησκευτικὸ περιεχόμενο και προσανατολισμὸ· βλ. Χαρίσιος Μεγδάνης, *Ἀγγελία, ὁ. π.*, σ. 16-17.

⁴⁰⁵ Βλ. Β. Γούναρης, «Μακεδονία», *ὁ. π.*, σ. 318.

⁴⁰⁶ Τὴν περίοδο 1850-1890 ἐγίνε η μετατροπὴ του «Ελληνικοῦ σχολείου» τῆς πόλης σε πλήρες γυμνάσιο. Για τὸν λόγο αὐτὸ συγκεντρώθηκαν μέσα σε δύο ἔτη με ἔρανο 185.638 γρόσια τα οποία, δυστυχῶς, διατέθηκαν για ἄλλο σκοπὸ· βλ. Σ.Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτικὴ και κοινωνικὴ, ὁ. π.*, σ. 206.

⁴⁰⁷ *Στο ἴδιο*, σ. 211-212.

Ευγένιος, πρόεδρος ο Κων/νος Τακιατζής, αντιπρόεδρος ο Ι. Καλοστύπης, ταμίας ο Εμμανουήλ Γ. Λιάκου, γενικός γραμματέας ο Χαρίσιος Κλειδής, ειδικός γραμματέας ο Χρ. Γιαννόπουλος, επιμελητής βιβλιοθήκης ο Θεόδωρος Σαρχατλής και σύμβουλοι οι Ζήσης Τζιμινάκης, Μήλιος Χρήστου και ο ιατρός Δημήτριος Στεργίου.

Παράλληλα, ο Κ. Τακιατζής βοηθούσε όσους συγγενείς του είχαν οικονομικές ανάγκες. Αυτό φαίνεται από τα αρχειακά τεκμήρια που ακολουθούν. Πρόκειται για δύο επιστολές του Αλέξανδρου Παναγιόδωρου από την Καστοριά προς τον Κ. Τακιατζή, τα οποία αποδεικνύουν τη φιλευσπλαχνία και τη συμπόνια του Τακιατζή προς όσους συγγενείς του, που είχαν πραγματική ανάγκη. Στην πρώτη επιστολή του (Καστοριά 6 Σεπτεμβρίου 1854) ο Παναγιόδωρος, ύστερα από τους τυπικούς χαιρετισμούς, γράφει στον Κ. Τακιατζή:

«Άλλο δέν έχω τί νά σάς γράψω. Σάς λέγο ὅτι ἐπεφάσισα διά νά πηγένο εἰς Βουκουρέστιον εἰς τόν ἀδερφόν μου Παναγιόδωρον και σάς παρακαλό νά μέ στείλετε τό τουφέκιον τό ὅποιον ἔχετε διότι μού εἶναι ἀναγκαῖον. Νά μέ στείλεται καί ἕνα φόρτωμα σιτάρι καλόν καί πληρώνεται καί τόν ἀγογιάτην. [...]»⁴⁰⁸

Με τη δεύτερη επιστολή του (Καστοριά 12 Φεβρουαρίου 1855) του γράφει, ανάμεσα στ' άλλα, ότι:

«Τάς δύο φοράδαις μέ τά χρήματα παρά τοῦ γαμβροῦ μας Κ. Κωνσταντήνου ἔλαβον κατά ἤττον τά ὅσα μέ σημειούτε περί αὐτόν ὅτι τό ἔν (;) γρόσι δίδει ἀπό γρόσια 250 καί ἀνεβασμένα εἶναι ἐκ τόν γροσίον τῆς μητρός μου, δηλαδή ἀπό τό κεφάλαιον, τά ὅποια καί ἐπαρέδοσα τῆς μητρός μου πρός ἐξηκονόμησιν τοῦ ἀνωτέρου ἐξόδου τοῦ ὀσπητήου μας, ἐπειδῆς ἐπλησίαζεν ἕνας μήνας ὅπου ζόμεν μέ δανεικόν ἀλεύρι καθώς καί περί τόν λυπόν ἐξόδον τοῦ ὀσπητήου μας. Καί τόρα ἀπό αὐτά τά χρήματα θα καταστόμεν νά πληρώσομεν καί ἀπό ἐκεῖ, ὅπου ἔδανείσθηκεν καί δέν θά μάς μείνει μήτε ὀβολός, ἐξ αὐτόν καί ἀπορό φίλτατε ἐξάδελφε πώς θά δηνηθῆ νά ζῆσει εἰς τό μέλλον ἢ δυστηχῆς μητέρα μου, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀδιαφορίας τοῦ ἀδερφοῦ μου Παναγιωδώρου, ὅπου ἕνα ἡμῆση ἔτος παρήλθεν καί δέν ἔλαβομεν μήτε γράμμα του καί πλέον ὁ θεός νά τόν φοτήσει εἰς τό καλόν. Μέ μεγήστην εὐγνωμοσύνην ἐδέχθην καί τήν συνδρομήν ὅπου μέ ἐστείλατε ὅπου ἡ ἐντημότης σας καθώς καί ὁ σεβαστός μας γαμβρός Κ. Δημητράκης δι' ἔξοδα τοῦ δρόμου γρόσια 250 διά την ὀβοῖαν (;) καλοσύνην σας θέλει εὐνομονό δηά βοῖου καί ὁ ἡψηστος θεός νά σας τά ἀνταμείβει μηριοπλασσίως. Σάς παρακαλώ πρός τούτοις ὅπου ἐγώ καθώς ἡ μητέρα μου δηά νά εὐαρεστηθῆτε καί νά μάς παρέχεται ἕνα φόρτωμα σιτάρι μέ πρότην εὐκαιρίαν διότι μάς εἶναι πολλά ἀναγκέον [...]»⁴⁰⁹

Όπως φαίνεται από τις παραπάνω επιστολές, ο Κ. Τακιατζής βοηθούσε όσους συγγενείς του είχαν πραγματική ανάγκη υλικής βοήθειας, σε μια περίοδο οικονομικής δυσπραγίας. Από αυτά τα αρχειακά έγγραφα μαρτυρείται η αποστολή οικονομικής και υλικής βοήθειας (σιταριού) προς την οικογένεια Παναγιόδωρου για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών της. Μάλιστα ο Παναγιόδωρος του ζήτησε να του στείλει και ένα τουφέκι, που ήθελε να το χρησιμοποιήσει για την ασφαλή μετάβασή του στο Βουκουρέστι, όπου ευελπιστούσε να συναντήσει τον αδερφό του. Από τη δεύτερη

⁴⁰⁸ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21896.

⁴⁰⁹ Αρχείο Κ. Δ. Τακιατζή, έγγραφο 21899.

επιστολής συμπεραίνουμε πως η οικογένεια του Παναγιωδώρου πριν ευημερούσε, αλλά η απουσία του μεγάλου αδερφού στα ξένα καθώς και του πατέρα τους, ο οποίος μάλλον είχε πεθάνει, είχε ως συνέπεια το να αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα επιβίωσης. Γι' αυτό ο Κωνσταντίνος την συνδράμει, προκειμένου να ξεπεράσει αυτές τις δυσκολίες. Εξ' άλλου από την αλληλογραφία του Αρχείου Τακιατζή διαφαίνεται, έμμεσα, η μεγαλοφυχία του και η προσφορές του, ιδίως σε συγγενικά του πρόσωπα.

Το 1880, γέρος πλέον ο Κων/νος Τακιατζής, παύει ν' ασχολείται με τα κοινά της πόλης, με τη Σχολή της Κοζάνης, με το εμπόριο ή με άλλες οικονομικές και λοιπές δραστηριότητες και αποσύρεται από τον ενεργό βίο. Το φιλανθρωπικό του έργο επισφραγίζεται στο τέλος της ζωής του με τη διαθήκη του, που συντάχθηκε λίγες μέρες πριν από τον θάνατό του στο σπίτι του, που βρισκόταν στη συνοικία Γκιουλέρ μαχαλά της πόλης.⁴¹⁰

⁴¹⁰ Βλ. Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό. π., σ. 228.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά τον 18^ο με 19^ο αιώνα ανθίζει το χερσαίο εμπόριο της Κοζάνης με χώρες της βόρειας Βαλκανικής και κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα με την Αυστρία και την Ουγγαρία. Στις χώρες αυτές οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι ιδρύουν κομπανίες, τις γνωστές εμπορικές εταιρείες, ενώ στην Κοζάνη διατηρούν εμπορικά καταστήματα, ώστε να προμηθεύονται εμπορεύματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως κρόκο, διάφορα είδη υφασμάτων (*αλατζάδες, αμπάδες κ. ά.*), λευκά και ερυθρά νήματα (την τεχνογνωσία της βαφής τους, που ως τότε γινόταν με ατελή τρόπο, την έφεραν στην Κοζάνη φυγάδες Θεσσαλοί), δέρματα, υποδήματα κλπ., και μετά να τα εξάγουν στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης όπου είχαν εγκατασταθεί εμπορικοί πράκτορές τους. Τα κτηνοτροφικά, επίσης, προϊόντα της περιοχής (δέρματα, μαλλιά) συντέλεσαν στην ανάπτυξη του εμπορίου της με την Κεντρική Ευρώπη.

Η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής ταυτίζεται με την ανάπτυξη του εμπορίου κατά τη διάρκεια τριών αιώνων (από τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα), χάρη και στην επίκαιρη θέση της στο οδικό-εμπορικό δίκτυο της περιοχής. Πρώτοι σταθμοί των Κοζανιτών, Σιατιστινών και άλλων Δυτικομακεδόνων εμπόρων, ήταν το Βελιγράδι, η Νίσσα, το Κράγκουγιεβατς και το Σεμλίνο, σπουδαία διαμετακομιστικά κέντρα εμπορίου στη συμβολή του Δούναβη. Τα εμπορικά δίκτυα και οι παροικίες που αναπτυχθήκαν βαθμιαία και συνίσταντο σε εγκαταστάσεις σε διάφορες πόλεις εμπόρων, μελών της ίδιας οικογένειας. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο εμπορικός οίκος της μεγάλης οικογενείας των Τακιατζήδων, οι οποίοι εμπορεύονταν βιομηχανικά προϊόντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης και έκλειναν εμπορικές συμφωνίες στις εμποροπανηγύρεις.

Ως κυρίαρχη οικονομικά κοινωνική ομάδα της Κοζάνης, εκτός από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, αναδεικνύονται οι έμποροι και οι μεταφορείς εμπορευμάτων, όπως ήταν η οικογένεια των Τακιατζήδων. Χάρη, λοιπόν, στην άνθηση του εσωτερικού και του εξωτερικού εμπορίου, η πόλη αυτή γνώρισε οικονομική ακμή, η οποία είχε ως άμεση συνέπεια την ευημερία της Κοζάνης αλλά και της γύρω περιοχής και την ευμάρεια, τουλάχιστον, μέρους των κατοίκων τους. Οι επαφές των απόδημων εμπόρων με τις προηγμένες χώρες της κεντρικής Ευρώπης επέφεραν μαζί με την οικονομική, την κοινωνική, πολιτιστική της ανάπτυξη της Κοζάνης.

Έτσι λοιπόν οι έμποροι γίνονται «μεταφορείς» ιδεολογιών και κουλτούρας καθώς και μ' αυτούς εισήχθησαν στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο οι νεωτερικές ιδέες της Δύσης, αλλά και μια αισιόδοξη αντιμετώπιση της ζωής. Αυτό το γεγονός οδήγησε τις εύπορες κοινωνικές ομάδες στην αναζήτηση μιας άνετης διαβίωσης και στην επίδειξη του πλούτου τους, με το κτίσιμο πολυτελών κατοικιών, στον καλλωπισμό της πόλης και στην ανάπτυξη της λαϊκής τέχνης (ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής, ζωγραφικής και ξυλογλυπτικής).

Η εμπορική οικογένεια των Τακιατζήδων, κινούμενη στο παραπάνω πλαίσιο των εμπόρων της διασποράς, ευεργέτησε ποικιλοτρόπως τη γενέτειρα Κοζάνη, όπως και την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πέστης, στην οποία υπαγόταν ως απόδημη ελληνική εμπορική οικογένεια. Αξιοσημείωτη υπήρξε η γενναιόδωρη προσφορά τους

στην ελληνική παιδεία και στα γράμματα, σε χαλεπούς καιρούς για τον Ελληνισμό της Μακεδονίας, ο οποίος προσπαθούσε να διατηρήσει την εθνική του ταυτότητα. Ακολουθώντας μια παλαιά παράδοση ευεργετών, οι Τακιατζήδες αποφάσισαν να χρηματοδοτήσουν την Σχολή της Κοζάνης τόσο με δωρεές και αγορές βιβλίων, όσο και με χρήματα για την πληρωμή των μισθών των διδασκάλων. Στη Σχολή της πόλεως δίδαξε, με χορηγία των αδερφών Τακιατζή, από το 1804 ως και το 1810, ο μεγάλος διδάσκαλος Στέφανος Σταμκίδης.

Επιπλέον, οι Τακιατζήδες ως φροντιστές και έφοροι της Σχολής, ανέλαβαν την επιστασία της ανέγερσης μιας μεγαλύτερης οικοδομής για τις λειτουργικές ανάγκες της, σε συνεργασία με τον ιερέα Χαρίσιο Μεγδάνη και τους αυταδέλφους Ιωάννη και Γεώργιο Παπαδημητρίου. Έπειτα, αυτή η οικογένεια ενδιαφέρθηκε και ενίσχυσε τη βιβλιοθήκη της Σχολής με αρκετά βιβλία. Έτσι, ο αριθμός των συγγραμμάτων της βιβλιοθήκης αυξανόταν συνεχώς με αφιερώσεις διαφόρων Κοζανιτών, προσωπικές δωρεές του Δημητρίου, Ιωάννη και Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή και αγορές βιβλίων, που έγιναν χάρη στο ενδιαφέρον των «Αυταδέλφων Ταϊκάτζη». Οι «Αυτάδελφοι Ταϊκάτζη» εκλέχτηκαν και διορίστηκαν έφοροι και επίτροποι της Σχολής και αποδέχτηκαν με προθυμία το βαρύ αυτό έργο της διοίκησης της Σχολής, όταν κατά καιρούς διέμεναν στην Κοζάνη. Οι Τακιατζήδες ενδιαφέρθηκαν, επίσης, για τη χρηματοδότηση εκδόσεων και για την προεγγραφή σε καταλόγους συνδρομητών, για την έκδοση και αγορά βιβλίων προς εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης και για εράνους, που στόχευαν στη συγκέντρωση χρημάτων στις χώρες της Αψβουργικής μοναρχίας, για την απρόσκοπτη λειτουργία των σχολείων της ιδιαίτερης πατρίδας τους.

Ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής, το δεύτερο από τα πέντε παιδιά του Δημητρίου και της Θεοδώρας Τακιατζή, τη δράση του οποίου παρακολουθήσαμε για ένα χρονικό διάστημα δεκαπέντε ετών (1840-1855), ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο στην περιοχή της Κοζάνης, ακολουθώντας τον δρόμο του πατέρα του στην ενασχόληση με το εμπόριο. Ο πατέρας του, όντας ένας από τους πλουσιότερους Κοζανίτες, άφησε στον μοναχογιό του μία αξιосέβαστη περιουσία, την οποία διαχειριζόταν αρχικά η μητέρα του μέχρι την ενηλικίωση του. Οι οικονομικές δραστηριότητες του Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή εντοπίζονται κυρίως κατά την εικοσαετία 1840 – 1860.

Αφού ανέλαβε την πατρική περιουσία, ασχολήθηκε με την οικονομική διαχείριση της Σχολής της Κοζάνης. Άσκησε εμπόριο γουναρικών, σιτηρών καθώς και μικρής κλίμακας εμπόριο βιβλίων, με απώτερο στόχο την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών της Σχολής. Στο αρχείο του Κωνσταντίνου Τακιατζή υπάρχουν αποδείξεις και κατάστιχα λογαριασμών, τα οποία δίνουν μια εικόνα των εμπορικών και γενικά οικονομικών δραστηριοτήτων του τελευταίου απογόνου της οικογενείας των Τακιατζήδων.

Το έργο του αποτέλεσε σημείο αναφοράς υψηλού ήθους, καθώς συνέβαλε τα μέγιστα στην ακμή της ελληνικής παιδείας στην Κοζάνη, παραχωρώντας πολύτομα βιβλία στη βιβλιοθήκη της Σχολής της, σε μια εποχή που ο Ελληνισμός είχε ανάγκη από τις απαραίτητες βάσεις για τη διατήρησή του. Ίσως οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ο Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής, τόσο με τον θάνατο όλων των γιων του όσο και με την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε κατά τη δεκαετία 1840 - 1850, να καθόρισαν, εκτός των άλλων, και την επιχειρηματική του πορεία. Αν η ζωή του

επιφύλασσε καλύτερη τύχη, ίσως η εμπορική και γενικά οικονομική δραστηριότητα των Τακιατζήδων στην Κοζάνη να συνεχιζόταν και μετά το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Επιπροσθέτως, αξίζει να τονισθεί μια άλλη οικονομική δραστηριότητα του Κ. Τακιατζή, ο δανεισμός χρηματικών ποσών με τόκο, μέσω ομολογιών, τόσο σε άτομα του αστικού περιβάλλοντος της Κοζάνης όσο και σε άτομα των γύρω χωριών. Με την οικονομική και κοινωνική του ευμάρεια, ως γόνος της οικογένειας Τακιατζή, ο Κωνσταντίνος κατέλαβε σε μικρό χρονικό διάστημα υψηλά αξιώματα στην ιεραρχία της κοινότητας της Κοζάνης καθώς και στην Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, ενώ κατείχε σημαίνοντα ρόλο στην πνευματική κίνηση της περιοχής με ιδιαίτερη βαρύτητα στην ακμή της ελληνικής παιδείας, ως Έφορος της Σχολής της Κοζάνης.

Ακόμη, ο Κωνσταντίνος συμμετείχε ενεργά τόσο στην ανέγερση νέου σχολείου καθώς και της νέας μεγάλης βιβλιοθήκης στο κέντρο της πόλεως, όσο και στην προσπάθεια για την ίδρυση του Μακεδονικού Γυμνασίου. Αξιοσημείωτη όμως ήταν η συμμετοχή του στην ίδρυση και διοίκηση Φιλολογικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου της πόλεως. Εκτός από τη μεγάλη του δωρεά στα ελληνικά σχολεία της Πέστης και στη Σχολή της Κοζάνης, με δαπάνη του εκδόθηκαν τα «Ποιήματα» του Κοζανίτη Γεωργίου Σακελλαρίου καθώς και η έκδοση του βιβλίου *Προδιοίξεις εις τον Ερμήλον ή Δημοκριθηράκλειτον* του ιατρού Μιχαήλ Περδικάρη. Αρκετές δε φορές συνέδραμε και ενίσχυσε υλικά και ηθικά τους λογίους της εποχής του.

Τέλος, αξ σημειωθεί ότι, εκτός από τον Κωνσταντίνο Δ Τακιατζή, τις οικονομικές δραστηριότητες του οποίου μελετήσαμε για μια περίοδο της ζωής του, στην εργασία μας γίνεται λόγος και γι' άλλους σημαίνοντες εμπόρους της Κοζάνης, οι οποίοι συνέβαλαν τα μέγιστα στην ανάπτυξη της παιδείας, όπως για τον Δημήτριο Ιωάννου Τακιατζή, πατέρα του Κ.Δ. Τακιατζή, τον Κωνσταντίνο Γ. Τακιατζή και για τον γιο του, Γεώργιο Κ. Τακιατζή ή Τακάτζη ντε Μπέρτζα, που χρηματοδότησαν εκδόσεις Κοζανιτών συγγραφέων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Ι. Ανέκδοτες:

- Αρχείο οικογενείας Τακιατζή, Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.
- Αρχείο Κ.Δ. Τακιατζή, Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.
- Αρχείο Δημητρίου Κ. Κοεμτζή, Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.
- ΚΓκΒ (1759-1851), Κώδικας Γεννήσεων και Βαπτίσεων Αγ. Νικολάου Κοζάνης.
- Κώδιξ της Πολιτείας της Κοζάνης (1830-1855), Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης.

ΙΙ. Δημοσιευμένες:

- Γουναρόπουλος Κωνσταντίνος, «Κοζανικά», *Πανδώρα*, ΚΒ' (1872), σ. 491-492, σ. 525, σ. 532-536 και σ. 562.
- Δελιαλής Π. Νικόλαος, *Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως της Κοζάνης*, Διαθήκη Κωνσταντίνου Δ. Τακιατζή, Θεσσαλονίκη 1970.
- Καλινδέρης Μιχαήλ Αθ., *Ο κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης 1686*, Θεσσαλονίκη 1974.
- Καλλινδέρης Μιχαήλ Αθ., *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1951.
- Μεγδάνης Χαρίσιος, *Καλλιόπη παλινοστούσα*, δαπάνη του Δημητρίου Ι. Τακιατζή. εκ της τυπογραφίας του Ιωάννου Συνείρερ, Εν Βιέννη 1819.
- Μεγδάνης Χαρίσιος, *Αγγελία περί της αρχής, προόδου και της νυν καταστάσεως της Ελληνικής Σχολής και των εν αυτή κατά καιρούς χρηματισάντων διδασκάλων και των εξ αυτής επί παιδεία αναφανέντων εγχωρίων τε και ξένων*, εκ του τυπογραφείου Σβεκιού, Εν Βιέννη 1820.
- Σαμπανόπουλος Βασίλειος Γ., «Συμβολή στη μελέτη της διακινήσεως του βιβλίου επί τουρκοκρατίας, Χειρόγραφες αποδείξεις δανεισμού βιβλίων από τη βιβλιοθήκη Κοζάνης των ετών 1821-1863», *Ο Εραμιστής*, Δ. Σ. Γκίνη, τόμος 8, Αθήνα 1970, σ. 194-205.

-Σιγάλας Αντώνιος, «Επιστολαί των εν Κων/πόλει καπουκεχαγιαδων τη Σύρου επί Τουρκοκρατίας», *Ελληνικά* 2 (1929), σ. 11-96.

-Σκουβαράς Ευάγγελος, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ

I. Ελληνόγλωσσες:

-Αναστασόπουλος Νικόλαος, *Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα των Ιωαννίνων*, τ. 1-2, έκδοση Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2012.

-Ανωγιάτης Δημήτρης – Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1993.

-Αποστόλου Βασίλης, *Προτομές-Ανδριάντες-Μνημεία Κοζάνης*, Κοζάνη 2006.

-Ασδραχάς Σπύρος κ. άλ. *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος -19ος αι.)*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1979.

-Ασδραχάς Σπύρος κ. άλ. *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ιέ-ιθ'*, τ. Α'-Β', Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.

-Ασδραχάς Σπύρος, *Ιστορικά απεικασματα*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

-Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος Β', Τουρκοκρατία 1453-1669*, εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2000.

-Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος Η', εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1976.*

-Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969.

-Βακαλόπουλος Απόστολος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη 2000.

-Βακαλόπουλος Απόστολος, *Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία*, ΕΕΦΣΠΘ 7 (1956) 63-103 και στην *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*, σ. 589-628.

-Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Απ., *Μακεδονία και Τουρκία: 1830-1878*, εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1987.

- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Απ., *Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού του Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, στο «Μακεδονικά» 21 (1981).
- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Απ., *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Μακεδονία*, εκδόσεις αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996.
- Βούρη Σοφία, *Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια, Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1992.
- Βουτσοπούλου Ευαγγελία, *Πόλη και εμποροπανήγυρη, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*, τ. 2, Αθήνα 1985, σ. 439-443.
- Βρυώνης Σπύρος, *Το Τουρκικό Κράτος και η Ιστορία του*, εκδόσεις Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1993.
- Γούναρης Βασίλης, «Μακεδονία, 1830-1971» στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 4^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 309-326.
- Γριτσόπουλος Τάσος Αθ., *Η ιστοριογραφία του Αγώνος*, Αθήνα 2005.
- Διάφα-Καμπουρίδου Βασιλική Θ., *Ο κώδιξ της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1849-1868*, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης, Κοζάνη 2006.
- Δελιαλής, Π. Νικόλαος, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, με ιστορικές σημειώσεις περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία Ελληνικών Κοινοτήτων*, τόμος Α', εκδόσεις τυπογραφείου «Βορείου Ελλάδος», Κοζάνη 1935.
- Δελιαλής, Π. Νικόλαος, *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, τόμος Α' (1494-1832), Θεσσαλονίκη 1948.
- Δελιαλής, Π. Νικόλαος, «Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Κοζάνης. Γ'. Αργυρά ιερά σκεύη της Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης. Δ'. Τα οικονομικά της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης των ετών 1746-1782», *Οικοδομή. Επετηρίς εκκλησιαστική και φιλολογική Ι. Μ. Σερβίων και Κοζάνης* 2 (1960), σ. 201-272.
- Δελιαλής, Π. Νικόλαος, «Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Κοζάνης. Ε'. Τα χαλκά αντικείμενα της Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης. ΣΤ'. Τα οικονομικά της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κοζάνης των ετών 1782-1802», *Οικοδομή. Επετηρίς εκκλησιαστική και φιλολογική Ι. Μ. Σερβίων και Κοζάνης* 3-4 (1964), σ. 327-415.

-Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης Κ., *Μακεδονικές πολιτείες και οικογένειες 1750-1930*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1984.

-Ηλιαδέλης Στράτος Δ., *Μακεδόνες απόδημοί στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και τον πολιτισμό*, έκδοση Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης, Θεσσαλονίκη 2005.

-Ηλιού Φίλιππος, *Κοινοτικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης (1819)*, Μνήμων, Αθήνα 1981.

-Ιγγλέση Αγγελική, *Οι βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της τουρκοκρατίας, ο Σταύρος Ιωάννου*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004.

-*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975.

-*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι', *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669), Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974.

-Καλινδέρης, Μιχαήλ. Αθ., *Σημειώματα ιστορικά (εκ της Δυτικής Μακεδονίας)*, Πτολεμαΐδα 1939.

-Καλινδέρης Μιχαήλ Αθ., *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐδα 1940.

-Καλινδέρης Μιχαήλ Αθ., *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, 1676-1808*, Θεσσαλονίκη 1951.

-Καλινδέρης Μιχαήλ Αθ., *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1958.

-Καμπουρίδης Κώστας - Σαλακίδης Γιώργος, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αιώνα μέσα από Οθωμανικές πηγές*, εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013.

-Καραγεωργίου-Κουρτζή Οлга Δ., *Οικονομικές και Κοινωνικές συνθήκες στη βόρεια Πελοπόννησο την εικοσαετία 1800-1820, (με βάση το αρχείο της οικογένειας Περούκα του Άργους)*, εκδ. Συλλόγου Αργείων «ο Δαναός», Πάτρα 2010.

-Καραθανάσης Αθανάσιος, *Κοζανίτες απόδημοι συνδρομητές εκδόσεων της περιόδου 1806-1820*, περ. *Ελιμειακά*, τχ 59 (2007), σ. 132-139.

-Καραμανές Ευάγγελος, «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: Μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι οικονομικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής*

Μητρόπολης, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 189-216.

-Καρανάσιος Χαρίτων, «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18^ο αιώνα βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (Σχολεία, δάσκαλοι, διδασκόμενα κείμενα, οργάνωση και ιδεολογία)», *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου: Νεοελληνικός Διαφωτισμός (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής)*, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, Κοζάνη 1999, σ. 143-179.

-Καρανάσιος Χαρίτων, «Ο Ευγένιος Βούλγαρις και η Κοζάνη», *Ελιμειακά* 60-61 (Ιούν. 2008), σ. 48-58.

-Καρανάσιος Χαρίτων, «Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 255-290.

-Καρανάσιος Κώστας, «Η εβδομαδιαία αγορά (παζάρι κατά τον 18^ο αι. στην Ήπειρο)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 32 (1887), σ. 333-342.

-Καρανάσιος Κώστας, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17^{ος}-18^{ος} αιώνας): Συμβολή στη μελέτη της εμποροπανηγύρης», *Τα Ιστορικά* 21, (1994), σ. 311-318.

-Κατσιαρδή-Hering Όλγα, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων, από τη Θεσσαλία στην κεντρική Ευρώπη (18^{ος}- αρχές 19^{ου} αιώνα), Η Αμπελακιώτικη Συντροφιά (1805)*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2003.

-Κατσούλης Γιώργης, Νικολινάκης Μάριος, Φίλιας Βασίλης, *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (1453-1830), «Εμπόριο, δρόμοι, νόμισμα»*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985.

-Κοκολάκης Μιχάλης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, εκδόσεις Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2003.

-Κολιόπουλος Γιάννης, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.

-Κοντογιώργης Γιώργος, *Κοινωνική δυναμική & πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδόσεις Νέα σύνορα, Λιβάνης, Αθήνα 1982.

-Κρεμμυδάς Βασίλης, *Νεότερη Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1981.

-Κρεμμυδάς Βασίλης, Το καριοφίλι και το γρόσι, Στεριανές οικονομικές πραγματικότητες στη νότια Πελοπόννησο (1750-1850), εκδ. Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 2004.

-Κρεμμυδάς Βασίλης, *Εταιρεία Τοκογλυφίας, Ν. Ταμπακόπουλος και Σία (1816-1820). Η τοκογλυφία στην Πελοπόννησο στο τέλος της τουρκοκρατίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2013.

-Κωστής Κώστας, *Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων*, *Μνήμων* 13 (1991), σ. 57-76.

-Κωστόπουλος Αριστοτέλης, *Η Συμβολή της Δυτικής Μακεδονίας εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους*, εκδόσεις Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Κοζάνη 1970.

-Λιάτα Ευτυχία, «Οι Κοινότητες: ένας θεσμός με πολλές όψεις», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 2, *Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821: πολιτική πραγματικότητα- οικονομική και κοινωνική οργάνωση*, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 309-326.

-Λιάτα Ευτυχία, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο (15^{ος} -19^{ος} αιώνας)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών (Ε.Ι.Ε), Αθήνα 1996.

-Λιούφης Παναγιώτης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Κοζάνη 1924.

-Μαντούβαλος Ίκαρος, «Miskolc-Satorajaujhely-Βουδαπέστη: Τα ίχνη της Ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια* 7, Αθήνα 2007, σ. 335-361.

-Μαντούβαλος Ίκαρος, «Θεσμικές συδηλώσεις της ελληνικής παρουσίας στην Κεντρική Ευρώπη: Η διασπορά των Κοζανιτών (18^{ος}-αρχές 19^{ου} αι.)», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 217-233.

-Νικολάου Γεώργιος Β., «Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875, με βάση τις εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμος 42 (Λάρισα 2002), σ. 113-140.

-Νικολάου Γεώργιος Β., «Το γαλλικό εμπόριο στην Πελοπόννησο στα μέσα του 18ου αιώνα», *Δωδώνη, Ιστορία και Αρχαιολογία*, τόμ. 38-42 (Ιωάννινα 2008-2013), σ. 191-216.

-Νοτοπούλου Βασιλική, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του*

Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2011.

-Ντίνας Κωνσταντίνος Δ., «*Κοζανίτικα επώνυμα 1759-1916*», εκδόσεις Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 1995.

-Παληρού Αναστασία Γ., «*Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική Διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17^{ου}-19^{ου} αιώνα*», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 133-148.

-Πάμπας Θεοφάνης, *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. UJ MANDATUM, Ουγγαρία 2012.

-Πάμπας Θεοφάνης, *Οι Κοζανίτες της Διασποράς (17^{ος} -19^{ος} αιώνας). Οι Τακιατζήδες, Ελμειακά*, 67 (2012) 207-232.

-Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, εκδόσεις ΕΗΜ (ΙΜΙΑΧ), Β' έκδοση, Ιωάννινα 1988, (Α' έκδοση το 1982).

-Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986.

-Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληναπραματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα). Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990.

-Παπαγεωργίου Γεώργιος, «*Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των Καλαρρυτινών εμπόρων (τέλη 18^{ου} αιώνα-1821)*, με βάση το αρχείο του Γεωργίου Δουρούτη», στο επιστημονικό συνέδριο για την μνήμη του Νίκου Σβορώνου, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1993, σ. 75-106.

-Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης*, στο «*Η Κοζάνη και η περιοχή της*», Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη 1997, σ. 361-363.

-Παπαδημητρίου Απόστολος, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμος Β', εκδόσεις Τυπογραφείο Χρονικών Δυτικής Μακεδονίας, Γρεβενά 2014.

-Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Εταιρία Μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970.

-Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Αθήνα 1992.

- Παπαστάθης Χαράλαμπος, *Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς, Ι: Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Παπασταύρος Χρυσόστομος, *Το Μαύροβο και η Ιστορία του*, Δήμος Μακεδνών, Καστοριά 2002.
- Πατρινέλης Χρ. Γ., «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5 (1996), σ.101-130.
- Πετρόπουλος Γιάννης, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τ. Α'-Β', Αθήνα 1985.
- Πιζανιάς Πέτρος Θ., *Η Ιστορία των νέων Ελλήνων, από το 1400 έως το 1820*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2014.
- Σαλακίδης Γεώργιος, «Το Οθωμανικό σύστημα του μαλικιανε (malikane) στην Κοζάνη», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30.9.2012*, επιμ. Χαρίτων Καρανάσιος κ.ά., Κοζάνη 2014, σ. 87-112.
- Σαρρής Νεοκλής, *Οσμανική Πραγματικότητα*, εκδόσεις Αρσενίδης, τ. 1, Αθήνα 1990.
- Σαρρής Νεοκλής, *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος από το χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ Εφέντη του Μπραϊτή (1785)*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 1993.
- Τσαρμανίδης Αθανάσιος Γ., *Συμβολή στην ιστορία της επαρχίας Σερβίων, κατά την περίοδο 1350-1912*, τόμος Α', εκδόσεις Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων «Τα κάστρα», Σέρβια 1995.
- Σβορώνος Νίκος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, ελληνική μτφρ., εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1996, [α' έκδ. στα γαλλικά, N.G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, ed. PUF Παρίσι 1956].
- Σβορώνος Νίκος, *Η Μακεδονία κατά τους Νεώτερους χρόνους*, στο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.
- Σειρηνίδου Βάσω, *Έλληνες στην Βιέννη (18^{ος}-19^ο αιώνα)*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2011.
- Σιαμπανόπουλος Κωνσταντίνος Ε., *Ο Νομός Κοζάνης στο χώρο και στο χρόνο, Φύση-Ιστορία-Παράδοση*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Κοζάνη 1993.

-Τσαμίσης Παντελής, *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, τύποις Ι. Αλευροπούλου, Αθήνα 1949.

-Τσότσος Γεώργιος, «Οι οικισμοί της περιοχής Κοζάνης-Σερβίων σε κατάστιχο του 1528», *Ελιμειακά*, 64 (2010), σ. 60-97.

-Τσότσος Γεώργιος Π., *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας, Το οικιστικό δίκτυο 14^ο-17^ο αιώνας*, εκδοτικός οίκος Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2011.

-Φτάκα-Τσικριτζή Φανή, «Οι παραδοσιακές τέχνες στην Κοζάνη. Χαλκουργοί και Κουδουνάδες», *Ελιμειακά*, 65 (2010), σ. 204-218.

-Χατζηϊωάννου Μαρία-Χριστίνα, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ.201 της Μονής Μεταμορφώσεως Ζάβορδας*, έκδ. ΕΙΕ, Αθήνα 2000.

II. Ξενόγλωσσες:

-Berard Victor, *Τουρκία και ελληνισμός*, Οδοιπορικό στη Μακεδονία, (επιμ. και μτφρ. Μ. Λυκούδης), εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987.

-Cárriere Ch., *Negociants marceillais au XVIIIe sicle*, Institut Historique de Provence, τ. 2, (Μασσαλία 1973).

-Davison Roberic H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963.

-Eldem E., «La circulation de la letre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», στο J.-L. Bacque-Grammont et H. Batu (ed.), *L' Empire ottoman, la Republique de la Turquie et la France*, (Ισταμπούλ 1986), σ. 87-97.

-Engelhardt Ed., *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des reformes dans l'Empire ottoman*, Παρίσι 1982.

-Fattal Antoine, *Le statut legal des non-musulmans aux pays d'Islam*, Βηρυτός 1958.

-Gilissen Jean, «La notion de la foire à la lumière de la méthode comparative», στο *Les foires. Recueils de la Société Jean Bodin*, τ. 4, Παρίσι 1983.

-Inalcik Halil - Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Α' 1300-1600, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008.

-Inalcik Halil, «Application of the Tanzimat and its social effets», *Archivium Ottomanicum* V (1973), σ. 97-128.

-Mehmed Fuad Koprulü, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, (επιμ. και μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001.

-Runciman Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press 1985.

-Tsicaloudaki Maria, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIe-XIXe siècles): Serrés, Philippopouli, Kozani, Larissa*, αδημοσ. διδακτορική διατριβή, Παρίσι 2002, (Univ. de Paris I - Panthéon-Sorbonne).

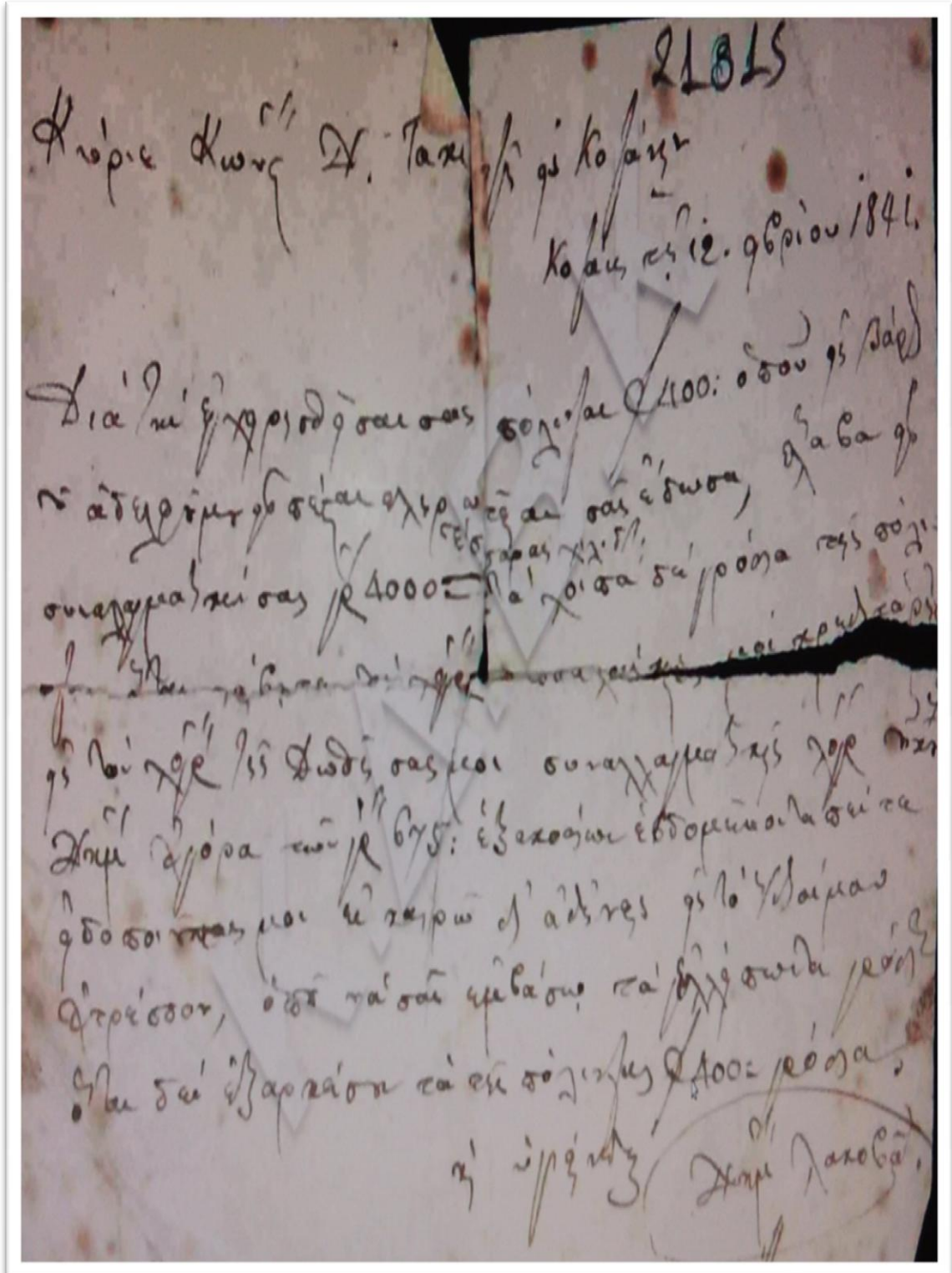
-Tsicaloudaki Maria, «L' état, l' Eglise et le notable Chrétien de la ville ottomane avant les Tanzimat», *Turcica*, tome 38, Paris (2006), σ. 213-232.

-Tuncay F. - Καρατζάς Λέων, *Τουρκοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 2000.

-Witteck Peter, *The Rise of the Ottoman Empire*, Copyright © Canada 2001.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Α'. Έγγραφα Αλληλογραφίας - επιστολές (1840-1855)

Επιστολή του Δημητρίου Λακοβά προς τον Κωνσταντίνο Δ. Τακιατζή. Παρουσιάζει μια συναλλαγματική (Πόλιτζα) ποσού 4000 γροσίων (Κοζάνη, 12 Νοεμβρίου 1841)

22819
Περαισιδάρις Βάδουρ κίερα Κωνστ. Δ. Τακιατζή
Εξ Χαλκίδος.

Χαλκίδα 24 Μαΐου 1847.

Μίαν κίερα τὴν γένωαίτην (καὶ ὅσοιον ἔχει
καὶ πύχην καὶ τοὺ ἀσφαλοῦς ἰδὲ μετὰ αὐτὴν Συρίστῃ)
ἔλαβον ἐξ ἄλλων ποιῶν φράγμασιν, ἐκ τούτου ὅσους
ἐπὶ σπύγγῃ ἔλαβον ἐξ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἔχει, καὶ οὕτως ἡ καὶ καὶ ἐπὶ αὐτῆς αὐτῆς ἵσως τὰς
σφοδρῶς ἐσφοδρῶσιν, ἐπὶ μὲν δὲ μὲν
ἐλασσιδάρις αὐτῆς ἰδὲ ἀνυψῶσαι ἐπὶ αὐτῆς
ἐπὶ τῆς ἵσως τὰς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
αὐτῆς αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς

ἡ καὶ καὶ φράγμασιν ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς

ὁ ἀνυψῶσαι αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς

ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς
ἐπὶ αὐτῆς ἀμαρτίας αὐτῆς ἵσως τὰς

Επιστολή του Δημητρίου Λακοβά προς τον Κωνσταντίνο Δ. Τακιατζή (Χαλκίδα, 24 Μαΐου του 1847), που αναφέρει την ύπαρξη ληστεία στην Θεσσαλία και στα προβλήματα υγείας του Κ. Δ. Τακιατζή

21867

11 Σεπτεμβρίου 1847

11 Αγαπώμενη μητέρα μου Κ. Δ. Τακιατζή Θεσσαλονίκη

Ο χαρτί μου αρέσει σου αρέσει το δώρο μου που σου έστειλα
το σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα

11 Παιδί μου σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα

11 Αγαπώμενη μητέρα μου σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα

11 Ηδύνη σου σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα

11 Είσαι η μου αγαπημένη σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα
σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα σου έστειλα

Isach M. Siano

Isach M. Siano

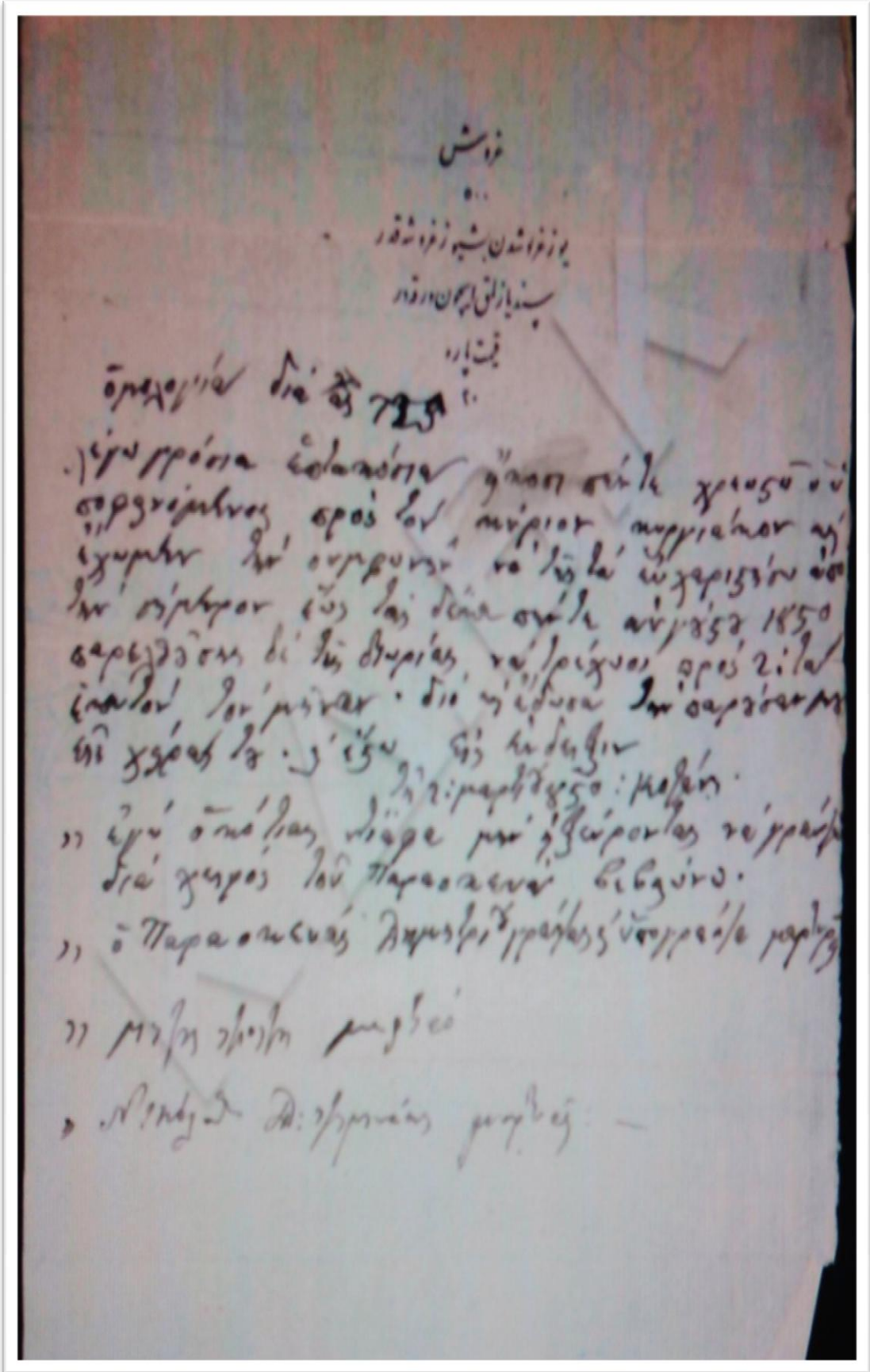
10

Επιστολή του Isach M. Siano προς τον Κ. Δ. Τακιατζή (Θεσσαλονίκη, 14 Σεπτεμβρίου 1847)

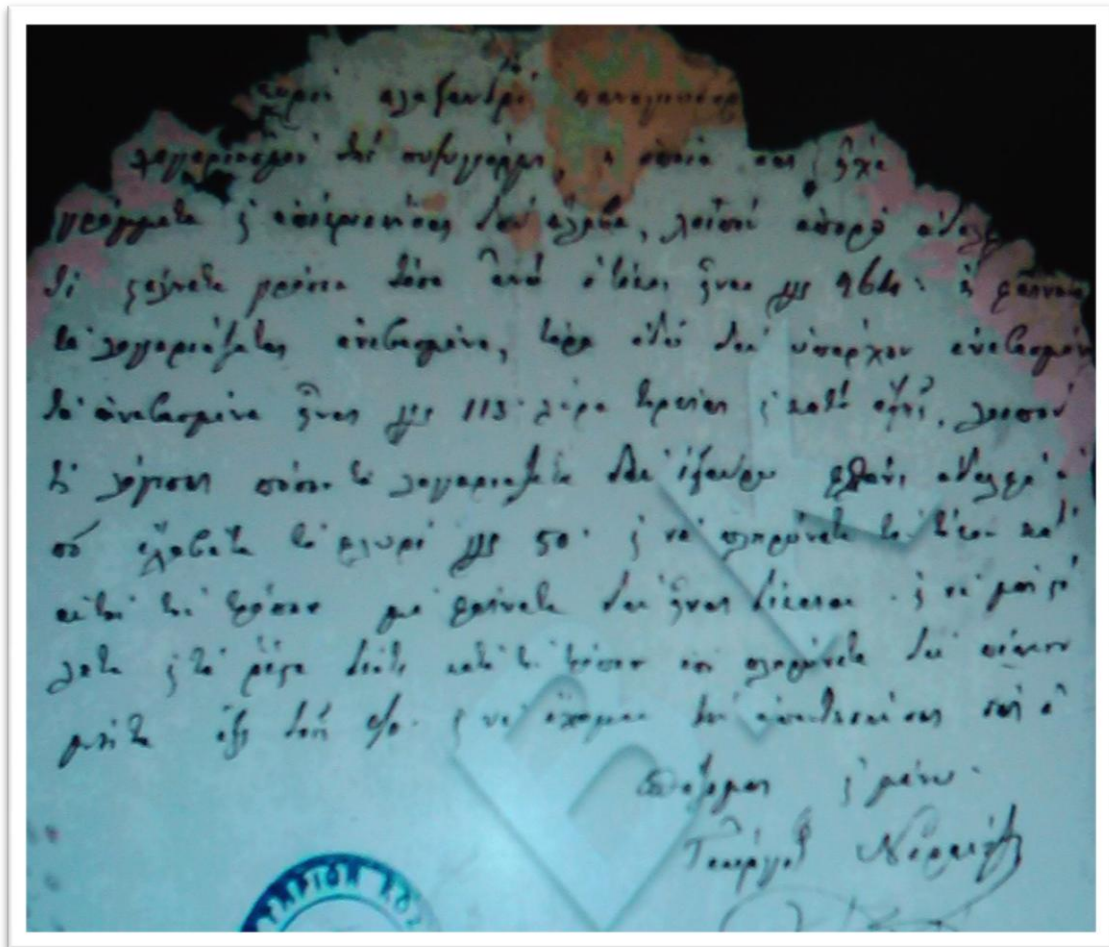
Β'. Έγγραφο Οικονομική φύσεως - Ομολογίες (1840-1855)

Χρονιά	Μήνας	Περιγραφή	Ποσό	Ποσοστό	Σύνολο
1859	17	Δουγ.	22395	12%	23000
1860	17	12/100			2425.24
1861	17	12/100			27305.24
1862	17	12/100			32276.24
1863	15	12/100			36512.8
Σύνολο 1863					38350.33
1859	21	10/100	5000	12%	
1860	21	10/100	3000	12%	
1861	21	12/100	630		
1862	21	12/100	720		
1863	15	10/100	720.10		7363.23
1859	16	10/100	1000		
1860	19	10/100	1000		
1861	19	12/100	117.30		
1862	19	12/100	130.20		
1863	15	10/100	135		1561
1859	14	10/100	27613		247260
1860	14	10/100	2200		
1861	14	12/100	2578.25		
1862	14	12/100	2762.25		
1863	15	10/100	2278.20		40757.10
1860	24	10/100	7700		55047
1861	24	10/100	820		51574
1862	24	10/100	1024.30		220.36
1863	24	10/100	1158.33		592.33
1864	15	12/100	12000		23109.20
1865	15	12/100	12000		649.57.20
1866	15	12/100	12000		39226.10
1867	15	12/100	12000		104873.30

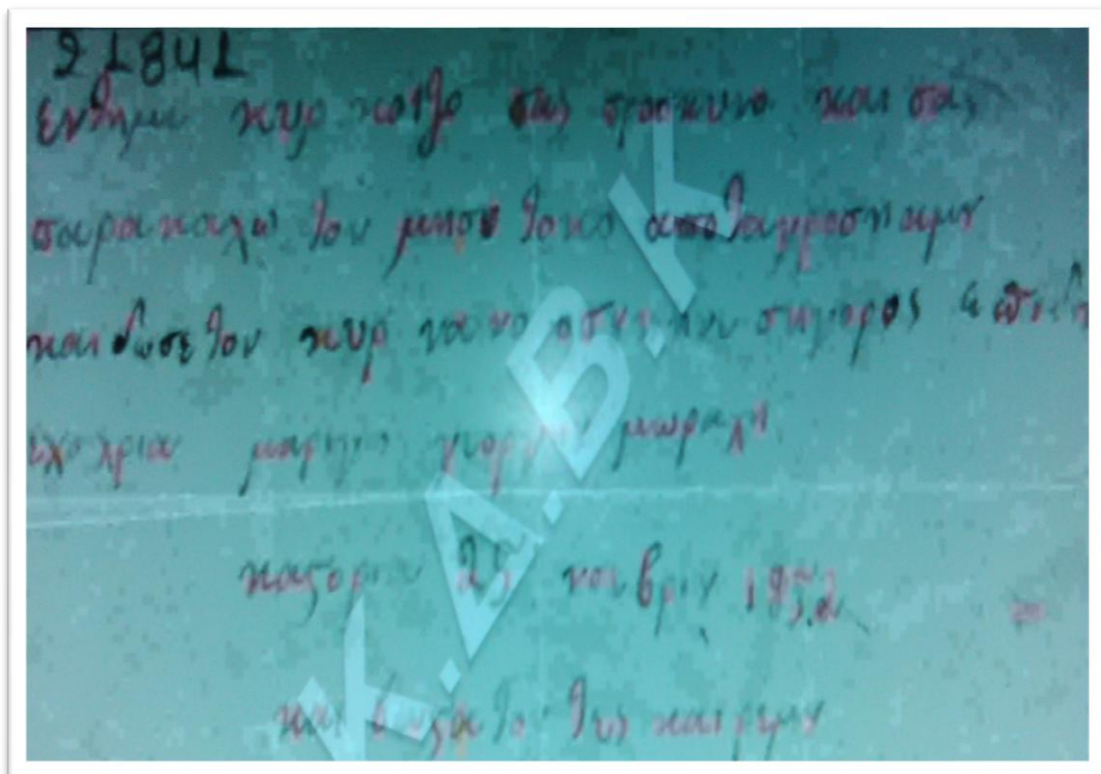
Κατάστιχο λογαριασμού, που αποδεικνύει το ποσοστό του τόκου (12%-15%), κατά τη σύναψη ομολογιών του Κ. Δ. Τακιατζή και του Δημήτριου Κ. Κοεμτζή με τα δανειζόμενα πρόσωπα

Ομολογία για 725 γρόσια (1850), που σύναψε ο Κ. Δ. Τακιατζής σε συνεργασία με τον Δ. Κ. Κοεμτζή με το δανειζόμενο κ. Κυριάκο (γ)

Επιστολή του Γεωργίου Νεράτση προς τον Κ. Δ. Τακιατζή με οικονομικές δοσοληψίες τους

Επιστολή της Μαριγός Γ. Μωράλη προς τον Κ. Δ. Τακιατζή (Καστοριά, 25 Νοεμβρίου 1852), που δίνει πληροφορίες για την αποπληρωμή του δανείου προς τον Κ. Δ. Τακιατζή

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

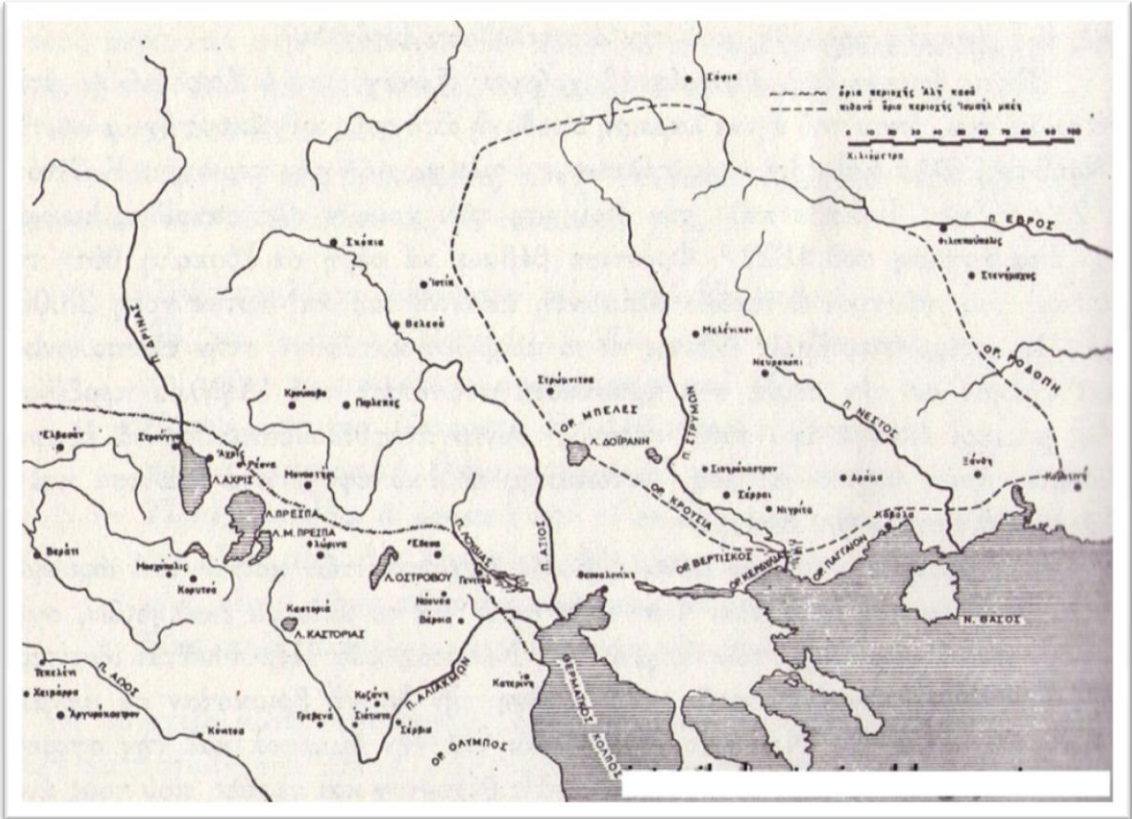
Α. Η πόλη της Κοζάνης στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (19^{ος} αιώνας)
(Αρχείο ΚΔΒ)

Β. Η αγορά της Κοζάνης κατά τον 19^ο - 20^ο αιώνα
(Αρχείο ΚΔΒ)

Γ. Η Κοζάνη κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας
(Αρχείο ΚΔΒ)

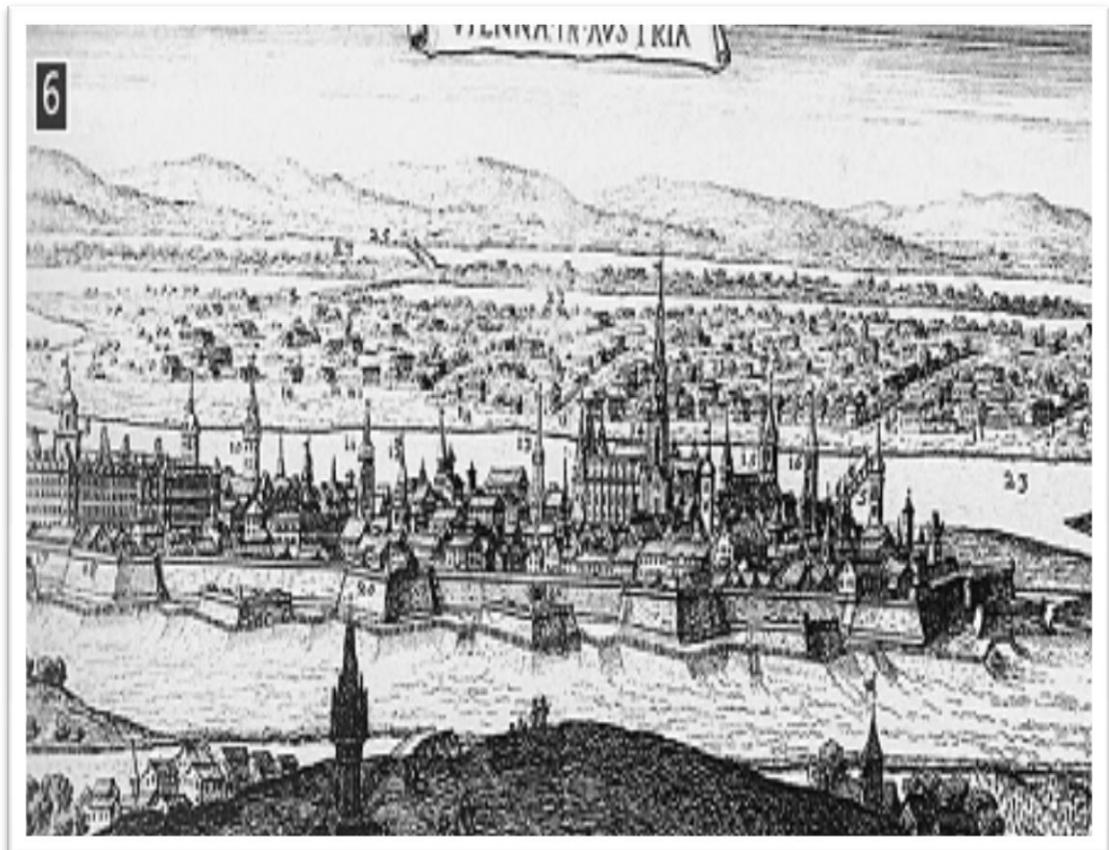
Δ. Χάρτης Δυτικής Μακεδονίας
(Αρχείο ΚΔΒ)

Ε. Ο εμπορικός δρόμος Ελασσόνας-Σερβίων
Αποτελέσε διαχρονικά λημέρι ληστρικών ομάδων

ΣΤ. Αρχοντικό κονάκι τούρκου τσιφλικά στη Θεσσαλία

Η. Η Βιέννη κατά τον 18^ο με 19^ο αιώνα. Περιοχή ανάπτυξης των Ελληνικών παραιοτήτων

Θ. Εμπορικό Καραβάνι από το έργο του Εβλιγιά Τσελεπί

Ι. Έλληνας έμπορος του 19^{ου} αιώνα

Κ. Γρόσι, Οθωμανικό Νόμισμα, Εμπρόσθια και οπίσθια πλευρά